ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 50

3–4

IULIE-DECEMBRIE

1999

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

Revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament, la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5, P.O.Box 5–42, Bucureşti, România, RO-76 117, Tel.: 401-411 90 08, 401-410 32 00; Fax: 401-410 39 83; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti; Fax: 401-222 64 07, Tel.: 401-618 51 03; 401-222 41 26, ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. Box 77–19, Bucureşti 3 – România, Tel.: 653 79 85, Fax: 401-324 06 38.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, RO- 71 119 Bucureşti, Tel.: 401- 659 71 52, Fax: 401- 650 34 10. Normele de redactare a manuscriselor şi lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343–370.

APARE DE 4 ORI PE AN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, P.O. Box 5–42,
Tel.401- 411 90 08; 401- 410 34 48; Fax: 401- 410 39 83,
RO-76 117 Bucureşti

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 50 **nr. 3–4** **iulie–decembrie 1999**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 50 **N° 3–4** **Juillet–Décembre 1999**

SOMMAIRE

DESCOPERIRI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN PEŞTERA VALEA REA DE LA VĂLENII ŞOMCUTEI

CAROL KACSÓ

În pârâul ce străbate **peştera Valea Rea** au fost descoperite numeroase fragmente ceramice din **epoca bronzului,** ce aparţin purtătorilor **culturii Suciu de Sus.** Stabilirea semnificaţiei acestor descoperiri este problematică, întrucât peştera nu oferă condiţii de locuire, dar nu este propice nici pentru desfăşurarea altor tipuri de activităţi. Fără a se putea aduce argumente arheologice sigure, pare totuşi plauzibilă ipoteza că fragmentele ceramice sunt **depuneri intenţionate în apă**, eventual iniţial sub forma unor vase întregi, ce conţineau ofrande de mâncare sau băutură. Sunt analizate şi alte descoperiri cu caracter cultic din peşterile transilvănene şi bănăţene şi se ajunge la concluzia că acestea aparţin cu precădere primelor etape ale **Bronzului timpuriu** şi **Bronzului târziu**, ultimele în corelaţie mai ales cu grupul Igriţa.

Localitatea Vălenii Şomcutei (com. Şomcuta Mare, jud. Maramureş) se află la 3 km sud-vest de Şomcuta Mare, în zona piemonturilor colinare din sudul Depresiunii Baia Mare, la limita cu Podişul Mesteacăn – Boiu Mare (fig. 1).

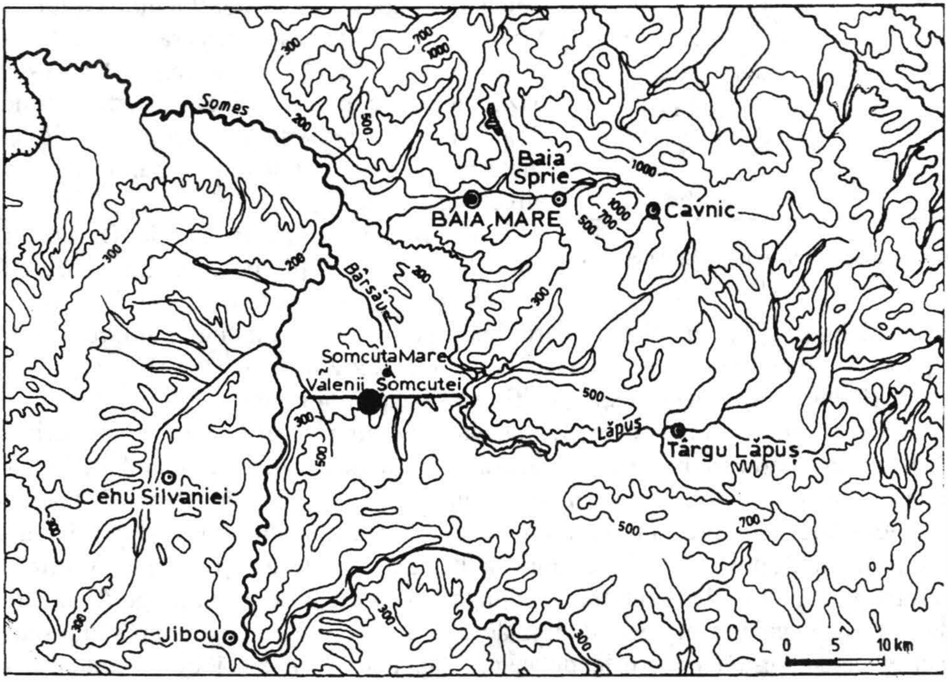

Fig. 1. Poziţia geografică a localităţii Vălenii Şomcutei.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1999, p. 113–126

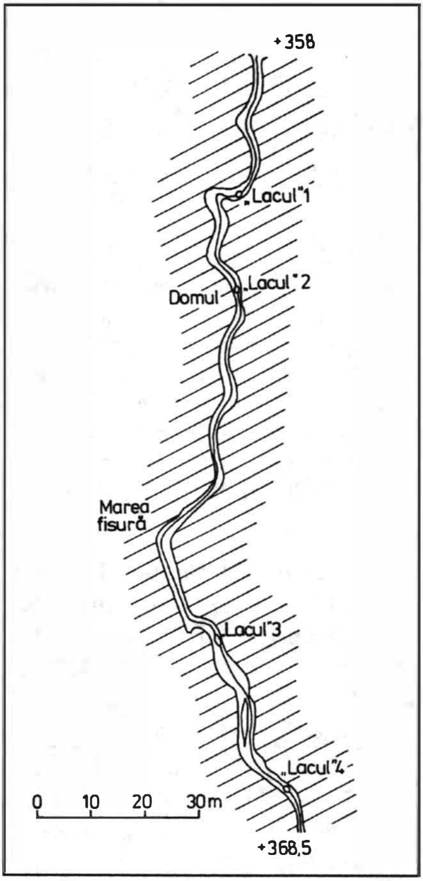

Fig. 2. Vălenii Şomcutei. Planul peşterii Valea Rea.

Un colectiv format din: Vl. Zirra, R. Harhoiu, G. M. Iuga şi C. Kacsó a întreprins aici, în primăvara anului 1975, o cercetare de suprafaţă, cu ocazia căreia s-a descoperit o aşezare din mileniul I e.n., situată la marginea estică a satului, în imediata apropiere a pârâului Valea Rea, în locul numit „Tog". Săpăturile efectuate în acest punct, în anul 1980, de către Georgeta Iuga, au dus la descoperirea unor importante vestigii din secolele VIII şi IX[1]. În acelaşi an a fost sondată şi o aşezare din epoca bronzului, identificată pe pantele unui deal, la sud-vest de localitate, în punctul de hotar „Valea lui Ştefan". De asemenea, a fost cercetată o peşteră, numită de localnici, după pârâul aflat în apropiere, tot Valea Rea. Rezultatele acestei ultime cercetări fac obiectul lucrării de faţă.

Peştera se găseşte la cca 2 km în amonte pe cursul văii principale, Valea Rea sau Valea Caicana, în apropiere de confluenţa acesteia cu Valea Peşterii. Intrarea în peşteră, de 1,2/1,5 m, se află în dreapta văii, după un scurt urcuş, la baza unui mic perete stâncos. Peştera Valea Rea constituie partea finală a unui curs de apă subteran, o galerie mică, fără ramificaţii, cu direcţia generală N–S.

Potrivit descrierii făcute de D. Istvan[2], unul dintre cunoscuţii speologi maramureşeni, care a şi efectuat cartarea peşterii (fig. 2), aceasta debutează cu un culoar, a cărui înălţime scade, imediat după intrare, la 1 m. După 11 m se ajunge la un cot cu o sală mică de 2 x 2 m. În continuare, galeria este strâmtă (lăţimea 1–1,5 m) şi joasă (înălţimea 1 m) pe o lungime de 17 m. După ce se depăşeşte un mic bazin, în care adâncimea apei atinge 1 m („lacul 1"), galeria se măreşte într-o oarecare măsură, aici apărând terase de aluvionare pe ambele maluri. După 53 m de la intrare, se depăşeşte un nou bazin cu apă („lacul 2"), iar în peretele stâng este prezent un dom stalagmitic cu nuanţe roşiatic-negricioase. Galeria devine apoi din ce în ce mai înaltă, existând totuşi şi porţiuni scurte de strâmtoare. La 87 m de la intrare, se ajunge la un culoar de 32 m lungime („marea fisură"), unde galeria atinge înălţimi de 3–5 m. Porţiunea superioară, îngustă, a galeriei este tapisată cu cruste de calcit. După o nouă zonă de strâmtoare, se

[1] G. M. Iuga, Marmaţia 5–6, 1979–1981, p. 152 urm.

[2] D. Istvan, Carst 2, 1982, p. 62. urm.

depăşeşte un nou bazin de apă („lacul 3”), străbătându-se o sală ceva mai largă. După 109 m de la intrare, firul apei o ia la stânga, pe un culoar strâmt, ce poate fi evitat prin dreapta, printr-un pasaj strâmt (lăţimea 0,5 m), dar uscat, care, după 12 m, ajunge din nou în firul apei. Urmează o zonă de surpare, un nou bazin cu apă („lacul 4”) şi apoi o mică platformă suspendată la cca 1 m deasupra apei, considerată ca punctul *terminus* în mod obişnuit, la 146 m de la intrare. Se poate înainta totuşi încă 10 m târâş prin apă, în condiţii grele, în continuare galeria devenind inaccesibilă.

În cursul cercetării efectuate de Georgeta M. Iuga în 1980, din albia pârâului ce curge prin peşteră au fost adunate mai multe fragmente ceramice preistorice, care, ulterior, mi-au fost cedate pentru studiu[3].

Pentru stabilirea caracterului descoperirii, am vizitat peştera în vara anului 1984 şi din nou, împreună cu I. Emödi, în primăvara anului 1990. Lipsit de echipament adecvat, nu am putut parcurge decât prima parte din traseul peşterii, în schimb, I. Emödi a ajuns până în capătul ei. El a confirmat întru totul descrierea făcută de speologi şi a ajuns la concluzia că peştera Valea Rea nu oferă în nici o porţiune a sa condiţii de locuire, întrucât pârâul ocupă aproape întreaga galerie, astfel că nu există spaţii uscate, nici maluri sau terase mai ferite. De altfel şi tavanul este foarte coborât pe aproape toată întinderea galeriei, aici putându-se înainta doar târâş sau în patru labe, în cel mai bun caz aplecat. Este deci evident că ea nu a fost locuită, nici măcar în anii extrem de secetoşi, când pârâul putea, eventual, seca. Şi totuşi din peşteră, mai precis din pârâul care o străbate, provine o cantitate relativ mare de fragmente ceramice, precum şi câteva mici bucăţi de oase de animale. Au fost adunate 116 fragmente, dintre care 96 sunt improprii oricărei analize, 20 oferind însă anumite indicii cu privire fie la formele de vase cărora le aparţineau, fie la decorul lor, dar şi în legătură cu încadrarea lor culturală.

Aspectul celor mai multe dintre fragmentele ceramice este de pietre plate, cu marginile rotunjite. Coroziunea şi transformarea lor fizică s-au produs fără îndoială sub influenţa apei în care au stat ori s-au rulat o perioadă de timp îndelungată. Pe de o parte, pe ele s-au depus săruri, în principal carbonat şi hidrocarbonat de calciu, pe de altă parte, s-au dizolvat sărurile din compoziţia pastei. Silicifierea, care a dus la creşterea durităţii fragmentelor, este procesul cel mai clar sesizabil.

Forma de vas cea mai des întâlnită este cea de oală, cu mai multe variante: oală cu marginea uşor răsfrântă şi pereţii aproape drepţi (fig. 3/1–2), oală cu marginea uşor răsfrântă şi pereţii curbaţi (fig. 3/3–4), oală cu marginea mult răsfrântă în exterior şi pereţii curbaţi (fig. 3/5–7), oală cu marginea uşor răsfrântă în exterior, gâtul scurt, prevăzut cu toartă (fig. 4/5), oală de dimensiuni mici cu marginea uşor răsfrântă în exterior şi pereţii drepţi (fig. 4/1–2) sau cu pereţii uşor curbaţi (fig. 4/3–4). o altă formă de vas sigur identificată este cea de strachină, care apare în două variante: cu marginea dreaptă nerăsfrântă (fig. 3/8) şi cu marginea rotunjită şi răsfrântă în exterior (fig. 4/6).

[3] Mulţumesc şi aici doamnei Georgeta M. Iuga pentru permisiunea de a studia şi publica descoperirile preistorice de la Vălenii Şomcutei, precum şi pe cele rezultate în urma cercetărilor pe care le-a efectuat în Maramureş, vreme de aproape două decenii.

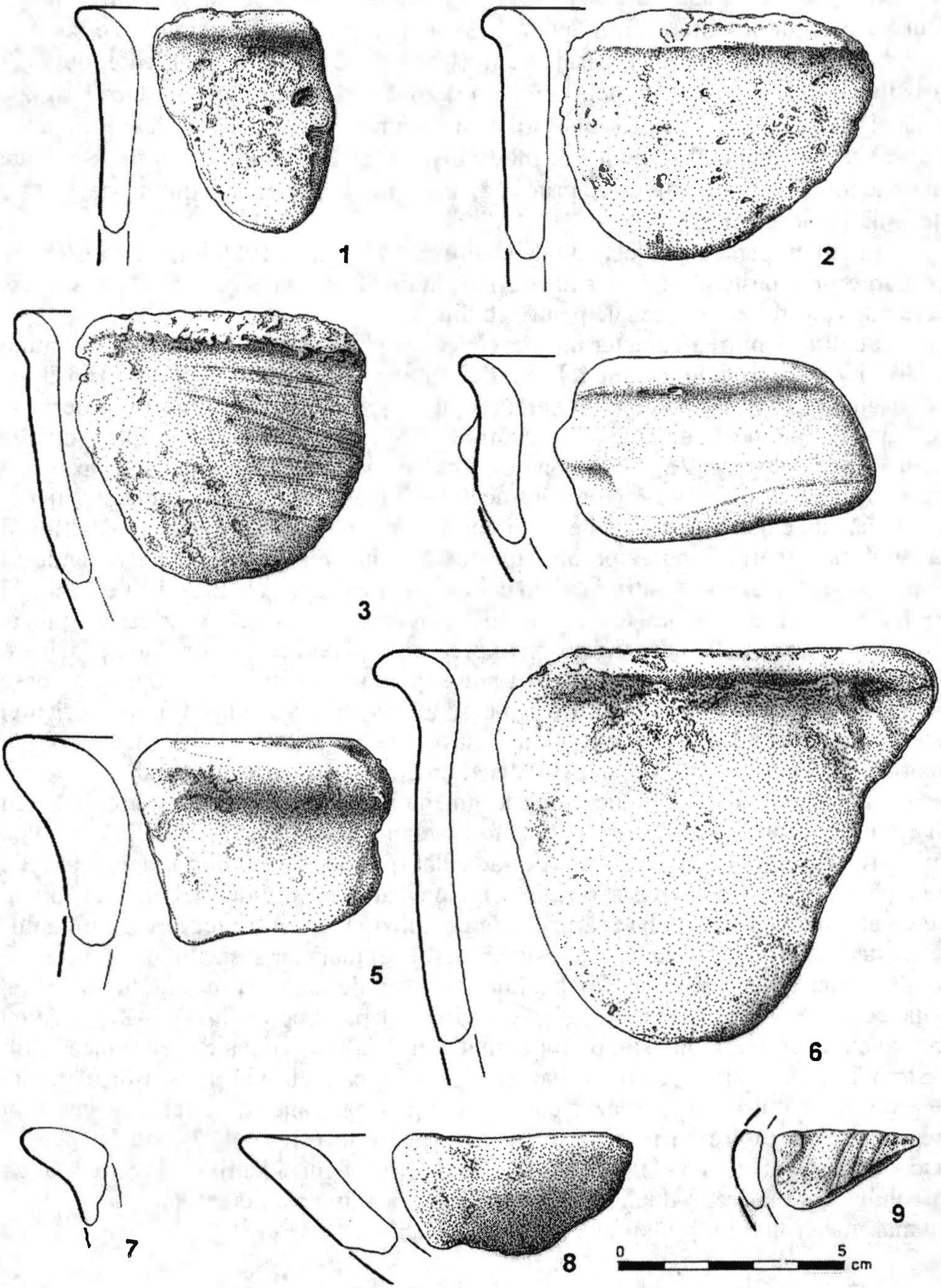

Fig. 3. Vălenii Şomcutei. Ceramică Suciu de Sus din peştera Valea Rea.

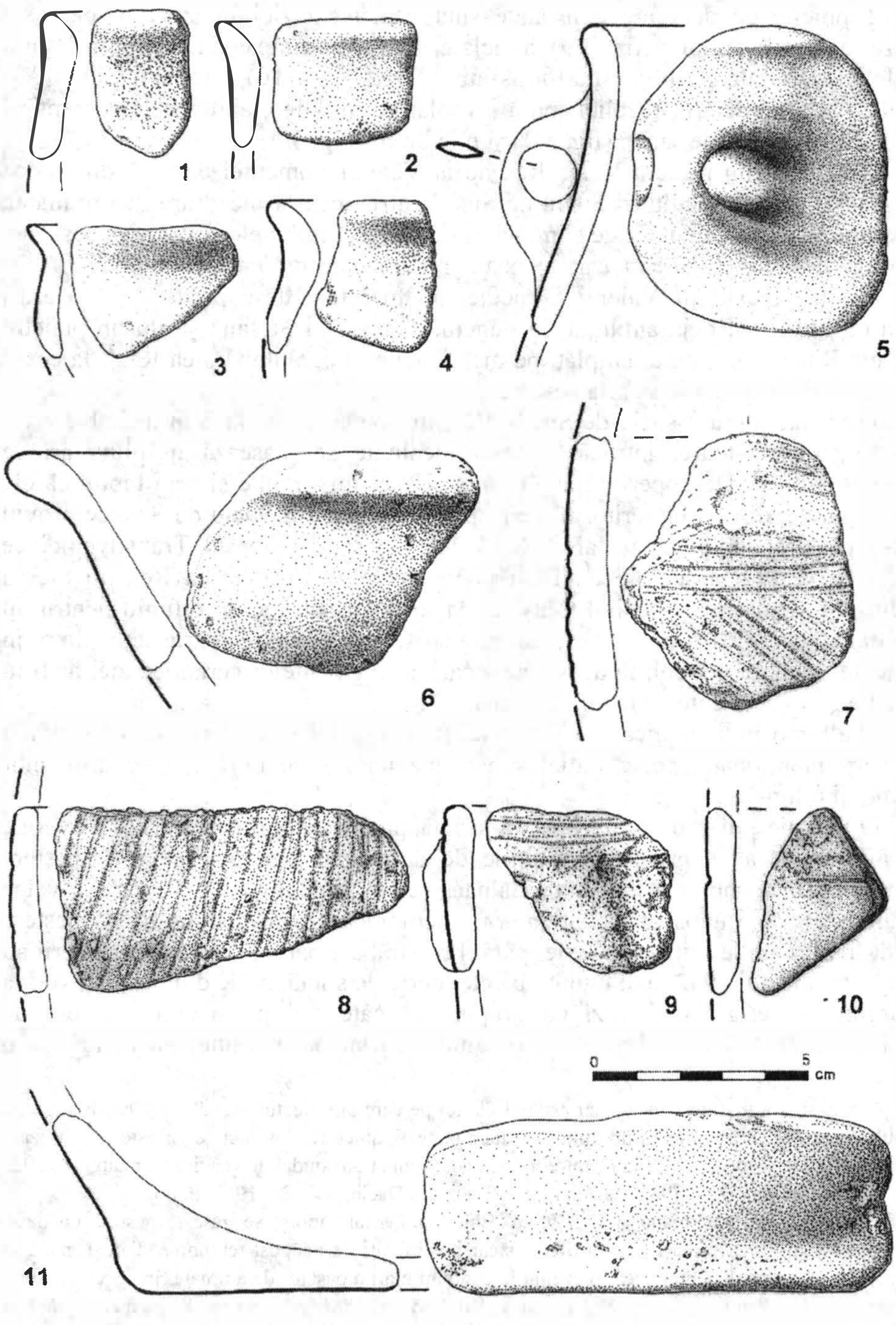

Fig. 4. Vălenii Şomcutei. Ceramică Suciu de Sus din peştera Valea Rea.

Tehnicile de decorare constatate sunt cea a exciziei–inciziei, în care s-a realizat un motiv spiralic (fig. 3/9), a inciziei, în care s-au executat grupuri de linii paralele orizontale şi oblice sau linii simple (fig. 4/7, 9–10), a strierii (fig. 3/3 şi fig. 4/8) şi a modelării în relief: brâu alveolat pe margine, aproape imperceptibil din cauza depunerii de săruri (fig. 3/3) şi mic buton (fig. 3/4).

Ceramica din peştera Valea Rea de la Vălenii Şomcutei datează din epoca bronzului şi aparţine culturii Suciu de Sus. Pentru această încadrare determinante sunt formele de vas identificate şi mai ales tehnicile şi motivele decorative sesizate, în special motivul spiralic incizat–excizat, precum şi decorul striat.

În raza localităţii Vălenii Şomcutei au mai fost descoperite două aşezări Suciu de Sus: una, deja amintită, în punctul „Valea lui Ştefan" şi alta în punctul „Ograda Budenilor", un teren plat, pe malul stâng al pârâului Valea Rea[4], la cca 2 km în aval de locul unde se află peştera.

Prezenţa culturii Suciu de Sus la Vălenii Şomcutei, chiar prin trei obiective, nu este surprinzătoare, întrucât această localitate se plasează în plină arie a amintitei culturi[5]. Descoperirile analizate aici sunt importante şi prin faptul că ele sunt singurele, din întreg teritoriul de răspândire a culturii Suciu de Sus, ce provin dintr-o peşteră, iar peştera Valea Rea este singura din nordul Transilvaniei ce conţine şi vestigii arheologice[6]. Deşi în mod cert peştera Valea Rea nu oferea condiţii de locuire, este posibil totuşi ca ea să fi fost un loc de refugiu pentru un grup uman, ce putea fi la nevoie chiar numeros, fireşte pentru foarte scurt timp, în momente de mare pericol. În acest caz, apariţia fragmentelor ceramice aici ar fi în corelaţie cu evenimente de natură profană.

O altă posibilă explicaţie a prezenţei fragmentelor în peşteră este că ele ar fi depuneri intenţionate, poate iniţial sub forma unor vase întregi, în cadrul unor ceremonii religioase.

O situaţie într-o oarecare măsură asemănătoare celei din peştera Valea Rea, mai ales în ceea ce priveşte condiţiile de depunere, a fost sesizată în peştera Napiştilei, din apropierea localităţii Bălnaca (com. Şuncuiuş, jud. Bihor), în valea Crişului Repede, cunoscută în literatura arheologică şi sub denumirea de peştera Mişid. În aluviunile transportate de pârâul ce străbate partea din fund a peşterii au fost găsite, în anul 1942, mai multe obiecte: perle de sticlă, perle din pastă, o verigă de argint, o verigă de bronz, cu grupuri de câte trei protuberanţe (piesă de harnaşament?), faleră de bronz, cu ornament perlat pe margine, prevăzută cu o

[4] Aşezarea a fost descoperită cu prilejul vizitei pe care am efectuat-o în mai 1990 la peşteră, punctul aflându-se în apropierea drumului ce duce la acest obiectiv. Tot aici se găseşte şi o aşezare din mileniul I e.n. Georgeta M. Iuga a întreprins în acest punct un sondaj de verificare în august 1992.

[5] T. Bader, PZ 54, 1979, p.5 urm., fig. 1; C. Kacsó, Dacia, N.S. 31, 1987, p. 66.

[6] În apropiere de Poiana Botizii (com. Băiuţ, jud. Maramureş) se găseşte peştera cu oase. Dimensiunile sale relativ mari puteau oferi măcar posibilităţi de adăpost temporar. Totuşi, până în prezent n-a fost semnalată aici decât prezenţa în cantităţi mari a oaselor de animale, în special de urşi de peşteră, cf. Gy. Primics, Természettudományi Közlöny 18, 1886, p. 313 urm. Peştera era însă deja la sfârşitul secolului al XIX-lea extrem de răscolită, mai ales de localnici, asfel că identificarea unor eventuale urme de locuire vechi a fost încă de atunci aproape imposibilă.

tortiță de prindere în partea interioară, verigi de bronz (eventual de la un lanț–atârnătoare)[7]. Dintre aceste obiecte, veriga de argint a fost apreciată ca nedatabilă, verigile de bronz ca datând din perioada hallstattiană, la fel falera, precum şi câteva dintre perlele din pastă, iar probabila piesă de harnaşament a fost atribuită populației celtice[8]. N-ar fi exclus ca falera de bronz să fie chiar mai veche.

Este extrem de dificil de stabilit în privința descoperirilor mai sus descrise din peşterile Valea Rea şi Napiştilei, dar şi în cazul altor descoperiri din peşteri, chiar acolo unde s-au făcut observații atente cu prilejul cercetărilor şi s-a apelat şi la ajutorul ştiințelor naturii, dacă ele au avut un caracter cultic sau profan[9].

Împotriva ipotezei caracterului cultic al descoperirilor din peştera Valea Rea ar putea fi invocată drept argument lipsa relativă de valoare a artefactelor apărute aici, chiar pentru comunitatea preistorică căreia i-au aparținut, în afară de cazul, imposibil însă de dovedit, că ele sunt fragmente din recipiente în care s-au păstrat ofrande de mâncare sau băutură. O obiecție posibilă în legătură cu descoperirile din peştera Napiştilei ar putea fi extinderea acestora pe un timp mult prea îndelungat, de la începutul Hallstatt-ului sau chiar mai devreme până în epoca celtică, ceea ce ar fi însemnat existența unui cult extins pe aproape un mileniu, la populații sigur diferite, cu forme de manifestare similare, ce implicau şi depuneri în pârâul aceleiaşi peşteri.

Această ultimă obiecție poate fi la rândul ei demontată prin numeroase exemple de locuri de cult, inclusiv din peşteri, care au fost folosite vreme îndelungată. Amintesc dintre acestea doar câteva binecunoscute: peşterile din apropiere de Bad Frankenhausen din Turingia, cu amenajări din Bronzul timpuriu până în epoca fierului[10], peştera Jungfernhöhle bei Tiefenellern din Bavaria, cu depuneri ce încep în epoca culturii ceramicii liniare şi se termină în epoca fierului[11], Röekillorna din Scania (Suedia de Sud), cu depuneri într-un izvor şi în apropierea acestuia începând din neoliticul timpuriu şi până în epoca fierului[12], mlaştina cu ofrande, ce se extind de la 200 până la 650 e.n., de la Hassle Bösarp, tot din Suedia[13], Berglitzl din Austria de Sus, cu obiective din neolitic şi epoca bronzului[14], Han-sur-Lesse în sudul Belgiei, cu materiale, de asemenea scufundate în apă şi apreciate ca aparținând unor morminte, datate din Ha A2 până în Ha C[15].

O explicație care ar avea în vedere o activitate de natură profană în legătură cu descoperirile din peşterile Valea Rea şi Napiştilei este, de asemenea, greu de găsit. Chiar dacă teoretic pot fi aduse argumente şi împotriva interpretării că

[7] A. Mozsolics, KözlCluj 3, 1943, p. 86 urm.

[8] *Ibidem*.

[9] P. Schauer, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift W. A. v. Brunn*, Mainz, 1981, p. 403.

[10] G. Behm-Blancke, AusgrFunde 1, 1956, p. 276 urm.; idem, AusgrFunde 21, 1976, p. 81.

[11] O. Kunkel, *Die Jungfernhöhle bei Tiefenellern*, München, 1955.

[12] B. Stiemquist, MeddelandenLund 1962–1963, p. 45; eadem, în *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 14. bis 16. Oktober 1968*, Göttingen, 1970, p. 87 urm.

[13] Eadem, ActaArchCopenhaga 44, 1973, p. 31.

[14] M. Pertlwieser, Mannus 40, 1974, p. 257 urm.; idem, Mannus 42, 1976, p. 17 urm.

[15] E. Warmenbol, Germania 77, 1999, p. 39 urm.

acestea au avut un caracter cultic, o astfel de interpretare pare totuşi mai plauzibilă. Ea se bazează şi pe constatarea că peşterile au oferit nu numai adăpost diferitelor grupuri umane în diverse perioade preistorice şi istorice, ci au servit şi ca loc de desfăşurare a unor ritualuri complicate, imposibil de descifrat în toate amănuntele lor, unele în legătură cu înmormântările, altele cu practicile magico-religioase în cadrul cărora puteau avea loc sacrificii umane şi de animale, precum şi depuneri de variate ofrande.

În Transilvania, peşterile în care s-au desfăşurat acţiuni cu caracter cultic se concentrează mai ales în valea Crişului Repede, dar există şi în alte zone. În continuare, voi menţiona câteva dintre ele, şi anume pe cele mai bine cercetate, respectiv publicate, încercând şi o prezentare a semnificaţiei lor, uneori diferită de cea determinată de autorii cercetărilor.

În peştera Igriţa, din raza localităţii Peştera (com. Aştileu, jud. Bihor), au fost descoperite, printre altele, amenajări cultice ce aparţin populaţiei culturii Baden[16]. Într-o alveolare naturală erau depuse o calotă craniană, jumătate dintr-un maxilar superior şi alte fragmente de craniu. Amestecate cu aceste oase se aflau fragmente, în parte arse secundar, de la două vase, o amuletă de piatră şlefuită şi perforată, din calcar alb cenuşiu, îngrijit lucrată, o mărgică de scoică fosilă, un fragment de scoică „Unio”, o aşchie de cuarţit, un bolovan mic de calcar cu urme de folosire şi câţiva dinţi de animale. Toate acestea erau acoperite cu un strat gros de cca 3 cm de cenuşă cu bucăţele de cărbune, ce proveneau de la un foc aprins pe loc. Peste stratul de cenuşă s-a presărat un strat de 1–2 cm de ocru roşu, în care se găseau şi câteva mărgele, tot de ocru. La mică distanţă de această amenajare au apărut câteva fragmente de rocă roşie (filită), mărgele confecţionate din aceeaşi rocă, precum şi dinţi de animale. În apropiere s-au găsit şi trei mici gropi artificiale, adânci de 30 cm şi cu diametrul de 13 cm, pline de cenuşă şi cărbune, într-una aflându-se şi fragmentele unei căni şi o pietricică de cuarţ. În galeria în care erau prezente cele descrise s-au găsit şi alte grupări de oase, în special de cranii, împreună cu fragmente ceramice. Într-o altă galerie, într-o alveolare naturală, cu diametrul de cca 1 m, au fost identificate fragmente de craniu, dar şi alte resturi de schelet de la doi copii, precum şi fragmente din trei vase, un toporaş de cuarţit negru, numeroase mărgele de ocru, filită şi sidef. Toate erau acoperite cu un strat de lut galben. Fragmente de craniu, la un loc cu fragmente ceramice, unelte de obsidian, aşchii de cuarţit şi silex, pietricele de râu şi mici fragmente de scoici „Unio” au mai apărut şi în alte galerii ale peşterii.

Potrivit unui studiu antropologic preliminar, menţionat cu ocazia publicării descoperirilor[17], craniile şi dinţii identificaţi au aparţinut la 22 indivizi *infans I*, şapte *infans II*, un juvenil şi un adolescent. Pe baza acestor date, s-a tras concluzia că este vorba aici de un cimitir de copii, de fapt de reînhumări, excluzându-se antropofagia sau sacrificiile umane[18].

[16] I. Emödi, ActaMN 21, 1984, p. 405 urm.
[17] *Ibidem*, p. 409.
[18] *Ibidem*.

Fără îndoială, pentru stabilirea semnificaţiei descoperirilor Baden din peştera Igriţa o importanţă deosebită ar avea o analiză complexă a resturilor osteologice de aici, cu indicarea unor eventuale urme de lovituri, tăieturi, împunsături, ardere etc. Resturile de oase umane cu urme de tăieturi şi ardere descoperite în peşterile din apropiere de Bad Frankenhausen, aparţinând cu precădere unor adolescenţi şi copii, îngropate împreună cu oase de animale şi acoperite cu straturi de piatră, au fost considerate dovezi de canibalism ritual, exercitat în cinstea unei zeităţi[19]. O semnificaţie similară sau apropiată a fost stabilită şi în legătură cu descoperirile de schelete umane, respectiv de cranii, de asemenea cu urme de tăieturi sau lovituri, din Peştera cu oase (Knochenhöhle) de la Škocjan[20], din Istria, peştera Kölik[21] din Transdanubia, peşterile Kostrová in Zádiel şi Majda Harškova[22] din Slovacia, dar şi din numeroase alte peşteri[23].

De altfel, este de remarcat că depunerile de cranii se găsesc de cele mai multe ori în contexte ce presupun desfăşurarea în prealabil a unor variate acţiuni cu caracter cultic, în care un loc central l-au ocupat sacrificiile umane, însoţite de cele mai multe ori şi de sacrificii de animale. Şi în acest sens există numeroase dovezi arheologice, printre care şi cele relevate de descoperirile din amenajarea de cult de la Oarţa de Sus, dar şi de cele din gropile de cult de la Baciu[24], ambele din Transilvania, sau din groapa de cult de la Uncovice[25] din Moravia. Este de menţionat şi faptul că în cazul ultimelor două descoperiri este vorba în mod cert de cranii de copii, cum sunt şi cele mai multe din peştera Igriţa. O interpretare a descoperirilor mai sus prezentate, din această peşteră, ca depuneri de resturi ale unor sacrificii umane, însoţite eventual şi de antropofagie[26], ar fi poate mai potrivită.

Un caracter cultic, fără precizări mai detaliate, a fost atribuit şi descoperirilor Baden, sumar descrise şi parţial publicate, din peşterile Izbândiş şi Mişid[27], din raza comunei Şuncuiuş (jud. Bihor).

În peştera Călăţea, tot din apropiere de localitatea Peştera (jud. Bihor), au fost descoperite câteva morminte de înhumaţie în poziţie chircită, datate în Bronzul

[19] Behm-Blancke, AusgrFunde 21, 1976, p. 81 urm.; Schauer, *op. cit.*, p. 408.

[20] J. Szombathy, MittPrähistKomm 2, 1912, 2, p. 170 urm.

[21] G. Ilon, Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2, 1991, p. 83 urm.

[22] P. Romsauer, Pravek NR 5, 1995, p. 131.

[23] R. Rolle, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 6, 1970, p. 47 urm.; H. Peter-Röcher, *Kannibalismus in der prähistorischen Forschung. Studien zu einer paradigmatischen Deutung und ihren Grundlagen*, Bonn, 1994, p. 74 urm.

[24] Z. Kalmar, SCIVA 38, 1987, 2, p. 166 urm.

[25] V. Dohnal, ZfA 23, 1989, p. 19 urm.

[26] Potrivit părerii lui Peter-Röcher, *op. cit.*, p. 22, interpretarea craniilor şi a fragmentelor de cranii ca dovezi de antropofagie, deşi adeseori luată în consideraţie, nu este totuşi decât una dintre multele posibilităţi şi nu o concluzie obligatorie. Aceeaşi părere, cu nuanţări şi o bogată literatură, apare şi în alte lucrări ale aceleiaşi autoare (Peter-Röcher, în *Chronos. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Espelkamp, 1997, p. 59 urm.; eadem, ActaPraehArch 29, 1997, p. 182 urm.).

[27] Emödi, *op. cit.*, p. 407.

timpuriu[28]. Aceleiaşi perioade îi aparţin şi mormintele din peştera Izbucul Topliţei[29], în Masivul Pădurea Craiului, şi cele din Peştera Vacii de la Roşia[30], ambele în valea Crişului Negru. La Izbucul Topliţei, într-o încăpere a cărei galerie de acces a fost, se pare, blocată intenţionat încă din antichitate, au fost observate câteva schelete în conexiune anatomică, dar şi oase lungi, depuse separat într-o nişă din perete. În jurul scheletelor se aflau vase întregi, mărgele şi unelte de piatră cioplită. Două topoare de bronz cu gaură de înmănuşare transversală de tip Baniabic, plasate la o oarecare distanţă de schelete, aparţineau probabil, de asemenea, inventarului mormintelor. În Peştera Vacii, alături de morminte de înhumaţie cu vase de ofrandă, s-au găsit şi un mormânt fără inventar, precum şi două vetre.

Tot în Bronzul timpuriu se încadrează descoperirile din avenul de la Gălăşeni[31], din valea Crişului Repede. În singura încăpere accesibilă de aici a apărut o vatră de mici dimensiuni, repetat folosită, o cantitate apreciabilă de ceramică, în majoritatea ei fragmentată din vechime, puţine oase de animale, foarte multe scoici *Ostrea,* un bolovănaş de râu parţial şlefuit, o sulă de os, cinci mărgele de marmură, spărturi atipice de cuarţ şi de calcar etc.

Alte descoperiri asemănătoare, uneori în situaţii aproape similare, au ieşit la iveală în peşterile: Izbândiş, Igriţa şi Călăţea[32]. Având în vedere felul şi dispunerea materialelor, s-a concluzionat că cel puţin câteva dintre aceste peşteri, improprii locuirii, au fost amenajate de comunităţile din Bronzul timpuriu ca locuri de cult[33].

În Bronzul timpuriu se datează şi depozitul de bronzuri descoperit în peştera 1200/9 din Cheile Vârghişului[34]. Depozitul, format din două topoare cu înmănuşare transversală, reprezentând variante de tip Dumbrăvioara, şi din două brăţări spiralice, a apărut într-o mică nişă din peretele peşterii, în apropiere de intrare. Cele două topoare au fost aşezate paralel unul peste altul, în imediata lor vecinătate fiind depuse brăţările, iar întregul ansamblu a fost acoperit cu bucăţi de stâncă.

Alcătuirea mai deosebită a depozitului, prin asocierea perechii de topoare, cu evidente atribute masculine, unei perechi de brăţări, acestea conservând caracterele feminine, locul în care a avut loc depunerea, plasat în afara unui spaţiu locuit, dar şi poziţia obiectelor în cadrul depunerii, ce pare să indice o anumită regulă a dispunerii lor, sunt argumente pentru interpretarea descoperirii ca o depunere cu caracter cultic. Aceeaşi semnificaţie o atribuie depozitului şi autorii care l-au pus în circulaţie[35].

[28] *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură şi artă din judeţul Bihor*, Oradea, 1974, p. 53, nr. 280; P. Roman, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium 1977 Budapest–Velem*, Budapesta, 1981, p. 165.

[29] G. Halasi, I. Emödi, SCIVA 36, 1985, 3, p. 232 urm.

[30] Roman, *loc. cit.*

[31] Emödi, Thraco-Dacica 6, 1985, p. 123 urm.

[32] *Ibidem*, p. 128 urm.

[33] *Ibidem*, p. 143.

[34] I. Dénes, G. V. Szabó, în *The early and middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, Bibliotheca Musei Apulensis VIII, Alba Iulia, 1998, p. 89 urm.

[35] *Ibidem*, p. 101.

Unele dintre peşterile menţionate au fost refolosite şi în etapele mai recente ale epocii bronzului. Cea mai cunoscută dintre ele este peştera Igriţa, unde au apărut şi importante vestigii din Bronzul târziu. Datorită relativei sale accesibilităţi, această peşteră a fost cercetată nu numai de speologi, paleontologi şi arheologi, dar a fost răscolită şi de numeroşi amatori, care au deranjat în mod evident depunerile de aici. În plus, stratul de argilă de pe podeaua galeriilor peşterii era doar în cazuri rare mai consistent, de cele mai multe ori grosimea sa nedepăşind câţiva centimetri[36]. Pe de o parte, deranjările inevitabile cauzate de locuirile ulterioare, pe de altă parte, cele provocate de „căutătorii de comori", dar şi condiţiile specifice geomorfologice ale peşterii Igriţa fac dificilă, dacă nu chiar imposibilă, reconstituirea modului de dispunere a complexelor din Bronzul târziu şi stabilirea fără dubii a semnificaţiei acestora.

Autorul ultimelor cercetări din peşteră, al cărui merit incontestabil este recuperarea, în condiţii deosebit de grele, a artefactelor de aici, a încercat o separare a materialelor salvate pe complexe, numite de el morminte[37]. Condiţiile de descoperire descrise de el, pe care le-am şi menţionat mai sus, ridică însă semne de întrebare îndreptăţite cu privire la veridicitatea acestei reconstituiri.

Depunerile conţineau ceramică, un număr relativ mare de obiecte de bronz, dinţi perforaţi, mărgele de sticlă, scoici perforate etc. Unul dintre complexele mai puţin deranjate, identificat în nişa III, avea ca inventar 36 de obiecte, printre care mai multe vase, 12 piese de bronz, majoritatea trecute prin foc, două figurine de lut ars. Tot aici se afla şi o cantitate mare de oase de animale (bovideu, capră, căprioară, porc, urs brun), considerate ca provenind de la o ofrandă de carne, precum şi cenuşă[38].

În depunerile Bronzului târziu din peştera Igriţa n-au apărut deloc oase umane. Faptul că au fost descoperite aici oase de animal, respectiv obiecte de os, exclude posibilitatea ca oasele umane să fi dispărut datorită compoziţiei chimice a solului peşterii. Este evident că astfel de oase nu au fost depuse aici. În lipsa acestora, ca dovezi totuşi ale prezenţei de morminte în peşteră au fost invocate existenţa resturilor de ardere (cărbune, cenuşă), spargerea intenţionată a ceramicii şi deformarea în foc a unor vase. S-a considerat că arderea morţilor a avut loc pe un rug amenajat în afara peşterii, după terminarea incinerării fiind depuse în peşteră numai cenuşă, cărbune, fragmente ceramice, unul sau mai multe obiecte mici de bronz, alte mici piese de podoabă[39].

Există evident numeroase obiective, unele chiar contemporane cu descoperirile din peştera Igriţa, care, deşi nu conţin oseminte umane, pot fi definite drept morminte sau se poate stabili o anumită legătură cu astfel de monumente[40]. Nici unul dintre acestea nu se află însă în peşteri. Trăsăturile depunerilor scoase la

[36] I. Emödi, SCIVA 31, 1980, 2, p. 254 urm.
[37] *Ibidem*, p. 254 urm.
[38] *Ibidem*, p. 269.
[39] *Ibidem*, p. 266.
[40] C. Kacsó, Thraco-Dacica 11, 1990, p. 79 urm.

lumină în peştera Igriţa sunt apropiate celor sesizate în locurile de cult cu ruguri, dintre care multe sunt lipsite de oase sau conţin foarte puţine oase[41].

Deşi o relaţie directă între depunerile din peştera Igriţa şi cultul funerar este posibilă, lipsesc însă argumentele pentru ca acestea să fie considerate morminte propriu-zise.

Aceeaşi concluzie poate fi enunţată şi în legătură cu descoperirile contemporane, aparţinând aceluiaşi aspect cultural, ieşite la iveală în Peştera Ungurului, din apropiere de Şuncuiuş, publicate de asemenea ca morminte[42]. Materialele arheologice au fost găsite la suprafaţă, risipite atât pe podeaua galeriilor laterale de la nivelul superior, cât şi pe podeaua galeriei principale, acestea din urmă în majoritatea lor rulate de pârâul ce străbate peştera. Ele constau din fragmente ceramice, obiecte de bronz şi de piatră. În aceeaşi peşteră au mai fost găsite o vatră, sub care se afla un strat compact de cenuşă, şi în jurul ei numeroase fragmente ceramice, dar şi trei ace de bronz, mai multe gropi şi câteva grupări de fragmente ceramice[43]. În apropiere de intrarea în peşteră au fost descoperite şi două depozite de bronzuri[44], de aceeaşi vârstă cu cele mai sus menţionate. Primul a apărut incidental, în urma unor lucrări ce au necesitat dislocarea pământului prin detonare. Date fiind condiţiile de descoperire, precum şi lipsa unor precizări cu privire la suprafaţa afectată de explozie şi cantitatea aproximativă de pământ mişcată, în urma căreia au apărut piesele de bronz, nu se poate stabili cu certitudine dacă acestea aparţin unei singure descoperiri închise sau mai multor depuneri. Chiar în aceste condiţii, descoperirea poate fi considerată un depozit, eventual format în urma unor depuneri succesive[45]. Cel de-al doilea depozit, cu piese ce se regăsesc şi în primul, a fost descoperit, în cadrul unor săpături sistematice, la trei metri nord de peretele sudic al peşterii, în umplutura unei gropi, în care s-au mai găsit şi fragmente ceramice contemporane cu piesele de bronz. Ambele descoperiri de bronzuri din Peştera Ungurului pot fi considerate cu suficient temei depozite votive.

În alte două peşteri din apropiere de localitatea Şuncuiuş au fost descoperite depuneri cu caracter cultic din Bronzul târziu: peştera Mişid[46] şi peştera Izbândiş[47].

În prima dintre acestea, una dintre depuneri a fost făcută direct pe patul de calcar al galeriei superioare, într-un loc greu accesibil, fără vreo amenajare prealabilă. Majoritatea pieselor a fost găsită concentrată pe o suprafaţă de cca 0,25 mp, doar câteva fragmente mai uşoare fiind răsfirate de apă. Depunerea consta din mai

[41] W. Krämer, în *Helvetia Antiqua. Festschrift E. Vogt*, 1966, p. 111 urm.; R. A. Maier, Germania 47, 1969, p. 173 urm.; C. Eibner, ArchAustr 46, 1969, p. 19 urm.; R. Dehnke, în *Neue Funde und Ausgrabungen im Raum Rotenburg (Wümme)* I, Rotenburger Schriften 15, 1970, p. 117 urm.; I. Gabriel, D. Heinrich, Offa 33, 1976, p. 123 urm.

[42] I. Emődi, ActaMN 34, 1997, p. 485 urm.

[43] S. Dumitraşcu, I. Crişan, Crisia 19, 1989, p. 48 urm.

[44] Depozitul I: Dumitraşcu, Crişan, *op. cit.*, p. 17 urm. Depozitul II: Dumitraşcu, Analele Universităţii din Oradea. Seria Istorie-Arheologie-Filosofie 2, 1992, p. 3 urm.

[45] Stiernquist, MeddelandenLund 1962–1963, p. 20

[46] N. Chidioşan, I. Emődi, Thraco-Dacica 2, 1981, p. 161 urm.

[47] Idem, Crisia 13, 1983, p. 17 urm.

multe piese de bronz, printre care şi o centură decorată, obiecte de lut ars, inclusiv trei figurine antropomorfe, mărgele de chihlimbar, două vase fragmentare, dintre care unul miniatural. Descoperirea a fost considerată o ofrandă adusă unei divinităţi, dar nu s-a exclus nici posibilitatea ca ea să reprezinte un cenotaf sau resturile unui mormânt propriu-zis. Prima interpretare este, cred, mai plauzibilă. Descoperirile din galeria uscată de la intrarea aceleiaşi peşteri: mai multe grupări de fragmente ceramice, un fragment din lama unui cuţit de bronz, precum şi trei fragmente de obiecte de bronz nedeterminabile, toate aflate pe un pat de cenuşă, au fost considerate, fără a fi aduse argumente în acest sens, de asemenea, drept morminte[48].

În peştera Izbândiş, depunerile din Bronzul târziu au fost găsite în două puncte diferite. Prima se afla într-o sală, a cărei podea era flancată de două pante abrupte, lăsând impresia unei gropi adânci de formă pătrată. Ea consta din fragmente ceramice aparţinând unui număr de aproximativ 60 de vase, câteva piese de bronz şi de os. A doua depunere, formată din fragmente ceramice, piese de bronz şi o lamă de obsidian, a fost depistată într-o galerie laterală, greu accesibilă. În ambele depuneri s-au găsit şi cantităţi apreciabile de resturi de ardere (cărbune, cenuşă). Deşi evident asemănătoare depunerilor din peşterile Igriţa şi Mişid, descoperirile menţionate din peştera Izbândiş au fost considerate „complexe cultice legate de anumite ritualuri şi practici magico-religioase".

Alte două descoperiri mai vechi, din zona văii Crişului Repede, aparţin, cu probabilitate destul de mare, de asemenea, celor cu semnificaţie cultică. Într-o nişă din apropierea localităţii Vadu Crişului au fost găsite 12 ace, dintre care unul prevăzut cu un aşa-numit „apărător de ac", şi o brăţară de bronz, precum şi resturile unei vetre împreună cu oase[49]. În peştera Piatra Roşie de la Bălnaca au fost găsite, parţial în apă, numeroase piese de bronz, printre care şi seceri[50]. Ca şi descoperirile de bronzuri din Peştera Ungurului, acestea reprezintă, foarte probabil, depozite votive.

Descoperiri de bronzuri au mai apărut în peştera din Valea Ceuca[51], din raza localităţii Liborajdea (com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin), şi în peştera Cioclovina cu Apă[52], din apropiere de Cioclovina (com. Boşorod, jud. Hunedoara), aici asociate şi cu alte categorii de piese.

Potrivit observaţiilor făcute cu prilejul recuperării pieselor din peştera Cioclovina cu Apă, acestea se aflau grupate în mai multe grămezi de formă conică, dar şi împrăştiate, cele din urmă provenind, foarte probabil, tot din amintitele grămezi. Deşi nu se poate exclude cu totul posibilitatea ca toate piesele să fi fost depuse concomitent, poziţia lor indică totuşi cu probabilitate mult mai mare, că aici au avut loc depuneri succesive, într-un interval de timp mai îndelungat. În aceeaşi peşteră, în galeria principală, s-au găsit fragmente ceramice, iar într-o încăpere pornită din această galerie mai multe fragmente ceramice, un inel de buclă de

[48] I. Emödi, *op. cit.*, p. 12.

[49] F. Kenner, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 29, 1863, p. 303 urm., fig. 57.

[50] J. Hampel, *Bronzkor emlékei Magyarhonban* 2, Budapesta, 1892, p. 8.

[51] P. Rogozea, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22.–24. November 1997)*, Bucureşti, 1998, p. 141.

[52] E. Comşa, ActaAchCarp 8, 1966, p. 169 urm.; Emödi, SCIVA 29, 1978, 4, p.481 urm.

bronz, oase de căprioară şi porc, precum şi bucăţi de cărbune[53]. Caracterul acestor descoperiri nu a fost clarificat (resturi ale unei locuiri temporare sau ofrandă ?), legătura lor cu celelalte depuneri de aici este însă certă, deoarece toate aparţin aceleiaşi populaţii, şi anume grupului Igriţa.

După cum se poate constata din această trecere în revistă, chiar dacă nu exhaustivă, a descoperirilor cu caracter cultic din epoca bronzului[54], făcute în peşterile din Transilvania şi Banat, ele au cunoscut două perioade de prezenţă mai accentuată, una datată în primele etape ale Bronzului timpuriu, cealaltă în Bronzul târziu, ultima în corelaţie mai ales cu evoluţia comunităţilor grupului Igriţa.

În Bronzul timpuriu se remarcă prezenţa în peşteri a unor înmormântări propriu-zise, dar şi a unor resturi de oase umane şi animale, ce provin eventual de la sacrificii, însoţite şi de alte ofrande, în parte depuse în vase de lut, precum şi a unui depozit de bronzuri. Din Bronzul târziu lipsesc înmormântările[55], apar în schimb în număr mare depunerile de ofrande, unele trecute prin foc, legate poate de cultul funerar, precum şi alte tipuri de depuneri, printre care şi depozitele votive, cele mai multe constituite într-un interval de timp mai îndelungat.

BRONZEZEITLICHE FUNDE IN DER VALEA REA – HÖHLE BEI VĂLENII ŞOMCUTEI

ZUSAMMENFASSUNG

In dem Bach, der die Valea Rea-Höhle durchfliesst, wurden zahlreiche bronzezeitliche Tonscherben gefunden, die den Trägern der Suciu de Sus-Kultur angehören. Der Charakter dieser Funde ist schwer feststellbar, scheint es trotzdem am wahrscheinlichsten, dass sie absichtliche Niederlegungen im Rahmen einer Kulthandlung waren.

Der Verfasser erörtert auch andere bronzezeitliche Funde aus den transsilvanischen und banatischen Höhlen, die kultische Prägung haben: eigentliche Gräber, verschiedene Darbringungen, einschliesslich Menschen- und Tieropfern, Votivdepots. Die Mehrzahl dieser Funde befindet sich im Tal des Crişul Repede, vereinzelt auch in anderen Gebieten.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Die geographische Lage des Fundortes Vălenii Şomcutei.
Abb. 2. Vălenii Şomcutei. Der Plan der Valea Rea-Höhle.
Abb. 3–4. Vălenii Şomcutei. Suciu de Sus-Keramik aus der Valea Rea-Höhle.

53 Emödi, *op. cit.* , p. 484, fig. 4.

54 Adopt aici limita superioară de timp, propusă de A. Vulpe, *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologice* 19, seria 4, 1996, p. 33 urm., dar sunt convins că mai sunt necesare încă clarificări, pentru a se realiza o periodizare acceptabilă a preistoriei spaţiului carpato-dunărean.

55 Datele comunicate până în prezent în legătură cu descoperirile de schelete din Peştera cu Apă de la Româneşti, jud. Timiş (Rogozea, în *The early Hallstatt period (1200–700 B.C.) in south-eastern Europe*, Bibliotheca Musei Apulensis I, Alba Iulia, 1994, p. 155) sunt încă puţine; din acest motiv caracterul lor rămâne deocamdată sub semnul întrebării, mai ales că se vorbeşte de existenţa aici a unei necropole de înhumaţie într-o perioadă, cea a Bronzului târziu, de generalizare cvasitotală a ritului incineraţiei.

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND EVOLUŢIA CURŢII DOMNEŞTI DIN TÂRGOVIŞTE ÎN SECOLELE XIV–XVI

GHEORGHE I. CANTACUZINO

După recapitularea principalelor etape ale cercetărilor arheologice de la **Curtea domnească din Târgovişte**, sunt abordate probleme privind nucleul iniţial al curţii, până la sfârşitul **sec. XVI**, în legătură cu **aşezarea urbană**. Prin săpăturile din 1986, coordonate de **N. Constantinescu**, au fost descoperite urme de construcţii anterioare celor considerate a reprezenta prima **casă domnească**, s-au obţinut noi date asupra locuirii anterioare curţii, precum şi despre importante **amenajări defensive**. Sunt discutate unele aspecte controversate privind cele mai vechi construcţii, **şanţul** mare **de apărare,** precum şi cronologia absolută a construcţiilor, pusă în legătură cu anumite evenimente istorice, căutând a se face distincţia între ipoteze, ceea ce poate fi considerat ca stabilit cu certitudine şi elementele încă neelucidate.

Primele atestări ale izvoarelor scrise nu sunt îndeajuns de explicite asupra începuturilor Curţii domneşti din Târgovişte. Referirea cea mai veche poate fi socotită – chiar dacă în legătură cu ea au fost exprimate dubii – cea din relatarea lui Johann Schiltberger, care arăta că a fost „şi în Ţara Românească, în cele două capitale ale ei, care sunt numite Argeş şi Târgovişte"[1], foarte probabil înaintea bătăliei de la Nicopole din 28 septembrie 1396. S-a considerat că existenţa Curţii este dovedită de prevederea cuprinsă în privilegiul acordat de Mircea cel Bătrân, probabil în 1403, negustorilor lioveni, ca aceştia să plătească vamă numai la Târgovişte, la desfacerea mărfurilor, domnul având el întâiul dreptul să cumpere cele necesare Curţii[2]. Primele documente interne date în Târgovişte având precizat locul de emitere sunt de la Mihail, ca asociat la domnie al tatălui său în 1417–1418[3] şi ca singur domn la 22 iunie 1418[4]. Târgoviştea a devenit reşedinţă domnească, după cum rezultă din analiza izvoarelor amintite, în timpul lui Mircea cel Bătrân. După unele opinii, aici a fost scaunul lui Mihail voievod, în timpul asocierii sale la domnie[5]. Documentele sau izvoarele narative din primele două secole de existenţă

[1] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti, 1968, p. 30. După unele păreri, Schiltberger se putea referi la situaţia din perioada întoarcerii sale din îndelungata sa captivitate. Dar o examinare riguroasă a textului (*Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben von Dr. Valentin Langmantel*, Tubingen, 1885) indică prezenţa autorului în Ungaria timp de zece luni, înaintea bătăliei din 1396; în acest timp el avea posibilitatea de a vizita Ţara Românească şi cele două capitale, în care afirmă că a fost, mai curând decât în 1427–1428, când indică cu precizie că de la Constantinopol a trecut prin Chilia, Cetatea Albă, Iaşi, Suceava şi Polonia spre Bavaria.

[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 101–102.

[3] DRH, B. I, Bucureşti, 1966, nr. 39.

[4] *Ibidem*, nr. 42.

[5] Panaitescu, *op. cit.*, p. 55–56, 119–121.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, iulie–decembrie 1999, p. 127– 154

a curţii spun prea puţin despre lucrările de construcţie, existând în acest sens numai unele mărturii destul de neclare din a doua jumătate a sec. XV. Amănunte mai concludente există abia începând din sec. XVI, în special despre marile lucrări din timpul lui Petru Cercel (1583–1585) sau despre cele din etapele următoare.

Cercetările arheologice sunt cele care au adus informaţii deosebit de importante privind cronologia şi evoluţia construcţiilor vechii Curţi voievodale din Târgovişte. Săpăturile au cunoscut trei etape principale: prima, reprezentată de lucrările efectuate de Virgil Drăghiceanu în perioada interbelică; următoarea, cercetările legate de restaurarea Curţii domneşti în anii '60; în sfârşit, cercetările ample din 1976 şi 1986, prilejuite de intenţia unei reconstituiri a Curţii, cărora li s-au adăugat şi alte săpături în 1978, 1979 şi 1981 (fig. 1). În fiecare etapă de cercetare, datele obţinute au pus noi probleme, făcând necesară reinterpretarea unora dintre vechile opinii. De aceea este utilă o succintă recapitulare a principalelor rezultate ale acestor săpături şi mai ales abordarea problemelor pe care le ridică cercetările din deceniul trecut[6]. În cele ce urmează vor fi atinse numai unele aspecte privind evoluţia nucleului iniţial al Curţii domneşti, în legătură şi cu aşezarea urbană, până la amplele transformări din ultimele decenii ale sec. XVI.

Prin săpăturile întreprinse de Virgil Drăghiceanu timp de cinci ani, între 1934 şi 1938, rămase inedite, ruinele Curţii au fost degajate de mari cantităţi de pământ şi moloz. Autorul a putut distinge „epoca tipic feudală a vechii Curţi" şi „epoca modernă, cu palatul, biserica veacului al XVI-lea", la care se adăugau transformările făcute sub domniile lui Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu[7].

După sondajul efectuat în 1954[8], săpăturile legate de restaurarea din deceniul al şaptelea, întreprinse în 1961[9], 1963[10], 1964–1965[11], 1966, 1967–1968, 1974[12], au conturat istoria Curţii domneşti din Târgovişte, stabilind stratigrafia în zona ansamblului şi permiţând o schemă a etapelor, prezentată în publicaţii, cu unele precizări sau completări ulterioare[13]. Succesiunea fazelor de evoluţie avea să fie astfel sintetizată de conducătorul principalelor săpături, N. Constantinescu, într-un

[6] O examinare amănunţită a săpăturilor succesive la G. Mihăescu, RMM-MIA 16, 1987, 2, p. 14–24.

[7] Date asupra săpăturilor din 1934–1938, în două scrisori adresate de V. Drăghiceanu Muzeului din Târgovişte, în august şi decembrie 1954 (arhiva Muzeului Judeţean Dâmboviţa, dos. 114/1954, f. 28–28 v.), vezi R. Gioglovan, Valachica 6, 1974, p. 83–84, şi Mihăescu, *op. cit.*, p. 16–17.

[8] Cercetări conduse de Vl. Zirra, inedite.

[9] N. Constantinescu, SCIV 15, 1964, 2, p. 233–234.

[10] R. Theodorescu, *Cercetări arheologice în Curtea domnească din Târgovişte – 1963* (ms. în arhiva Direcţiei Monumentelor Istorice, fond DMI, dosar 9256); idem, *Date noi privind fazele evolutive ale Curţii domneşti din Târgovişte*, comunicare la sesiunea ştiinţifică a Institutului de Istorie a Artei din Bucureşti, 26 februarie 1964.

[11] N. Constantinescu, Cr. Moisescu, D. Nicolăescu-Plopşor, Dacia, N.S. 11, 1967, p. 301–319.

[12] Gh. I. Cantacuzino, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare* III, Bucureşti, 1969, p. 147–161; idem, Valachica 1, 1969, p. 61–70.

[13] Constantinescu, *op. cit.*; N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *Curtea domnească din Târgovişte*, Bucureşti, 1969, ed. a II-a; N. Stoicescu, Cr. Moisescu, *Târgoviştea şi monumentele sale*, Bucureşti, 1976, p. 49 –108; Cr. Moisescu, *Târgovişte. Monumente istorice şi de artă*, Bucureşti, 1979, p. 35 –63.

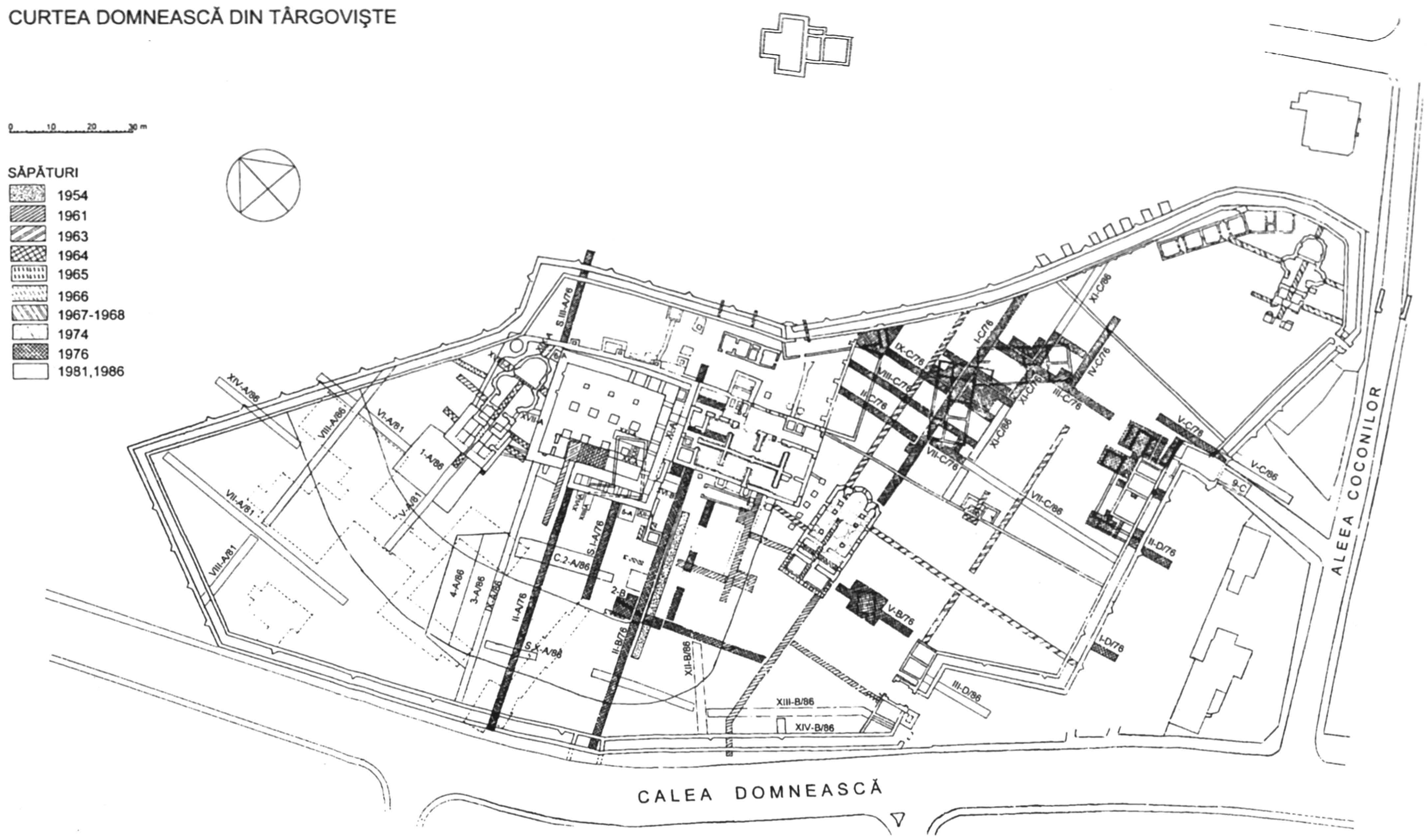

Fig. 1. Târgovişte, Curtea domnească. Plan de ansamblu cu amplasarea săpăturilor arheologice din perioada 1961–1986. Releveu arh. C. Ionescu; planul săpăturilor N. Constantinescu.

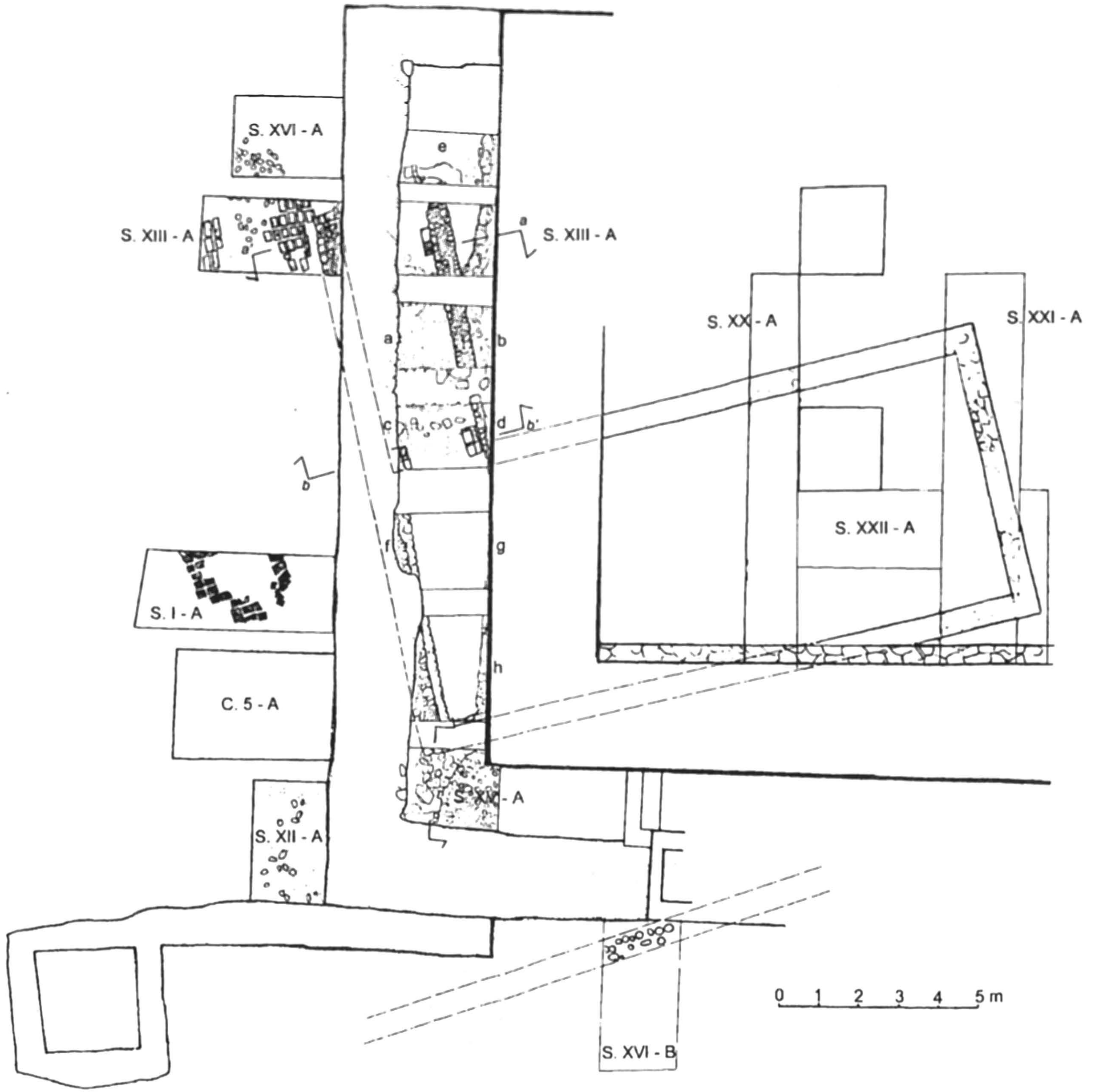
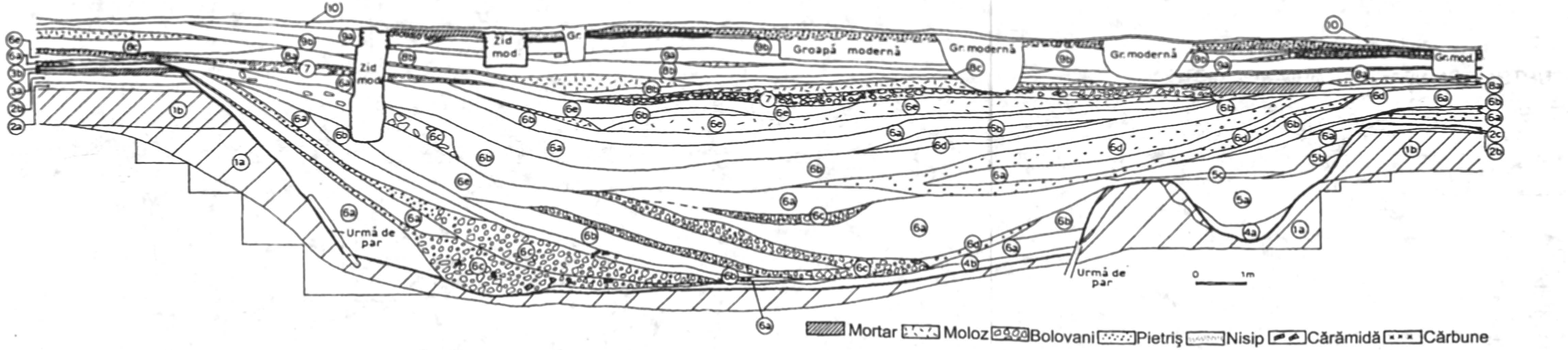

Fig. 2. Târgovişte, Curtea domnească. Planul caselor I şi II (detaliu), releveu arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, completări arh. C. Ionescu şi N. Constantinescu.

Fig. 3. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul sudic al S.IX–A/1986 în dreptul şanţului de apărare (I. Motzoi-Chicideanu, Gh. I. Cantacuzino). 1a prundiş gălbui; 1b sol roşcat steril; 2a humus cenuşiu; 2b prundiş purtat; 2c pământ cenuşiu, pigmenţi cărbune; 3a pământ negru-cenuşiu; 3b pământ castaniu, pigmenţi de moloz; 4a pământ negru; 4b pământ negru, urme de cărbune; 5a pământ cu prundiş roşcat, cărămidă sfărâmată, pigmenţi de cărbune; 5b pietriş gălbui; 5c strat de cultură; 6a straturi de pământ cenuşiu purtat; 6c straturi de bolovani şi pietriş; 6d pământ cu pietriş; 6e pământ cu moloz şi cărămidă spartă; 7 bolovani, pavaj sfârşit sec. XVI; 8a straturi de pământ cenuşiu sau gălbui; 8b straturi de pământ castaniu sau cenuşiu cu urme de moloz; 8c pământ cu bolovani şi moloz; 9a pământ castaniu, urme de moloz; 9b pământ cenuşiu, urme de moloz; 10 sol vegetal.

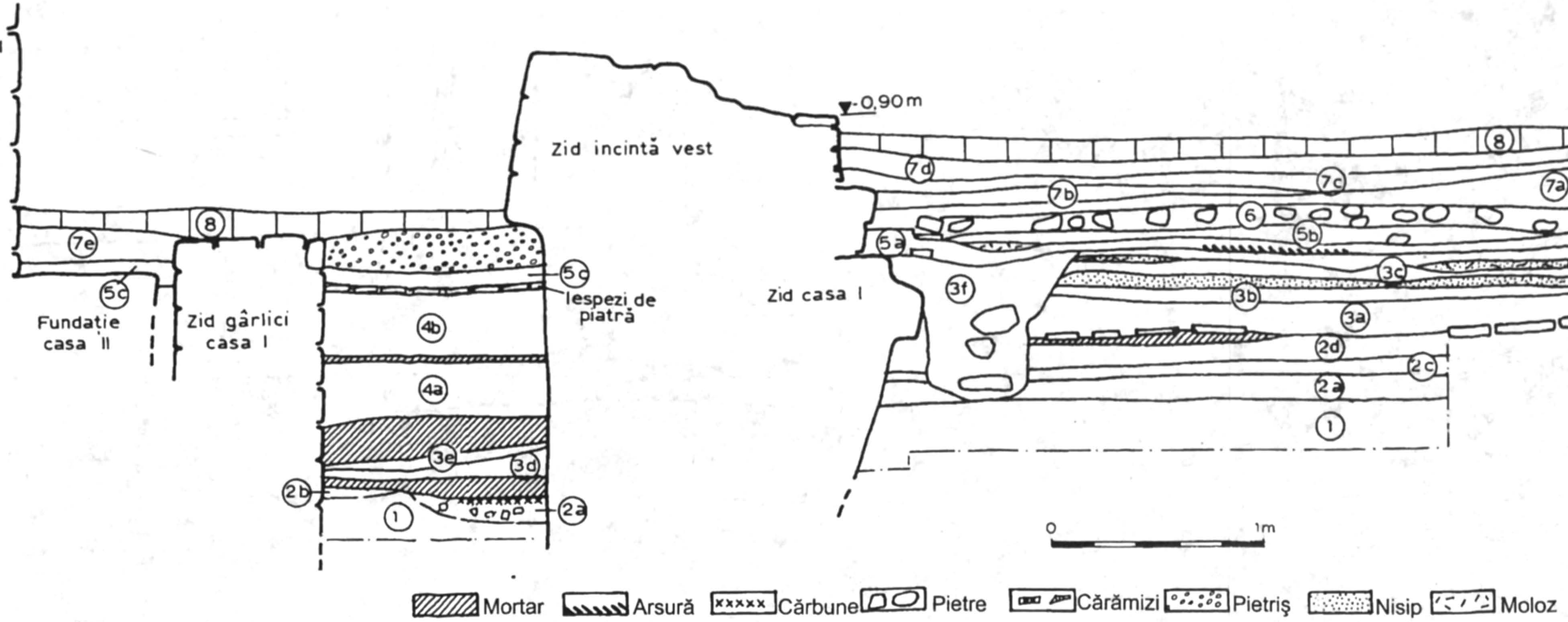

Fig. 4. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul sudic al S.XIII–A/1986 (I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu). 1 sol steril; 2a pământ negru cenuşiu, pigmenţi de cărbune; 2b pământ castaniu, pigmenţi de cărbune; 2c pietriş peste pământ castaniu-roşcat; 2d pământ castaniu-gălbui; 3a prundiş; 3b pământ roşcat, spărtură de cărămidă; 3c pământ cenuşiu, urme de cărămidă; 3d pământ cenuşiu, pigmenţi de cărbune; 3e lut vineţiu; 3f pământ cenuşiu cu pietre; 4a pământ cenuşiu cu moloz, pietriş, cărămidă sfărâmată; 4b pământ castaniu, pigmenţi de chirpici; 5a pământ cenuşiu, urme de arsură şi cenuşă; 5b pământ cu arsură şi pietre; 5c pământ negru, pigmenţi de cărbune; 6 pavaj de bolovani, pământ cenuşiu; 7a pământ castaniu cu moloz; ; 7b pământ negru-cenuşiu; 7c nisip cu urme de moloz; 7d pământ negru cu sfărâmătură de cărămidă, pigmenţi de moloz; 7e pământ castaniu, pigmenţi de cărbune; 8 sol vegetal.

articol publicat, împreună cu arh. Corneliu Ionescu, în 1980[14]: faza I – epoca lui Mircea cel Bătrân (circa 1400); faza II – către mijlocul şi a doua jumătate a sec. XV (turnul Chindiei, diferite refaceri, biserica Sf. Vineri); faza III – epoca lui Petru Cercel; faza III – epoca lui Matei Basarab, continuată de ridicarea de către Doamna Bălaşa a casei pentru sărmani de lângă biserica Sf. Vineri, în 1656; V – epoca lui Constantin Brâncoveanu, cu refaceri, adaosuri şi construcţii noi. La acestea se adaugă faza VI, de decădere totală a Curţii după abandonarea ei, cu unele noi construcţii în vechea incintă şi repararea turnului Chindiei după 1840.

Un volum deosebit l-au avut săpăturile din 1976 şi mai ales cele din 1986. În 1976[15] s-au obţinut noi date de mare interes. Au fost descoperite construcţii necunoscute din timpul lui Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu, s-a identificat cu pregnanţă un mare şanţ de apărare, atins parţial şi în săpături mai vechi, şanţ lat de peste 20 m, datat în sec. XV, „posibil încă din faza 1400 sau nu mult după această dată”[16], s-au descoperit urmele unei construcţii de cărămidă, parţial distrusă, cu o semnificaţie atunci încă neclară[17]. Descoperirea unor depuneri şi locuinţe din sec. XIV, între care L 1 – B şi Gr. 1 – B, a dovedit că aria Curţii domneşti a fost locuită cu mult înainte de implantarea construcţiilor lui Mircea cel Bătrân. Locuinţa L 1 – B, de mari dimensiuni, din lemn, cu pivniţă, încălzită într-o a doua fază cu o sobă de cahle, socotită drept un document al experienţei româneşti în domeniul arhitecturii, oglindă a vieţii urbane în continuă consolidare, a fost riguros cercetată şi publicată[18]. Monedele descoperite (şase, două neidentificate, iar patru emise de Mircea cel Bătrân în perioada 1386–1394) au reprezentat principalul element de datare a locuinţei, aproximativ în perioada 1370–1394. Ţinând seama de grupul mai mare de clădiri de lemn distruse prin incendiu, inclusiv în vecinătatea curţii, s-a considerat că această distrugere corespunde unui eveniment care a marcat întreaga aşezare, reprezentat de acţiunile militare prilejuite de campania otomană încheiată cu bătălia de la Rovine[19]. Dacă în 1980 opinia menţionată reprezenta o ipoteză, ulterior, într-un remarcabil articol dedicat arhitecturii şi urbanismului Târgoviştei din a doua jumătate a sec. XIV,

[14] N. Constantinescu, C. Ionescu, SCIVA 31, 1980, 1, p. 53–75.

[15] Responsabilul şantierului – N. Constantinescu; în colectiv: Gh. I. Cantacuzino, P. Diaconescu, arh. C. Ionescu, G. Mihăescu, Rodica Tânjală, ajutaţi de alţi colaboratori ai Muzeului Judeţean Dâmboviţa – P. Drăguţoiu, Maria Georgescu, C. Năstase, M. Oproiu; vezi cronica săpăturilor arheologice din 1976, Dacia, N.S. 21, 1977, p. 370.

[16] Constantinescu, Ionescu, *op.cit.*, p. 55–56.

[17] După presupunerea lui G. Mihăescu, anterioară vechii case domneşti şi identificată cu fortificaţia lui Negru Vodă, menţionată de Giaccomo di Pietro Luccari (Mihăescu, Valachica 9, 1977, p. 522).

[18] Constantinescu, Ionescu, *op. cit.*, p. 57–74..

[19] *Ibidem*, p. 68. „În consecinţă putem admite că aşezarea de la Târgovişte, alături de altele, a suferit un puternic incendiu şi a fost distrusă în bună parte. Numai aşa, socotim, se explică de ce în inventarul locuinţei 1-B au fost găsite monedele amintite. (...) Ca ipoteză plauzibilă, încadrăm locuinţa 1-B din vatra Curţii domneşti de la Târgovişte în ultima treime a secolului al XIV-lea, aproximativ în perioada 1370–1394 (...), cu acelaşi titlu de ipoteză am putea vorbi de faza 2 (soba cu cahle) din jurul anilor 1380–1390”.

arh. Corneliu Ionescu considera o certitudine distrugerea locuințelor de lemn cu pivniță în urma unui incendiu general[20].

Informațiile privind ansamblul Curții s-au îmbogățit prin cercetările efectuate în diferite zone ale acesteia în 1978 și 1981, rămase încă nepublicate[21], 1979 și 1984[22].

Săpăturile din 1986[23], întreprinse cu ample mijloace timp de cinci luni, au adus numeroase elemente noi care au impus o reabordare a problematicii Curții domnești. Prezentând în 1987 rezultatele cercetărilor, coordonatorul acestora, N. Constantinescu, distingea trei direcții ale studierii problematicii Curții: cercetările legate de locuirea anterioară începutului reședinței domnești, cele privind primul nucleu al Curții și cele asupra sistemului defensiv al reședinței voievodale[24], fiind scoasă în evidență complexitatea cercetărilor, care a dus la apariția unor controverse[25]. Cele mai importante descoperiri au fost urmele unei case (casa I) anterioare marii case cu pivnițe boltite, socotită până atunci a reprezenta prima etapă a Curții domnești, de pe la 1400[26] – gârliciul și resturi ale zidurilor pivniței unei case de dimensiuni relativ mici, distrusă în bună parte de pivnițele mari și având o orientare diferită de a acestora –, iar în privința elementelor defensive, urmele de pari ce au putut fi atribuiți unei palisade dintr-o epocă mai veche, resturile marelui

[20] Ionescu, RMM-MIA 14, 1983, 2, p. 65: „Interpretarea acestui incendiu masiv la scara orașului, care i-a tulburat existența, ca opera lui Baiazid corespunde realității arheologice de pe teritoriul întregului oraș".

[21] Cercetări efectuate în 1978 de N. Constantinescu și G. Mihăescu (Dacia, N.S. 23, 1979, p.367), în 1979 de P. Diaconescu (Dacia, N.S. 24, 1980, p. 368), în 1981 de N. Constantinescu și P. Diaconescu; vezi și Mihăescu, RMM-MIA 18, 1987, 2, p. 23–24.

[22] Diaconescu, Valachica 15, 1997, p. 53–70.

[23] Coordonatorul cercetărilor – N. Constantinescu; în colectiv: Silvia Baraschi, Elena Busuioc, Maria Ciortescu, R. Heitel, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Șt. Olteanu, C. Petolescu, M. Simon, Vl. Zirra, I. Chicideanu, Mariana Marcu, Gh. I. Cantacuzino, L. Dumitriu, A. Păunescu, Venera Rădulescu, arh. Anișoara Sion, P. Diaconescu, G. Mihăescu, L. Musca, T. Musca, V. Drob, arh. C. Ionescu, reactualizare topo – O. Stoicescu, identificări numismatice – O. Iliescu, Constanța Știrbu, P. Stancu. Săpăturile au totalizat 50 de secțiuni și suprafețe ce acopereau 2 800 mp.

[24] Constantinescu, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1987, p. 69–78. Acestora li se adaugă lucrarea în manuscris, întocmită de același autor, ca lucrare de plan în 1987, și memoriul arh. C. Ionescu, *Cercetări de arhitectură la Curtea domnească din Târgoviște în 1986* din Proiectul 3000/3610 – IPJ Dâmbovița (88 p. + planșe).

[25] "Obiectivele cercetate au generat noi ipoteze de lucru, dar au determinat și apariția unor aspecte controversate, cauzate în marea lor majoritate de insuficienta aprofundare a faptelor de observație", *ibidem*, p. 70.

[26] Trebuie amintit faptul că într-un articol, elaborat în 1966 și apărut în 1974, R. Gioglovan presupunea, din considerente ținând de tipologia construcției, că vechea casă domnească, ale cărei ruine se păstrează, ar fi fost începută de Vlad Călugărul și terminată de Radu cel Mare, înlăturând prima casă de la sfârșitul sec. XIV (Gioglovan, *op. cit.*, p. 117). Articolul menționat, în care sunt valorificate numeroase documente inedite din sec. XVIII și XIX privitoare la vechi edificii din Târgoviște, cuprinde însă păreri care nu sunt susținute nici de cercetarea arheologică, nici de izvoarele documentare, narative sau epigrafice, din secolele XIV–XVII (datarea turnului Chindiei în timpul lui Petru Cercel, a palatului domnesc dinspre S și a bisericii mari domnești în timpul lui Matei Basarab sau a bisericii Sf. Vineri la sfârșitul sec. XVI !).

şanţ de apărare din sec. XV, precum şi ale altor şanţuri din diferite zone ale incintei[27].

Succesiunea primelor etape de construcţie – casa I, cu turnul de intrare de la SV; ulterior biserica domnească veche (paraclisul), precum şi unele transformări ale casei I; în sfârşit, demolarea casei I şi construirea casei II, urmată de amenajarea marelui şanţ de apărare şi de ridicarea turnului Chindiei, prin reamenajarea turnului-clopotniţă al bisericii vechi – a putut fi stabilită prin observaţiile efectuate în cursul lucrărilor de către participanţii la cercetările coordonate de N. Constantinescu. Aspectele controversate amintite privesc unele detalii relative la construcţiile de zid din prima fază, la şanţul mare de apărare, precum şi la data de început a Curţii şi punerea ei în legătură cu anumite evenimente istorice. Există amănunte şi date de ordinul cronologiei absolute care este necesar să fie discutate, pentru a putea distinge ipotezele de elementele ce pot fi considerate ca bine stabilite[28].

În raportul privind săpăturile din partea de nord a Curţii domneşti, înaintat după campania de săpături din 1986[29], au fost prezentate observaţiile stratigrafice,

[27] *Ibidem*, p. 69 şi urm.

[28] Desfăşurarea fazelor de construcţie a Curţii a fost astfel schiţată de Constantinescu în 1987: „Implantarea primului nucleu de construcţii voievodale în aşezarea de la Târgovişte se petrece după distrugerea aproape totală a acesteia prin incendiu şi desigur după refacerea ei. Momentul respectiv este clar identificabil istoriceşte – confruntarea dintre Mircea Voievod şi sultanul otoman, aşadar momentul – Rovine (10 octombrie 1394), care a însemnat nu o singură luptă, ci un vast teatru de operaţiuni militare, cu inevitabilele distrugeri, jafuri etc. Tradiţia istorică locală, consemnată îndeosebi în mediul catolic de la Târgovişte (cf. B. P. Hasdeu, în *Archiva Istorică a României* 1–2, Bucureşti, 1865, p. 46–47) întăreşte concluzia: casa I datează de după 1394. Circumstanţele istorice în bună parte cunoscute (...) exclud ipoteza că voievodul a putut construi la Târgovişte, tocmai atunci, un sediu – o reşedinţă, chiar de proporţii modeste. Acest lucru era posibil doar în condiţii de stabilitate politică – şi alegerea Târgoviştei ca al doilea centru rezidenţial al Ţării Româneşti, în devenire, se va fi petrecut către 1397–1400. Aşadar: casa I cu structura sa (turn, palisadă), se datează către 1400.

Ceva mai târziu – posibil către sfârşitul domniei voievodului –, aşadar: circa 1415, se construieşte locaşul de cult de la nord, în acelaşi timp refăcându-se casa I şi turnul de sud-vest.

Peste mai bine de un deceniu, către 1440, sub fiul lui Mircea voievod, cunoscut prin porecla sa – Vlad Dracul –, are loc demolarea casei vechi şi construirea casei II; îndată apoi, firesc, se sapă fortificaţia înconjurătoare – operaţie implicând reamenajarea turnului-clopotniţă al bisericii de la nord. În orice caz, opera de constructor a lui Vlad Dracul – acest voievod purtat pe mai multe meleaguri străine, ctitor şi la mitropolia din Argeş, participant la campania antiotomană din 1445 de pe Dunăre (cf. Walerand de Wavrin) – trebuie menţionată ca o trăsătură definitorie a scurtei şi zbuciumatei sale domnii.

În rest, au urmat refaceri repetate (inclusiv sub fiul celui abia amintit, Vlad Ţepeş), consemnate documentar, şi spre finele veacului al XV-lea, până la marea operă datorată epocii lui Petru Cercel – Mihai Viteazul (acesta din urmă cu siguranţă implicat, la rându-i în amplificarea şi consolidarea Curţii domneşti de la Târgovişte), iar apoi voievozilor din veacul al XVII-lea" (Constantinescu, *op. cit.*, p. 77–78).

[29] Gh. I. Cantacuzino, Venera Rădulescu, *Cercetările arheologice din partea de N a Curţii domneşti din Târgovişte (Sectorul A)*, mss.

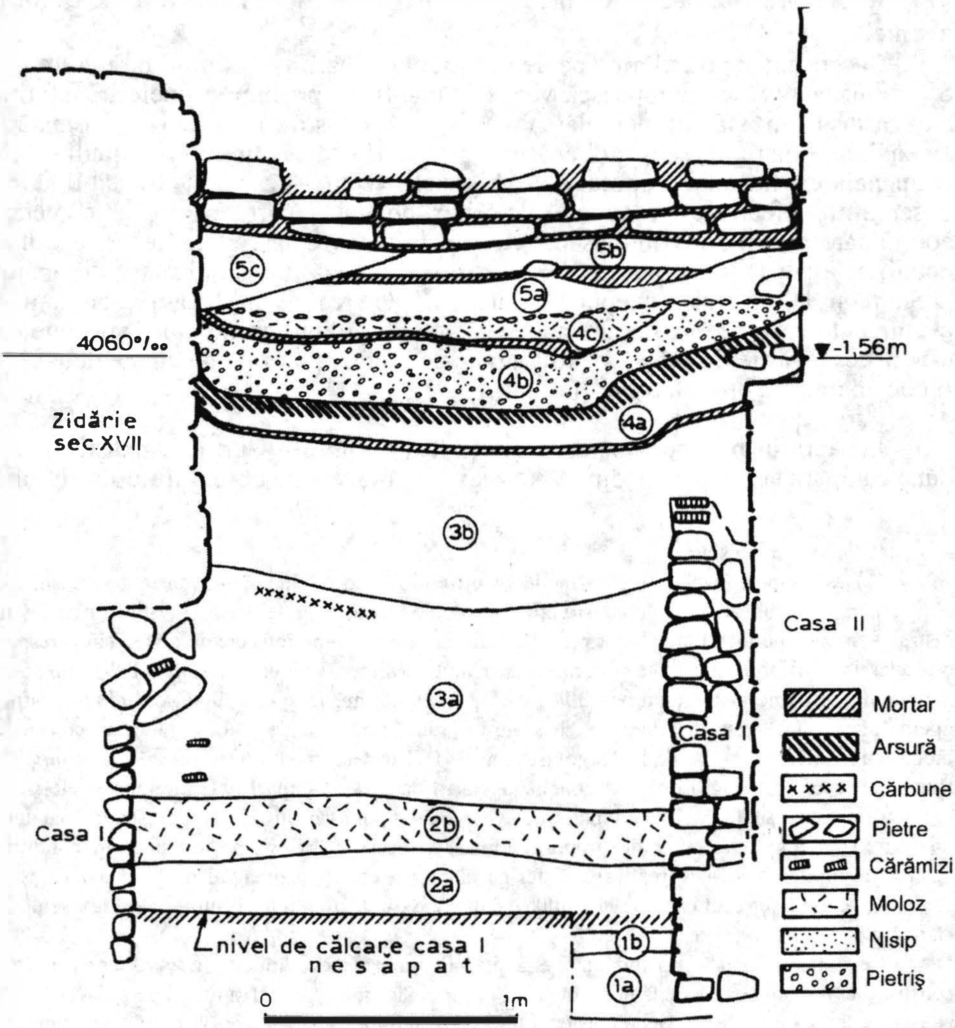

Fig. 5. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul nordic al S.XIII–A/1986, casetele c – d (N. Constantinescu, I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu). 1a prundiş cu urme de var; 1b lut vineţiu; 2a pământ cenuşiu, bolovani, cărămidă cu mortar, urme de mortar, cărbune; 2b pământ, castaniu, moloz masiv, cărămidă, nivel demolare casa I; 3a pământ cu prundiş, nisip, moloz, cărămidă, cărbune; 3b pământ cu prundiş roşcat, pigmenţi de arsură, cărămidă, mortar, cărbune; 4a pământ cenuşiu; 4b nisip cu pietriş, 4c nisip cu urme de mortar; 5a pământ negru cenuşiu, moloz; 5b pământ cu moloz, pietriş; 5c pământ roşcat cu moloz şi cărămidă spartă.

fiind propusă o succesiune a etapelor de locuire şi de construcţie din cuprinsul respectivei părţi a Curţii. Asupra acestora urmează să stăruim, aducând în discuţie observaţiile efectuate împreună cu ceilalţi participanţi la cercetări[30], cu puncte de vedere care, în anumite detalii, sunt diferite. Această punere în discuţie poate fi utilă, în aşteptarea publicării integrale a săpăturilor efectuate la acest important ansamblu.

Săpăturile din partea de nord a Curţii au permis obţinerea unor precizări privind succesiunea stratigrafică în diferite puncte ale zonei situate la N şi la V de casa domnească. La adâncimi mari se află straturi de pietriş şi nisip, deasupra lor sol roşcat cu prundiş, loess roşcat şi un strat mai subţire de humus cenuşiu. Cele mai vechi depuneri medievale sunt legate de o locuire anterioară ridicării construcţiilor de zid ale curţii domneşti, locuire caracterizată prin clădiri de lemn semiîngropate sau locuinţe de lemn cu pivniţă şi amenajări aferente lor, descoperite în zona de sud a curţii, precum şi în partea de nord prin cercetări din campaniile anterioare (1961, 1976, 1981). Acest orizont datează din sec. XIV, putându-şi avea începuturile în prima jumătate a acestuia. De el se leagă şi descoperiri numismatice – o monedă de la Carol Robert emisă între 1335–1337[31]. Edificiile de zid şi amenajările legate de folosirea lor – pavaje, şanţuri – reprezintă rezultatul mai multor etape de construcţie, care îşi au începutul la finele sec. XIV, continuând în cursul secolului următor şi poate la începutul sec. XVI. Acestea au fost urmate, după umplerea şi nivelarea şanţului de apărare şi amenajarea unui pavaj din bolovani pe o mare întindere la vest şi sud de palatul domnesc, de etapele de construcţie de la sfârşitul sec. XVI – ridicarea în penultimul deceniu al sec. XVI a noilor construcţii şi a zidurilor de incintă –, precum şi de lucrările din cursul sec. XVII sau din fazele ulterioare. Observaţiile au fost îngreuiate de înlăturarea unor depuneri sau de nivelările şi umpluturile din fazele mai târzii, în special cele datorate activităţii constructive de la sfârşitul sec. XIX şi de la începutul sec. XX, când în partea de NV şi în extremitatea de N a incintei au fost ridicate clădiri pe fundaţii adânci de beton. Acestor dificultăţi li s-a adăugat şi faptul că, în jurul casei domneşti şi spre vest de aceasta, au fost efectuate, cu ocazia restaurărilor, decapări de pământ care au ajuns pe alocuri până la nivelul de călcare de la începutul sec. XVII. Succesiunea depunerilor este deosebit de complexă, situaţiile din punctul de vedere al stratigrafiei fiind diferite chiar la distanţe foarte mici, ceea ce face dificile unele concluzii, susceptibile a fi modificate în urma unor noi săpături.

Prin cercetările din anul 1986 au fost descoperite vestigii de construcţii anterioare celor cunoscute până în prezent ca reprezentând primul palat al curţii domneşti din Târgovişte. Urmele acestui edificiu iniţial al ansamblului curţii

[30] Aduc călduroase mulţumiri doamnei dr. arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu pentru încredinţarea releveelor şi secţiunilor transversale care înfăţişează elementele arhitecturale în planuri diferite de cele ale profilelor arheologice, completând informaţiile asupra vestigiilor cercetate. De asemenea, mulţumesc colegilor I. Motzoi-Chicideanu şi P. Diaconescu, autori ai unora dintre profile.

[31] Constantinescu, *op. cit.*, p. 71; acesteia i se adaugă o monedă prost conservată, descoperită în straturi deranjate de intervenţii ulterioare, posibil de la Carol Robert sau de la Ludovic I (1342–1382).

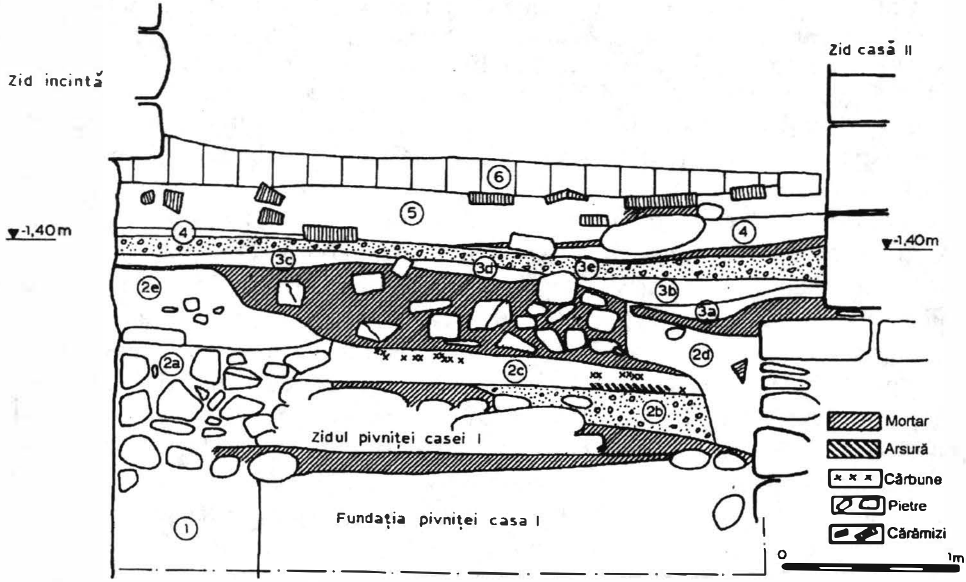

Fig. 6. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul nordic al S.XV–A/1986 (Gh. I. Cantacuzino). 1 pământ cenuşiu, pigmenți de cărbune; 2a umplutură, pământ cu moloz şi bolovani; 2b nisip, pietriş; 2c pământ cenuşiu, urme de cărbune şi arsură; 2d pământ castaniu, cărămidă spartă, cărbune; 2e pământ castaniu, rar pietriş; 3a pământ cenuşiu; 3b pământ cenuşiu, pigmenți de cărbune; 3c pământ cenuşiu granulos; 3d pământ cenuşiu castaniu, pigmenți de cărbune; 3e pietriş, nisip; 4 praf de cărămidă; 5 pământ cenuşiu-castaniu cu moloz şi cărămidă spartă; 6 sol vegetal.

(„casa I") au apărut în spațiul dintre casa domnească şi zidul paralel cu latura sa vestică, precum şi prin sondaje efectuate în interiorul pivnițelor mari (fig. 2). Este o construcție din care se păstrează resturile unei pivnițe cu dimensiunile la exterior de circa 15,80 x 7,40 m (în interior 14,55 x 6,20 m), adâncită față de nivelul de la care a fost construită cu circa 2,50 m. Ea avea un gârlici lung de aproximativ 6,60 m şi lat de 2,30 m, perpendicular pe una din laturile sale lungi, în colțul de NV. Orientarea acestei clădiri este diferită față de palatul care i-a succedat: pivnița are axul longitudinal orientat de la SV spre NE, iar gârliciul de la NV spre SE. Pereții acestui prim beci şi ai gârliciului erau construiți din bolovani legați cu mortar, înglobând pe alocuri şi cărămizi fragmentare. Ei aveau în general o grosime de 0,60 m, iar pe latura vestică de circa 0,80 m, fiind consolidați cu bârne groase de 18–20 cm, dispuse longitudinal în interior. În apropierea intrării, precum şi în partea inferioară a gârliciului se află, alipiți zidăriei, dar aparținând aceleiaşi faze de construcție, câte doi pilaştri semiangajați din zidărie de cărămidă (format 34 x 17 x 5 cm) aparținând probabil unor arcuri dublouri care susțineau bolta. Pereții erau acoperiți în interior cu tencuială. Resturi ale laturilor de N, E şi S ale primei pivnițe s-au mai păstrat dedesubtul pardoselii pivnițelor celei de-a doua case. În interior, prima pivniță avea ca podea numai lut bătut şi nisip. În colțul ei de SE a fost descoperită o grămadă de ocru roşu mărginită de bolovani mari[32].

[32] *Ibidem*, p. 73.

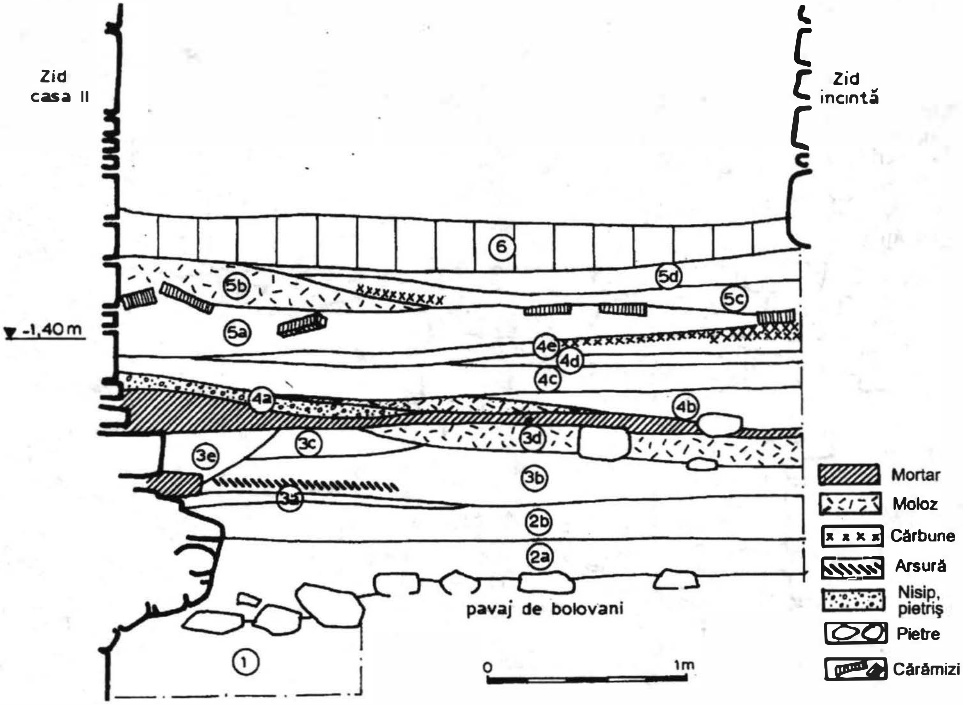

Fig. 7. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul estic al S.XV–A/1986 (Gh. I. Cantacuzino). 1 pământ cenuşiu, pigmenţi de cărbune; 2a pământ castaniu, pietriş, fragmente ceramice; 2b pământ cenuşiu-castaniu, pigmenţi de cărbune; 3a cenuşă; 3b pământ cenuşiu, arsură, cărbune; 3c pământ cenuşiu deschis, pigmenţi de mortar; 3d moloz, pietre; 4a nisip, pietriş; 4b pământ cenuşiu, pigmenţi de cărbune; 4c pământ cenuşiu; 4d lut; 4e cenuşă, cărbune; 5a pământ castaniu-cenuşiu, moloz, cărămidă spartă; 5b moloz; 5c pământ cenuşiu, cărbune; 5d pământ cenuşiu-castaniu, pigmenţi de moloz, cărbune; 6 sol vegetal.

Nivelul de construcţie al primei pivniţe şi a gârliciului se află deasupra unui pavaj de bolovani aşezat direct pe un strat de pământ cenuşiu depus deasupra humusului cenuşiu-castaniu de peste solul steril castaniu-roşcat (fig. 6, 7, 17/1,2). Pe o suprafaţă foarte mică (cu diametrul de circa 0,50 m, în S. XV A), deasupra stratului cenuşiu, anterior pavajului de bolovani, s-a găsit un strat subţire de cărbune. Pământul roşcat cu prundiş scos prin săparea pivniţei se distinge în special către E şi SE (S. XI A) şi în mai mică măsură spre V (S. XIII A). Pavajul din bolovani descoperit pe laturile de S şi V ale pivniţei casei I poate fi legat de o ipotetică clădire de lemn anterioară acesteia. Lângă colţul de sud-vest (în S. XV A) s-a putut observa cum bolovanii din pavaj se alătură zidăriei beciului pe toată lungimea cercetată. Chiar deasupra bolovanilor se află, lângă zidul casei I, mortar legat de nivelul de construcţie al acesteia.

Pe o porţiune alăturată zidului de vest al gârliciului a fost descoperit un pavaj de cărămidă, de care se leagă anumite amenajări descoperite în 1976 (un cuptor

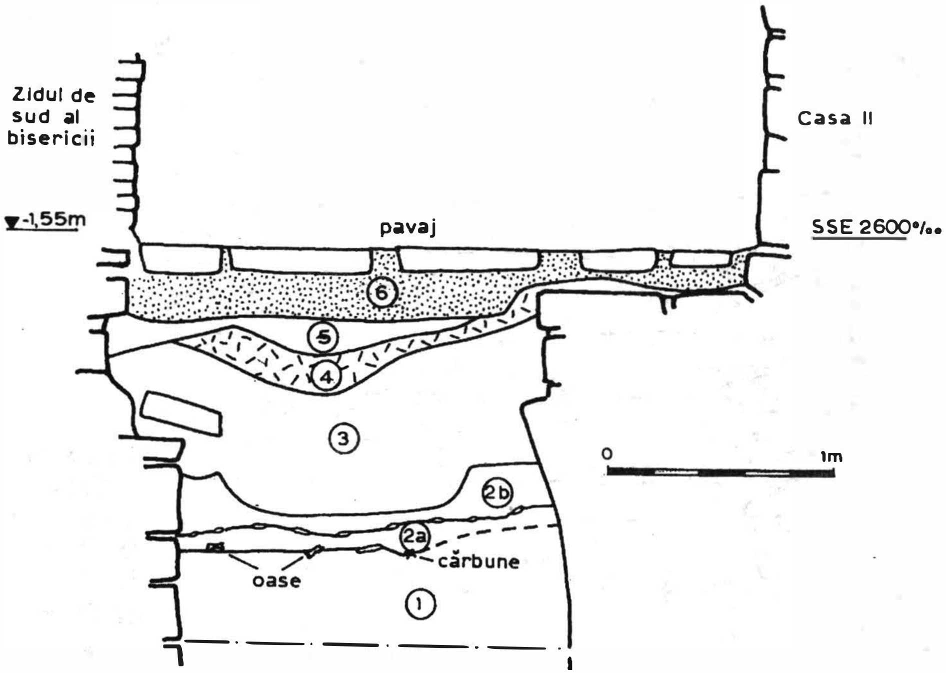

Fig. 8. Târgovişte, Curtea domnească. Profilul estic al S.XVII – A/1986 (I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu). I pământ brun roşcat; 2a pământ cenuşiu; 2b pământ cenuşiu, pigmenţi de cărbune; 3 pământ cenuşiu închis cu moloz; 4 moloz; 5 umplutură cu pigmenţi de moloz; 6 nisip, suport pavaj recent.

din cărămidă). Cărămizile pavajului (cu dimensiunile de peste 29 x 20 x 3,5 cm) au exact orientarea gârliciului care le este alăturat (fig. 15/1-3); ele sunt aşezate pe un strat subţire de mortar aflat în dreptul nivelului de construcţie al gârliciului şi suprapus unui strat relativ subţire de pământ de deasupra pavajului de bolovani (fig. 4). Resturi ale pardoselii de cărămidă se suprapun pavajului de bolovani în extremitatea nordică (S. XVI A). Poziţia acestui pavaj poate pune unele probleme. Deasupra uneia dintre cărămizile pavajului se ridică o parte din elevaţia extremităţii peretelui de V al gârliciului, diferită ca aspect de restul zidăriei. Trebuie remarcat că pe faţa exterioară a zidului amintit elevaţia este ieşită spre exterior în raport cu fundaţia (fig. 4, 11). Pardoseala a fost socotită ca anterioară gârliciului[33]. Unele observaţii stratigrafice permit presupunerea unei mari apropieri cronologice între amenajarea pavajului şi construirea gârliciului, porţiunea de elevaţie de la extremitatea acestuia aflată deasupra cărămizii din pavaj reprezentând probabil o adăugare sau refacere ulterioară. S-ar putea presupune, pentru o anumită perioadă, o funcţionare concomitentă a gârliciului şi a pardoselii, a cărei funcţionalitate rămâne de clarificat.

[33] *Ibidem*, p. 71–73.

.Prima pivniţă a avut o perioadă relativ îndelungată de funcţionare. O dovedesc depunerile suprapuse nivelului său de construcţie de peste pavajul de bolovani, care se pot observa în special la exterior, lângă colţul de SV a clădirii (S. XV A, fig. 6, 7, 17/1,2): straturi de pământ gălbui nisipos şi un strat cenuşiu cu pigmenţi de cărbune sau, pe o mică suprafaţă, urme puternice de arsură. În acelaşi sens trebuie menţionate şi urmele transformărilor observate în interior (fig. 5, 12, 16/3). În partea inferioară a pivniţei şi gârliciului a fost descoperit un strat gros de mortar reprezentând un nivel de călcare amenajat în ultima etapă de folosire. Sub acesta se află un strat mai gros (20–30 cm) de nivelare în care se găsesc bolovani mici şi cărămizi, având la bază urme de mortar aflate pe solul viu cu prundiş, reprezentând nivelul de fundare în momentul construcţiei pivniţei. Deasupra solului fără urme arheologice, într-o anumită zonă, precum şi deasupra stratului de nivelare s-au observat, pe o mică suprafaţă (S.XIII A caseta c–d), urme subţiri de arsură la roşu şi respectiv de cărbune. Aceste elemente indică existenţa unor faze de funcţionare[34],care sunt marcate şi de transformări constructive – dezafectarea şi demantelarea picioarelor de zidărie de cărămidă ale arcurilor dublou. Resturile unuia dintre acestea sunt acoperite de stratul de mortar ce reprezintă nivelul de călcare din ultima fază de funcţionare, strat sub care se află şi urmele de tencuială ce acoperă pereţii gârliciului. În peretele de V al gârliciului se observă urme de refacere în spatele pilastrului angajat demantelat (fig. 16/3), unde a fost introdus un montant vertical din piatră cioplită neregulat (de circa 62 x 20 cm), lângă el fiind fixată o lespede de circa 65 x 45 cm[35]. Ţinând seama de grosimea sensibil mai mare a zidului de V al gârliciului s-ar putea eventual presupune şi o intervenţie asupra feţei exterioare a acestuia, dar aspectul zidăriei nu o indică[36].

Faptul că prima casă a fost în mare măsură distrusă înainte de construirea pivniţei mari a dus la dispariţia în cea mai mare parte a urmelor care să permită cunoaşterea aspectului părţii aflate deasupra solului. Este posibil ca primul nivel să fi depăşit în suprafaţă pivniţa. Poate pune probleme grosimea mică a zidurilor

[34] *Ibidem*, p. 73: „Faze de refacere – una sau chiar două – se constată la gârlici în interior; la ultima refacere, survenită în urma unui incendiu, au fost dezafectaţi pilaştrii semiangajaţi de la partea inferioară: în spatele celui dinspre vest a fost instalat ca montant vertical o lespede cioplită”. Ulterior, arh. C. Ionescu (RMI 60, 1991, 1, p. 72, n. 19), considera că stratul de arsură căzută pe panta gârliciului ar proveni de la distrugerea casei de lemn anterioare, corespunzătoare pavajului de bolovani, peste arsură căzând mortarul care forma stratul de construcţie al casei I de zid. Urmele respective se găsesc deasupra stratului de nisip gălbui şi prundiş în care a fost săpată groapa pivniţei I. dar grosimea foarte mică (3–4 cm) a stratului de arsură, găsit numai pe o suprafaţă foarte restrânsă, permite mai greu presupunerea că ar reprezenta resturile unei locuinţe incendiate.

[35] C. Ionescu considera că pilaştrii angajaţi, neţesuţi cu zidăria gârliciului, au aparţinut unei faze de refacere, socotind că zidăria de umplutură din spatele pilastrului ar fi astupat locul unde se aflase probabil o firidă (*op. cit.*, p. 21).

[36] La V de beci, în dreptul colţului său de SV, deasupra pavajului de bolovani, separat în unele părţi printr-un strat subţire de pământ, a fost descoperit un strat de mortar gros de aproape 20 cm, care taie şi străbate pavajul de bolovani pe o suprafaţă de circa 3,50 x 2,50 m. Mortarul a fost folosit desigur pentru o construcţie din apropiere, posibil pentru lucrări de refacere al primului beci.

pivniței și gârliciului – 0,60 m, cel mult 0,80 m – mai redusă decât la casa domnească de la Argeș.

Un reper cronologic pentru datarea construcției primei pivnițe îl reprezintă o monedă emisă de Dan I (1383–1386)[37], descoperită în stratul nisipos de peste pavajul de bolovani imediat anterior construcției casei I, în apropierea laturii exterioare sudice a pivniței (în S. XV A, la 0,35 m de zidul exterior al gârliciului și la 0,65 m E de fața interioară a zidului înconjurător al casei mari). Stratul de mortar corespunzător momentului construcției gârliciului se suprapune nemijlocit, lângă casă, pavajului de bolovani; în locul descoperirii monedei, resturile de mortar nu se întindeau, stratul nisipos putând reprezenta o depunere corespunzătoare fazei inițiale de utilizare a pivniței casei I, iar moneda un *terminus post quem* pentru datarea acesteia. Situația destul de complicată lasă deschisă posibilitatea ca moneda să fie un reper pentru datarea perioadei de folosire a pavajului de bolovani și respectiv a ipoteticei clădiri de lemn care să fi corespuns acestuia.

Contemporane cu clădirea căreia i-a aparținut prima pivniță sunt resturile turnului de intrare (fig. 9, 17/3), situate la o distanță de circa 60 m spre SV, care au fost descoperite în 1976. Această contemporaneitate este vădită atât stratigrafic, cât și prin similitudini de ordinul tehnicii de construcție – cărămizile folosite la ridicarea turnului au aceleași dimensiuni – 34 x 17 x 5 cm., cu cele de la picioarele arcurilor dublouri ale gârliciului[38]. Prin cercetarea de arhitectură[39] au fost distinse două faze distincte de existență. Din aceiași perioadă cu turnul, sau poate chiar cu pavajul de bolovani anterior, sunt parii groși descoperiți paralel cu latura de S a pivniței, la câtiva metri de aceasta (fig. 15/4), identificați cu o palisadă[40]. Se poate presupune și existența unui șanț care să fi contribuit la apărarea casei I.

Într-o etapă ulterioară clădirii primei pivnițe a fost ridicată biserica (paraclisul), situată către NV. Fundațiile sale, din piatră de râu și mortar, sunt adânci de aproximativ 1,30 m. Prin observațiile efectuate la sud de edificiu (în S. XVII A, fig. 8, 13, 18/3), s-a constatat existența unor urme de mortar indicând o activitate constructivă anterioară momentului construcției sale, desfășurată în apropiere. În partea de est a acestuia, acolo unde panta terenului era accentuată, au fost necesare – anterior momentului de construcție a edificiului – nivelări cu

[37] În articolul publicat în 1987 (Constantinescu, *op. cit.*, p. 71–76), se consideră că anterior casei I este pavajul aflat la S de aceasta, deasupra căruia s-a descoperit o monedă de la Dan I (1384–1386), într-un nivel anterior fiind găsită o monedă emisă de Carol Robert de Anjou între 1335–1338. De remarcat că poziția stratigrafică in care s-a descoperit, la S de casa I, moneda de la Dan I, nu poate fi pusă în relație cu pardoseala de cărămidă de la V de gârlici. Moneda de la Carol Robert a fost găsită mai la S, în apropierea urmelor de pari ai palisadei.

[38] Dimensiunile cărămizilor, de 34 x 17 x 5 cm, le deosebesc de cele folosite în alte faze de construcție ale Curții.

[39] Cercetare și relevee Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

[40] Constantinescu, *op. cit.*, p. 73–75. Ionescu, *op. cit.*, atribuia palanca „fazei 0”, anterioare primei pivnițe de zid.

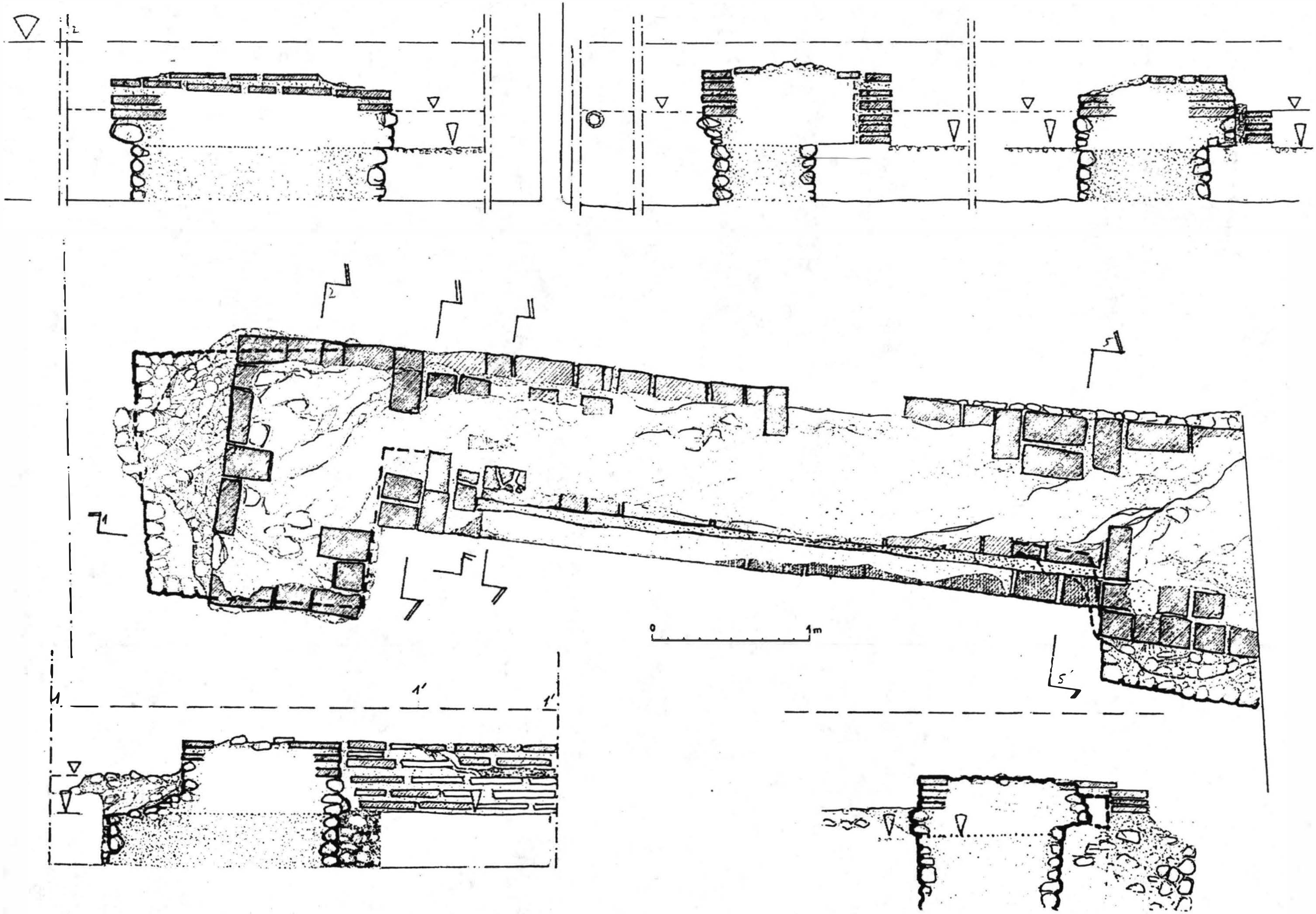

Fig. 9. Târgovişte, Curtea domnească. Planului turnului de intrare de la SV de casa I (releveu arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

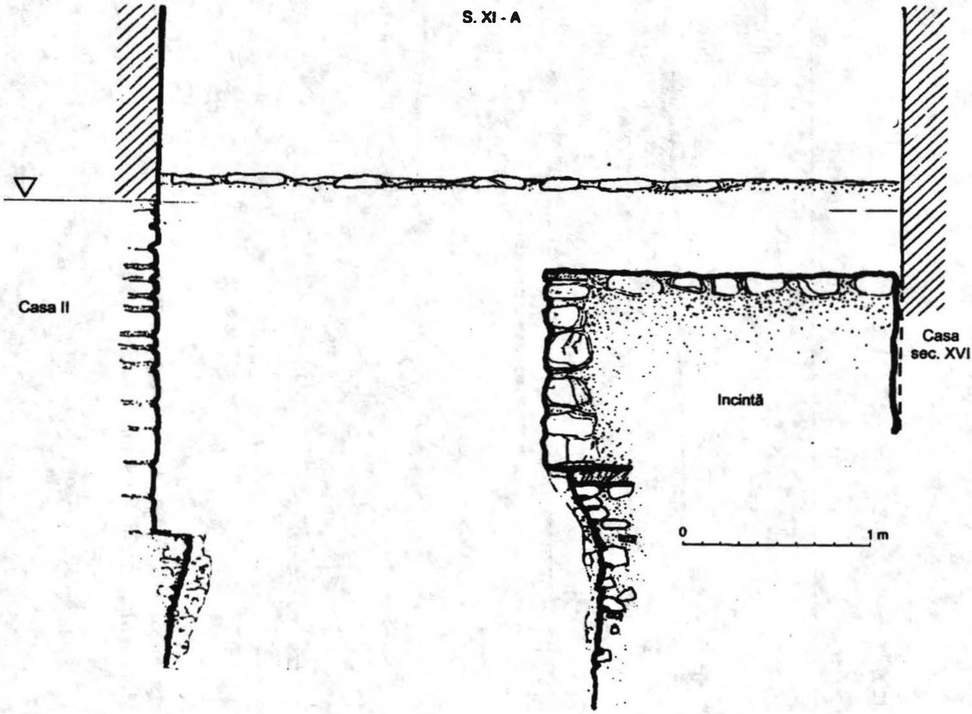

Fig. 10. Târgovişte, Curtea domnească. Secţiune transversală – S. XI–A, profil estic (releveu Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

straturi de pământ purtat, pământ scos din săpături pentru fundaţii anterioare, precum şi pământ cu urme de moloz, ceea ce denotă o activitate constructivă desfăşurată anterior în această zonă, care nu este exclus să fi fost legată de o altă clădire decât prima pivniţă. Lângă absida estică a bisericii se află o porţiune de zidărie din piatră şi mortar, lată de circa 1 m, cu o lungime de aproape 2 m, păstrată pe o înălţime de 1,15–1,25 m (fig. 14). În părţile laterale (spre nord şi sud) ea nu prezintă urme de demantelare. Ca şi absida căreia i se adosează, această zidărie este fundată pe straturi de umplutură aflate deasupra unui strat cenuşiu suprapus humusului de peste solul roşcat steril. Ţinând seama de particularităţile terenului în această zonă – pantă foarte accentuată – zidăria în cauză poate fi considerată ca având rostul de a sprijini zidul absidei. Trebuie menţionată descoperirea la est de absida răsăriteană, antrenat în partea superioară a straturilor de umplutură, a unui bloc de zidărie conţinând cărămizi de un format încă neîntâlnit – cu una dintre feţe lăţită pe toate laturile. O cărămidă de acelaşi format a fost descoperită şi sub stratul de mortar care reprezintă nivelul de călcare din ultima perioadă de folosire a gârliciului primei pivniţe.

Construcţia pivniţei de mari dimensiuni a palatului domnesc dinspre nord a implicat dezafectarea şi demantelarea în mare parte a zidurilor construcţiei

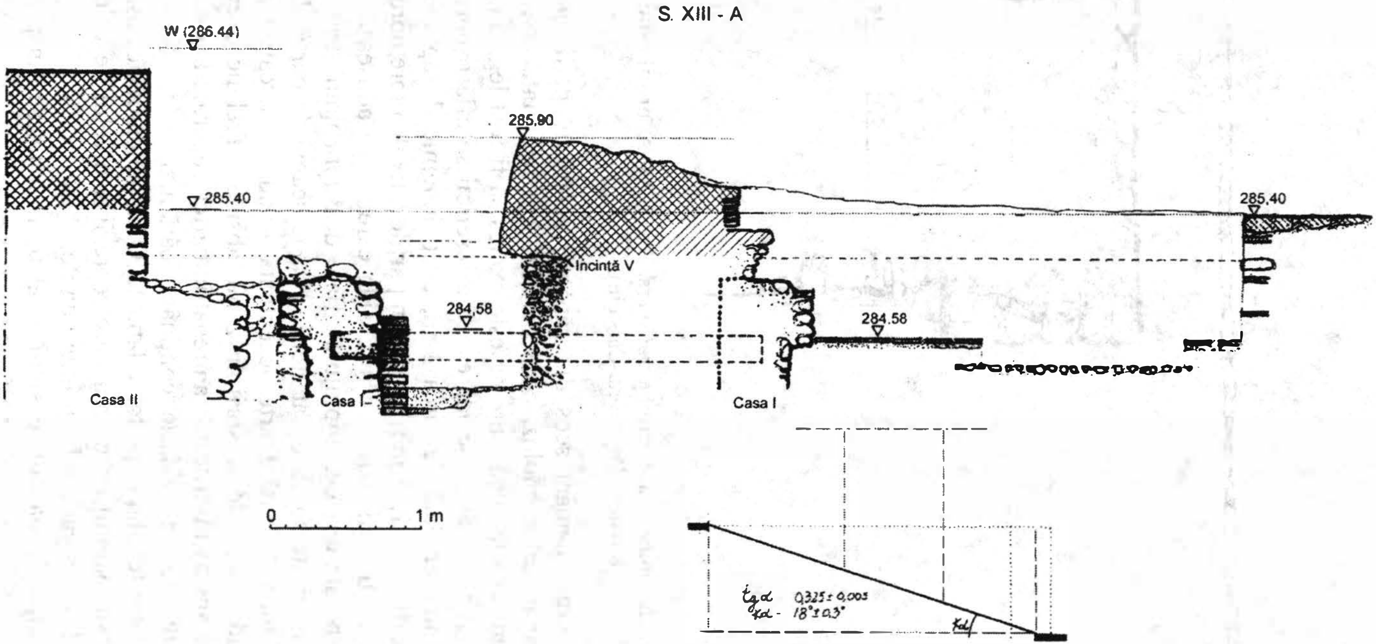

Fig. 11. Târgovişte, Curtea domnească. Secţiune transversală – S. XIII–A, profil sudic, cu calcularea unghiului de pantă a gârliciului (releveu Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

anterioare. Dintre aceasta s-a păstrat ceva mai bine latura vestică, din laturile de N şi E rămânând numai partea inferioară a zidurilor beciului, pe o înălţime de circa 0,50 m. Săpătura făcută în vederea amenajării pivniţei noului edificiu, care avea dimensiuni mult mai mari faţă de cel anterior – 32 x 29 m –, a depăşit marginile laturilor sale, fapt vizibil lângă colţul de NE, unde la partea superioară şanţul de fundare este cu aproape 1 m mai lat decât zidăria. În interiorul fostului beci şi gârlici, după dezafectarea lor, iar până la o anumită adâncime şi în alte puncte, pereţii beciului mare au fost construiţi deschis. Pe o lungime de câţiva metri, noua temelie a atins linia laturii exterioare dinspre est a vechiului gârlici dezafectat (fig. 16/1,2). Temelia pivniţei casei mari, construită din piatră spartă şi mortar, este lăţită în raport cu elevaţia, lăţire care în unele locuri atinge 0,50 m, în altele numai 0,10–0,15 m. Între nivelul de construcţie al pivniţei mari şi cel corespunzător clădirii anterioare se află, după cum am mai amintit (fapt constatat în S. XI A şi S. XV A), depuneri care în partea sa de vest ating o grosime de 0,35–0,40 m şi care corespund funcţionării edificiului anterior (pământ cu prundiş sau nisipos, cu urme de moloz sau de arsură şi cărbune în colţul de SV, un strat cu prundiş scos prin săparea fundaţiei primei pivniţe, precum şi straturi de pământ cu urme de moloz, pe latura de S).

Spaţiul din interiorul vechii pivniţe dezafectate a fost umplut până la marginea temeliei pivniţei mari cu pământ cu pigmenţi de moloz, în care se găsesc numeroase fragmente ceramice tipice pentru perioada de la sfârşitul sec. XIV şi începutul sec. XV. La partea superioară a fundaţiei se păstrează un strat de mortar care a acoperit pământul de umplutură şi care, datorită tasării acestuia, se află la o cotă mai coborâtă în spaţiul situat între ziduri şi mai ridicată în apropierea acestora. Casa mare este ulterioară paraclisului, după cum rezultă din raportul stratigrafic direct (observat în S. XVII A, vezi fig. 8, 13, 18/3 şi S. 6 A), precum şi din prezenţa în pământul de umplutură din pivniţa casei I (S. XIII A – caseta h) a unui element de ceramică decorativă de felul celor folosite la împodobirea faţadei vechii biserici.

Cercetările arheologice din 1986 au putut preciza traseul vechiului zid de incintă pe laturile sale de S şi de V, raportul între acesta şi construcţiile pe care le înconjoară, precum şi diferite sale faze de refaceri şi transformări. Zidul înconjurător a fost construit ulterior paraclisului, după cum s-a putut observa la N şi NE de acesta (în S. XVIII A şi S. XIX A). Pe latura de N, fundaţia incintei, din piatră spartă, fragmente de cărămidă şi mortar, adâncă de aproximativ 1 m, pătrunde în solul viu cu prundiş. Nivelul său de construcţie se află aici deasupra unor depuneri subţiri, cuprinzând şi urme de cărbune, suprapuse nivelului de construcţie al bisericii. Spre E, fundaţia zidului de incintă este adâncă de peste 1,20 m; ea străbate straturi destul de groase de pământ purtat, ajungând în solul viu.

Spre S, zidul înconjurător este paralel cu latura respectivă a pivniţei mari a casei domneşti, la circa 2,50 m de aceasta. Lăţimea zidului este de circa 1,80 m. La exterior i s-a alipit corpul de clădiri ridicat în ultim sfert al sec. XVI (fig. 10). S-a putut constata ulterioritatea zidului înconjurător pe latura de S faţă de pivniţa mare

a casei domneşti. Peste nivelul de construcţie al acesteia, marcat de un strat de mortar gros de câţiva centimetri, se află un strat nisipos cu pietriş şi depuneri de pământ cu urme de moloz, separate de o lentilă de moloz, a căror grosime totală depăşeşte 0,50 m. La partea superioară a acestor straturi este situat nivelul de fundare a zidului înconjurător, cu temelia din piatră spartă şi fragmente de cărămidă legate cu mortar, adâncă de peste 1,50 m. Într-o etapă următoare zidul a fost demantelat, nivelul de demantelare fiind marcat de o lentilă de moloz groasă de circa 10 cm. Deasupra părţii superioare păstrate a zidului din prima fază se află un strat de 3–4 cm de pământ. Peste aceasta se ridică, pe circa 1,10 m, fundaţia – construită deschis, lăţită cu 12–20 cm faţă de cea anterioară – a celei de-a doua faze a zidului, din bucăţi mari de piatră spartă neregulat, între care se află pe alocuri fragmente de cărămidă, legate cu mortar. După construirea fundaţiei, spaţiul dintre aceasta şi casa domnească a fost umplut cu pământ castaniu-roşcat.

Spre V, traseul zidului înconjurător este paralel cu latura corespunzătoare a pivniţei, la circa 2 m de aceasta, putând fi urmărit până în dreptul intrării de pe această latură. Grosimea sa variază între 1,80 şi 1,50 m. În zona dinspre colţul de SV al casei domneşti şi pe latura de V (S. XV A, S. XIII A – casetele a–h), fundaţia zidului înconjurător din prima fază se suprapune resturilor păstrate ale primei pivniţe şi gârliciului acesteia (fig. 4, 5, 11). Zidul din cea de-a doua fază, suprapus, se păstrează aici deasupra nivelului actual al solului la care s-a ajuns prin decapare cu ocazia restaurărilor, când a fost consolidat, ceea ce îngreuiază datarea sa în această zonă. Apropierea mare a zidului menţionat de casa domnească face să poată fi avută în vedere o înălţime nu prea mare a sa, precum şi o reconsiderare a semnificaţiei sale, mai ales în cea de a doua etapă de construcţie.

Zidului înconjurător de pe latura de S i s-a adăugat, poate la sfârşitul sec. XV sau la începutul celui următor, un zid cu o grosime mai mică al cărui traseu se prelungeşte spre V până la o încăpere cu planul rectangular, adâncită mult sub nivelul solului. Adosarea zidului menţionat este vizibilă în S. XII A. Toate aceste refaceri şi adăugiri sunt în orice caz anterioare construirii corpului de S al palatului domnesc în ultimul sfert al sec. XVI.[41].

Pe latura vestică zidul a suferit importante transformări mai târziu, în sec. XVII, când au fost construite şi zidurile transversale spre pivniţele casei domneşti. Aceste transformări sunt ulterioare amenajărilor şi pavajului legat de etapa de construcţii de la sfârşitul sec. XVI, după cum s-a putut constata în S. XIII A şi S. XVI A.

Un element defensiv deosebit al curţii domneşti din Târgovişte este marele şanţ de apărare, de proporţii neîntâlnite altundeva în Ţara Românească. Spre partea opusă râpei dinspre valea Ialomiţei, casa mare domnească a fost înconjurată de un şanţ lat de peste 24 m şi adânc de peste 4 m (fig. 3, 18/1,2). El fusese atins de săpăturile din 1954 şi 1961–1964, precum şi în cele din 1976, când s-a constatat că

[41] Ulterioritatea acestora faţă de casa mare dinspre N a fost sesizată şi în sondaje efectuate în 1974, cu ocazia unor amenajări din incinta ansamblului.

apăra curtea spre V şi SV. Proporţiile şanţului au putut duce atunci la emiterea presupunerii că traseul lui urmărea un accident natural de teren[42]. Intersectat în mai multe locuri în 1976, el a putut fi cercetat integral în 1986 într-unul din punctele sale. Săpat adânc în solul steril, cu pietriş, şanţul a fost consolidat cu pari de stejar groşi de aproape 20 cm, bătuţi oblic în partea sa inferioară; urmele unui astfel de par erau evidente în taluzul estic (dinspre interior) al şanţului. S-ar putea pune întrebarea dacă la interiorul şanţului va fi fost amenajat un val, din pământul scos din şanţ, dar nu există nici un indiciu asupra existenţei unui astfel de element defensiv. A generat controverse o particularitate observată în partea de V (spre exterior) a acestui important element defensiv: un şanţ mai mic (lat de circa 4 m şi adânc de aproape 3 m), considerat ca o amenajare specială, legată de accesul peste şanţul mare[43]. Urmele menţionate pot fi interpretate ca aparţinând unui şanţ anterior, contemporan cu prima casă domnească (casa I), distrus în alte puncte ale sale de şanţul mare, al cărui traseu i s-a suprapus în cea mare parte. Poziţia stratigrafică a nivelului său de amenajare, în măsura în care depunerile nu au fost afectate de urmele ulterioare, nu contrazice această interpretare. Între nivelul de la care a fost săpat şanţul mic şi prundişul gălbui steril se află numai un strat subţire (10–12 cm) de pământ cenuşiu cu rari pigmenţi de cărbune, şi un altul foarte subţire cu pietriş. Şanţul mare a fost săpat, spre interior, din dreptul părţii superioare a unor straturi groase de 40–45 cm (pământ cu pigmenţi de moloz, precum şi resturi de mortar, deasupra unui strat de prundiş purtat, provenit poate de la săparea pivniţei casei II) suprapuse humusului aflat deasupra solului steril. Şanţul mic, având la bază depuneri subţiri de pământ negru, a fost umplut cu pământ cu prundiş, pigmenţi de cărbune şi cărămidă sfărâmată peste care se află un strat subţire de cultură; în dreptul acestuia se află partea superioară a şanţului mare. Acesta din urmă, având pe fund depuneri de pământ negru cu urme de cărbune şi cu materiale ceramice din sec. XV, a fost umplut cu straturi de pământ alternând cu straturi cu bolovani ce urmează panta laturii sale interioare. Friabilitatea solului împiedică presupunerea posibilităţii unei folosiri a şanţului mare concomitent cu o altă porţiune adâncită alăturată; aceasta ar fi necesitat o consolidare specială, care nu a fost constatată. Observaţiile arheologice au dovedit că şanţul mare de apărare a fost dezafectat şi nivelat în sec. XVI, înaintea lucrărilor de extindere a curţii din timpul lui Petru Cercel. Între nivelul de săpare al şanţului mare şi pavajul de bolovani corespunzând lucrărilor din ultima parte a sec. XVI ce

[42] G. Mihăescu, E. Fruchter, *Curtea domnească din Târgovişte*, Bucureşti, 1986, p. 73: „E posibil ca şanţul să fi urmărit un accident de teren (viroaga Târgoviştioarei), ales de constructor pentru amplasarea fortificaţiei, care asigura acesteia o poziţie naturală favorabilă pentru apărare, în urma adâncirii şi corectării vechiului traseu sinuos al pârâului". Nici poziţia şanţului, nici informaţiile privitoare la Târgoviştioara, nu îndreptăţesc presupunerea unui fost pârâu pe acest loc, dar se poate presupune folosirea unei albieri naturale a terenului pentru amenajarea şanţului.

[43] „Ar putea sugera amenajarea specială de la un cap de pod fix sau mobil, aşadar în legătură cu accesul, pe la vest, spre şi dinspre casa/curtea II din veacul al XV-lea şi al XVI-lea" Constantinescu, *op. cit.*, p. 75–76. Ionescu (*Cercetări de arhitectură...*) admitea posibilitatea existenţei unui şanţ mic.

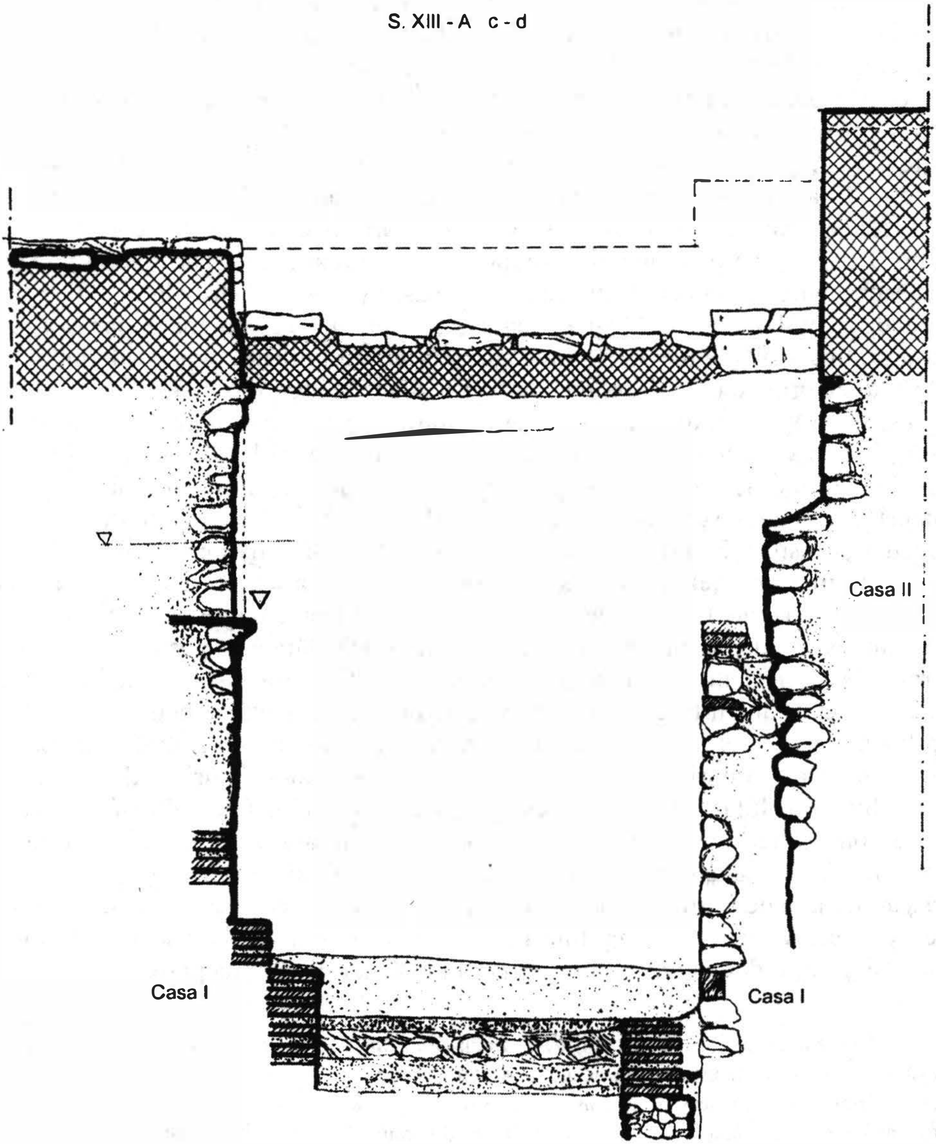

Fig. 12. Târgovişte, Curtea domnească. Secţiune transversală – S. XIII–A, casetele c–d, profil nordic (releveu Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

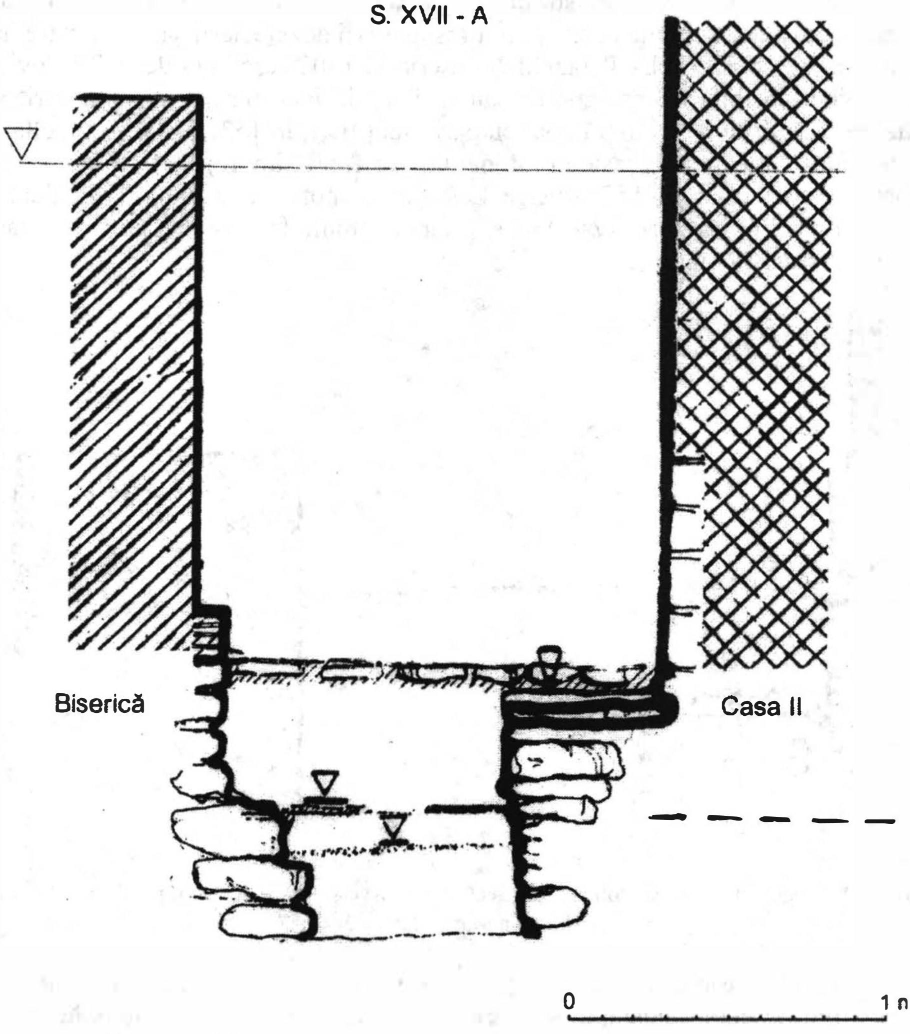

Fig. 13. Târgovişte, Curtea domnească. Secţiune transversală – S. XVII–A, profil estic (releveu arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

se întinde pe o mare suprafaţă în această zonă a curţii se află depuneri groase de cel mult 30 cm. Nivelarea masivă cu prundiş efectuată la V şi SV de casa domnească a putut fi constatată în toate săpăturile efectuate, începând din 1961[44].

[44] Constantinescu, SCIV 15, 1964, 2, p. 230, sesiza o masivă nivelare cu prundiş efectuată în partea de V a Curţii, începând din a doua jumătate a sec. XV. Gioglovan, *op.cit.*, p. 102–104, considera, eronat, că părţile de şanţ atinse de săpăturile din 1954 şi 1961–1964 ar fi făcut parte din palanca lui Sinan Paşa.

Consemnările unor călători străini, chiar dacă trebuie să fie privite cu anumite rezerve, ar putea fi citate în sprijinul presupunerii dezafectării şanţului mare încă la mijlocul sec. XVI. Felix Petanchich descria la 1502 reşedinţa de la Târgovişte ca fiind „inaccesibilă nu prin ziduri sau încinsă de întărituri, ci prin şanţuri, val şi metereze întărite pe dinafară doar cu pari ascuţiţi"[45]; în 1532 Francesco della Valle din Padova menţiona „castelul" domnului ca fiind „împrejmuit cu pari de stejar foarte groşi"[46], iar în 1574 Pierre Lescalopier nota că „palatul principelui este întărit numai cu garduri (*hayes*) mari[47], fără a aminti de existenţa unui şanţ care era greu să treacă ne observat.

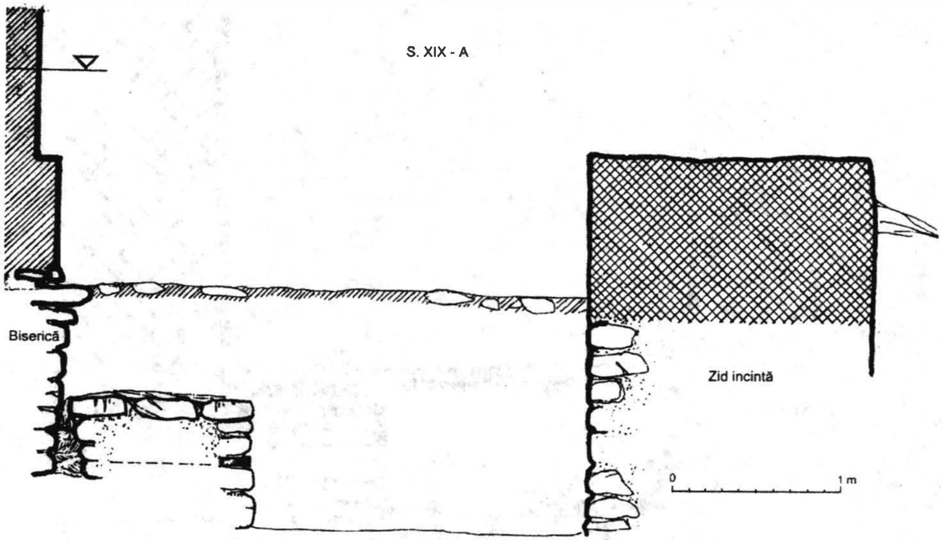

Fig. 14. Târgovişte, Curtea domnească. Secţiune transversală – S. XIX–A, profil nordic (releveu Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Au fost descoperite şi urmele altor şanţuri de apărare. Lucrările moderne şi fundaţiile de beton existente în extremitatea de N a curţii au împiedicat în bună măsură observaţiile şi cercetarea integrală a şanţului mare, cercetat prin diferite secţiuni (S I A, S III A în 1976, S VI A în 1981, S IX A în 1986), precum şi a unui alt şanţ de apărare, mai târziu, descoperit în 1981 în partea de NV a incintei şi pus în legătură cu evenimentele militare din toamna anului 1595. Traseul acestor şanţuri, în partea de N a incintei (S VIII A şi S XIV A), poate fi dedus din adâncimea foarte mare şi din înclinarea straturilor de nivelare ce constituie partea

[45] *Călători străini despre Ţările Române* I, Bucureşti, 1968, p. 444 , descriere preluată şi de S. Münster, în *Cosmographia*, apărută prima dată în 1544 (*ibidem*, p. 504, 508); vezi şi Constantinescu, *op. cit.*, p. 226

[46] *Ibidem*, p. 322.

[47] *Călători străini despreŢările Române* II, Bucureşti, 1970, p. 428.

superioară a umpluturii care le acoperă. Au mai fost descoperite urmele unor şanţuri de dimensiuni mai reduse în faţa intrării din partea de S a curţii precum şi la V de biserica Sf. Vineri. Problemele ridicate de acestea vor putea fi elucidate prin cercetări viitoare.

Elementele defensive ale Curţii au fost completate de turnul numit apoi al Chindiei, ridicat deasupra pridvorului paraclisului. Stabilirea cronologiei acestuia necesită la rândul ei o atenţie specială. Sondajul efectuat în 1966 în interiorul turnului a arătat că între construcţia bisericii şi cea a zidului care închide latura sa de V nu a trecut o perioadă prea îndelungată; între nivelurile lor de construcţie nu se află o altă depunere în afara stratului de pământ cu moloz şi cărămidă care le separă[48].

Cercetările din sectorul „A" au urmărit şi precizarea traseului zidului de incintă dublat care a înconjurat Curtea domnească după extinderea perimetrului său în etapele începute cu lucrările de construcţie din 1583–1585. Săpăturile din partea de nord a Curţii au scos la iveală cele două ziduri paralele de incintă, păstrate pe o înălţime destul de mare, de peste 1 m, sub platforma betonată din corpul de construcţii moderne existent aici până în 1983. Zidul se încheia în această parte aproape în unghi drept, extremitatea sa de NV depăşind perimetrul care era limitat în 1986 de împrejmuirea curţii. Zidul dinspre interior este construit, în partea de N, din bolovani şi cărămizi dispuse în casete (1–3 asize). Mai spre sud se observă, pe o anumită porţiune, o refacere în care au fost folosiţi numai bolovani. În această zonă au fost efectuate, probabil cu ocazia lucrărilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea, decapări şi nivelări care afectează observaţiile care s-ar fi putut face aici asupra zidurilor. Trebuie menţionată descoperirea unei mari cantităţi de var în apropierea părţii refăcute a zidului interior. Cât priveşte zidul exterior, acesta are paramentul din cărămidă, fiind ridicat pe o fundaţie foarte puţin adâncă; la exterior el este prevăzut cu contraforturi triunghiulare. Spaţiul dintre cele două ziduri a fost umplut cu pământ bătut.

Observaţiile stratigrafice de natură a aduce precizări cronologice au fost împiedicate de diferitele lucrări moderne care au deranjat depunerile din jurul zidurilor de incintă în zonele cercetate, inclusiv în punctele intersectate de secţiunile IX A, VIII A şi XIV A. Se pot presupune diferenţe cronologice între diverse sectoare ale acestor ziduri, nu numai între zidul interior şi cel exterior. Trebuie remarcată descoperirea în zona de N a incintei (S. XIV A) a unei conducte de aducţiune a apei, din tuburi ceramice cu lungimea totală de 29 cm şi diametrul interior de 14 cm, legate cu mortar la îmbinări. Conducta a fost descoperită şi mult mai la sud, în apropierea fundaţiei turnului de la intrare şi poate fi datată în penultimul deceniu al sec. XVI, pe baza informaţiilor izvoarelor scrise.

[48] Cantacuzino, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare* III, Bucureşti, 1969, p. 150–151. Este greu de precizat raportul exact între data construcţiei turnului şi amenajarea marelui şanţ de apărare.

Amenajarea acestei conducte este anterioară ridicării zidurilor exterioare de incintă care i se suprapun, ziduri care au fost ridicate în sec. XVII.

În partea de N a incintei (la extremitatea vestică a S. VIII A) au fost descoperite, pe o suprafaţă restrânsă, limitată de fundaţii moderne, urme puternice de arsură la roşu, pe o adâncime mare, de peste 0,30 m. Întinse pe o suprafaţă limitată de două laturi în unghi drept, aceste urme de arsură reprezintă resturile unei clădiri de lemn incendiate. Prin observaţiile efectuate în spaţiul imediat învecinat spre E s-a constatat că resturile menţionate nu sunt dintre cele mai vechi în această zonă. Ele se află la partea superioară a mai multor depuneri anterioare: un strat de pământ cenuşiu cu urme de moloz, un strat subţire cu pietriş, moloz şi cărămidă şi un altul cu urme de cărbune. Săpătura nu s-a putut adânci în această zonă până la partea inferioară a depunerilor. S-au putut efectua şi alte observaţii privind construcţiile din incintă[49].

Discuţia legată de cronologia primelor construcţii ale Curţii domneşti din Târgovişte comportă pe de o parte analiza ipotezei privind distrugerea Târgoviştei în 1394, pe de alta a raportului dintre această presupusă distrugere şi ridicarea primei case domneşti.

În legătură cu părerea că Târgoviştea ar fi fost distrusă prin incendiere în 1394, în cursul unor acţiuni militare care au însoţit bătălia de la Rovine, arătam în 1996 că „este o ipoteză care ar putea fi confirmată prin descoperiri arheologice mai numeroase şi cu repere cronologice sigure care să dovedească această distrugere, precum şi prin atestarea în izvoare istorice indubitabile că un astfel de eveniment ar fi avut loc, la acea dată, la Târgovişte"[50]. Izvoarele scrise folosite ca argument pentru a susţine incendierea Târgoviştei sunt două. Primul e relatarea lui Laonic Chalcocondil[51], urmând descrierii bătăliei de la Nicopole, despre campania sultanului în Ţara Românească, în care este descrisă tactica de hărţuire şi de fragmentare a forţelor inamicului folosită de domnul Ţării Româneşti, care a dus la retragerea invadatorilor peste Dunăre, text în care nu este menţionată explicit

[49] În martorii stratigrafici păstraţi la cercetarea în suprafaţă din extremitatea de NV a incintei s-a putut constata existenţa unor depuneri, cu urme de arsură şi cărbune în unele locuri, precum şi a unor nivelări, a căror încadrare cronologică este împiedicată de faptul că ele au fost deranjate de intervenţiile ulterioare, moderne. În spaţiul dintre zidurile cu fundaţii de beton (unul din acestea ridicat pe un arc de descărcare din cărămizi cu grosimea de 7 cm) ale corpurilor de clădiri de la sfârşitul sec. XIX intersectate de S. VIII A se află straturi groase de umplutură care au antrenat şi materiale arheologice, între care foarte numeroase fragmente de ţigle şi olane smălţuite în diferite culori, provenind probabil de la învelitoarea bisericii mari domneşti ridicată în 1583–1585. În suprafaţa 2 A s-au descoperit, antrenate de lucrările de la sfârşitul veacului trecut, numeroase fragmente de tencuială zugrăvită provenind de la o construcţie apropiată, posibil de la biserica-paraclis. Trebuie menţionat că zidurile cu fundaţii de beton au fost precedate în partea de NV (partea de V a S VIII A) de ziduri de cărămidă şi mortar cu o orientare diferită, ziduri care pot fi şi ele datate în sec. XIX. Diversitatea formatului cărămizilor folosite poate indica refaceri ale zidurilor.

[50] Cantacuzino, Historia Urbana 4, 1997, 1, p. 7.

[51] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, p. 63–64.

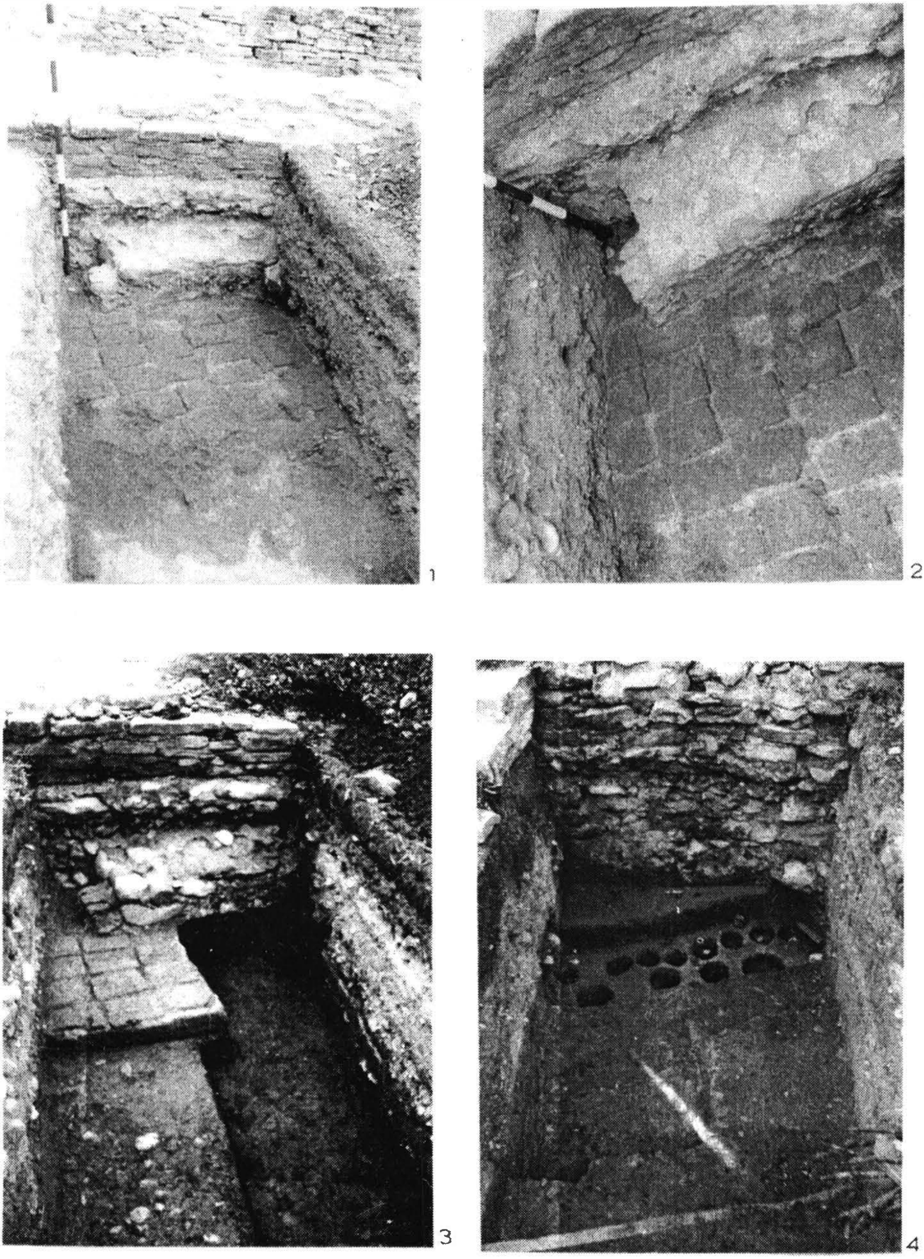
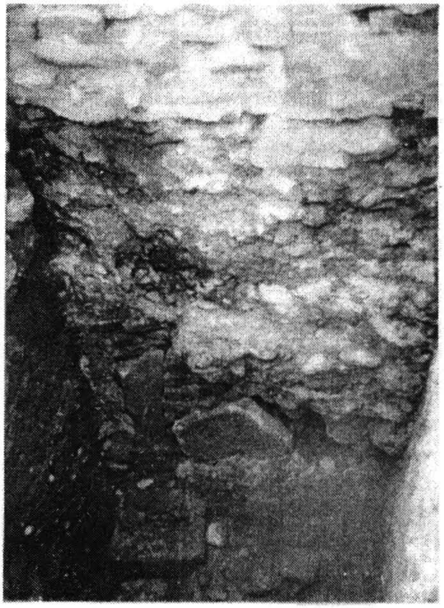

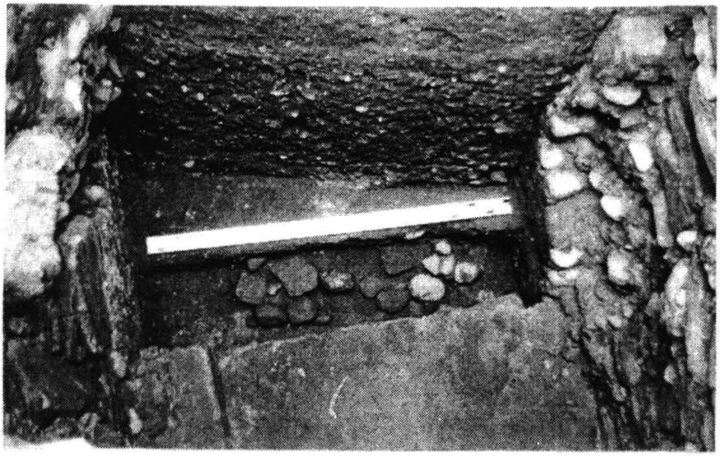
Fig. 15. Târgovişte, Curtea domnească. 1, 2 S. XIII–A, pavajul de cărămidă şi zidul exterior al gârliciului pivniţei casei I; c S. XIII–A, pavajul de cărămidă şi zidul exterior al gârliciului pivniţei casei I; 3 S. XIII–A, pavajul de cărămidă şi zidul exterior al gârliciului pivniţei casei I după demontarea parţială a pavajului; 4 S. XVI–B, urme ale palisadei.

1

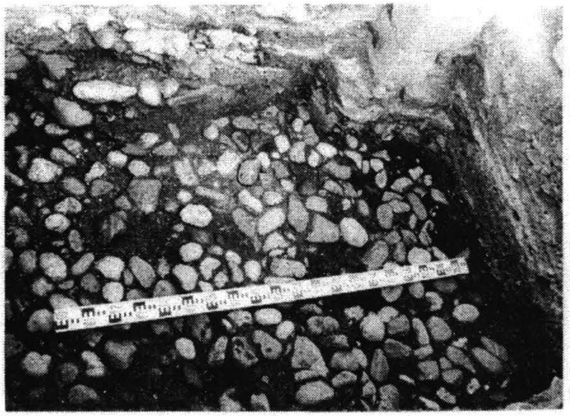

2

3

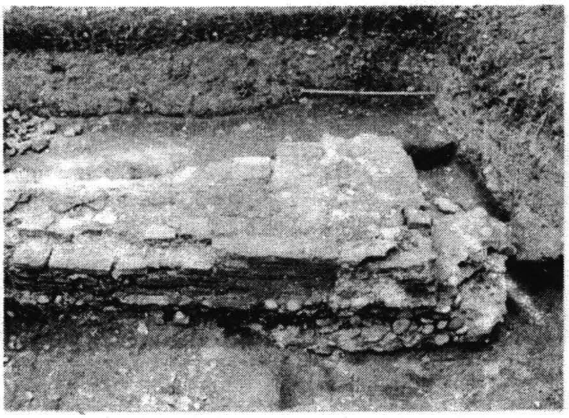
Fig. 16. Târgovişte, Curtea domnească. 1 S. XIII–A şi casetele e, a–b, c–d, văzute dinspre N, zidul de E al gârliciului pivniţei casei I (dr.) şi zidul exterior vestic al casei II; 2 S. XIII–A, casetele c–d, peretele de V al gârliciului casei I cu refacerile din spatele pilastrului arcului dublou demantelat; 3 S. XIII A, casetele c–d, zidul de E al gârliciului casei I tăiat de fundaţia casei II (dr.), zidul de V al gârliciului casei I cu urme de refacere şi piciorul arcului dublou demantelat (stg.).

1

2

3

Fig. 17. Târgovişte, Curtea domnească. 1 S. XV–A, profilurile de N şi E, pavajul de bolovani, colţul de SV al pivniţei casei I, colţul de SV al casei II; 2 S. XV–A, pavajul de bolovani, colţul de SV al pivniţei casei I, colţul de SV al casei II după demontarea parţială a pavajului; 3 resturile turnului de intrare de la SV de casa I.

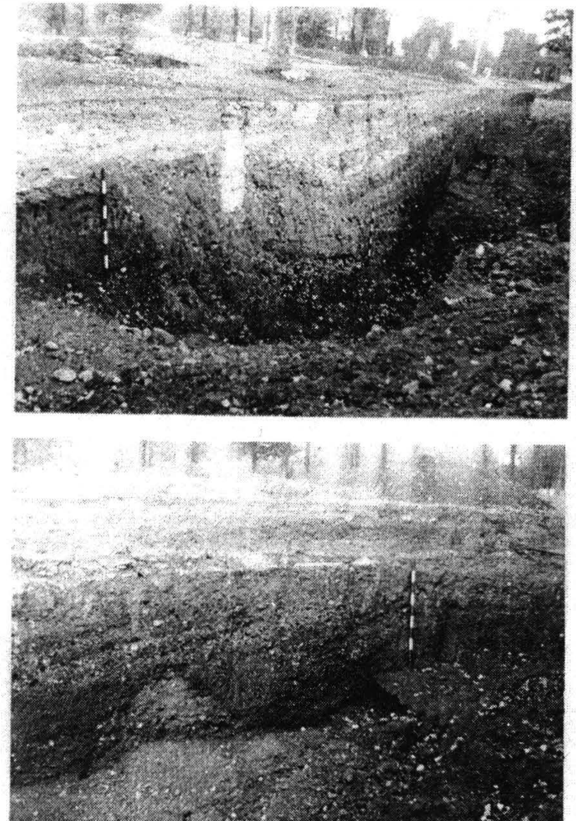

Fig. 18. Târgovişte, Curtea domnească. 1 S. IX–A, şanţul de apărare, vedere dinspre V; 2 şanţul de apărare, detaliu cu şanţul mic dinspre E; 3 S. XVII–A, fundaţia bisericii (dr.) şi fundaţia casei II (stg.).

incendierea vreunei localităţi. Al doilea izvor este reprezentat de cronica mănăstirii franciscane din Târgovişte, datând din 1761, care pentru perioada mai veche cuprinde numeroase confuzii, reproducând cu erorile respective succesiunea domnilor din letopiseţele Ţării Româneşti, ceea ce face ca acest izvor să poată fi privit cu circumspecţie. Dealtfel textul său menţionează că incendierea oraşului s-ar fi petrecut ca rezultat al unor acţiuni ulterioare înfrângerii turcilor[52].

În ceea ce priveşte argumentarea arheologică a distrugerii din 1394 „prin incendiu general" în care „casele şi celelalte complexe sunt arse"[53], numai L 1–B / 1976 de lângă biserica mare domnească, la care se mai poate adăuga o alta, datată cu o monedă de la Sracimir, ţarul de la Vidin, conţin elemente cronologice care să poată permite presupunerea distrugerii lor în apropierea acestei date. Celelalte numeroase locuinţe de lemn cu pivniţă (39 erau enumerate de C. Ionescu în 1983[54], multe noi descoperiri adăugându-se ulterior) sunt datate în mare fie cu monede de la Mircea cel Bătrân sau de la Sigismund de Luxemburg (1387–1435), fie cu ceramică din sec. XIV–XV, unele fiind chiar mai târzii (locuinţa descoperită în 1980 pe fosta str. Dr. Marcovici, având în partea inferioară a umpluturii o monedă de la sultanul Murad II, 1421–1451[55]). Este foarte probabil ca distrugerea prin incendiere a diferitelor locuinţe să se fi produs la date diferite, fără legătură cu vreo acţiune militară.

Dar, chiar admiţând o incendiere a Târgoviştei pe la 1394, rămâne de dovedit că toate casele de lemn cu pivniţă descoperite în oraş au fost distruse la acea dată şi de asemenea că nu era posibilă o existenţă a Curţii domneşti concomitent cu unele construcţii de lemn – a căror funcţie exactă este în general greu de precizat – situate într-o apropiere numai relativă. De remarcat că o legătură stratigrafică directă între construcţiile primei şi a celei de a doua case domneşti şi cele mai multe dintre locuinţele de lemn cu pivniţă din oraş nu poate fi stabilită. Marele şanţ de apărare, amenajat în prima jumătate a sec. XV, a distrus legăturile între urmele corespunzătoare vechilor etape ale curţii şi vestigiile arheologice din zone aflate la exteriorul său. Se poate face numai constatarea poziţiei stratigrafice a nivelului de construcţie al clădirilor de zid ale curţii în comparaţie cu cel al caselor de lemn cu pivniţă din imediata apropiere. Perioadei anterioare primelor construcţii ale curţii îi aparţin urmele de locuire descoperite în interiorul

[52] Textul (în traducerea lui B. P. Hasdeu) menţionează că „acesta (Mircea cel Bătrân, *Senex* în textul latin) se bătu cu Baiazid Paşa de la Nicopole lângă fluviul Ialomiţa care curge pe lângă Târgovişte şi apărându-se vitejeşte aruncă peste Dunăre pe paşa cu ai săi. Acea victorie irită într-atâta pe sultanul, încât el intră, ca să zic aşa, în perpetuu răzbel cu Mircea Vodă şi arse într-un rând Târgoviştea şi monastirea (*et Tergovestium ac Monasterium hoc incenderit*). Dară viteazul suflet al domnului nu numai că nu se descuragiă, ci încă pierderile fură îndreptate şi însăşi monastirea restaurată (*et etiam illata damna cito reparavit, et insuper Claustrum aedificavit*)" (B. P. Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, I–2, Bucureşti, 1865, p. 51, 47). Trebuie remarcat că incendierea Târgoviştei este indicată de acest text ca având loc la o altă dată decât înfrângerea turcilor.

[53] Ionescu, *op. cit.*, p. 65.

[54] *Ibidem*, p.68.

[55] Cantacuzino, Diaconescu, Mihăescu, RMM-MIA 15, 1984, 2, p. 37.

perimetrului delimitat de şanţul mare: o locuinţă din sec. XIV (bordei) descoperită în 1961 la N de biserica veche şi de zidul înconjurător, şi o alta descoperită în 1976 la V de casa domnească. Aceste locuinţe (care nu au fost integral cercetate) nu puteau fi folosite în apropierea unei case domneşti. Locuinţele situate în afara suprafeţei limitate de şanţul mare care apăra curtea, asupra funcţionalităţii cărora datele lipsesc, puteau exista şi concomitent cu reşedinţa domnească. Chiar o locuinţă cum este L 1–B / 1976 ar fi putut exista într-o apropiere relativă a casei I. Pe de altă parte, unele urme de locuire cum sunt cele, incomplet cercetate, descoperite în S. XIV A, ce aparţin probabil unei case de lemn, nu sunt dintre cele mai vechi de pe locul respectiv; ele nu pot fi datate înainte de sec. XV, ţinând seama de depunerile anterioare.

Zona situată la S de prima casă domnească a fost inclusă în perimetrul Curţii abia în ultima parte a sec. XVI. Până atunci, aici au existat locuinţe ale orăşenilor sau dregătorilor situate lângă Uliţa Mare, al cărui traseu iniţial a fost descoperit în săpături, precum şi – spre SE – biserica Sf. Vineri, ridicată în sec. XV, pe care inscripţia ancadramentului încastrat pe latura de sud ar putea să o arate ca o ctitorie boierească. Nu este exclusă nici existenţa altor construcţii de zid, părţi ale acestora putând să fi fost ulterior folosite în zidul de incintă care a înconjurat curtea după extinderea ei, probabil în sec. XVII[56]. Datele arheologice nu sunt încă îndestulătoare pentru a contura cu destulă claritate aspectul zonei situate la S de marea casă domnească în ultima parte a sec. XIV şi în sec. XV, raportul între Curtea domnească şi locuirea urbană, semnificaţia urmelor de construcţii de zid descoperite aici, a urmelor şanţurilor de apărare, precum şi a remarcabilului edificiu de cult care este biserica Sf. Vineri. Cercetările viitoare vor putea aduce mai multe lămuriri în această privinţă.

Informaţiile acumulate în cursul numeroaselor campanii de săpături au întregit şi totodată modificat în bună măsură, de fiecare dată, cunoştinţele asupra evoluţiei vechilor construcţii ale Curţii domneşti din Târgovişte. Dispunem în prezent de numeroase date, care desigur vor putea fi completate în viitor, privind succesiunea diferitelor etape de construcţie care au urmat clădirilor de lemn din zonă: pavajul de bolovani, de lângă o posibilă clădire de lemn; clădirea căreia îi aparţinea prima pivniţă (casa I), ridicată la sfârşitul sec. XIV, apărată de palisadă şi posibil de un şanţ, împreună cu turnul de intrare şi probabil cu alte construcţii şi amenajări; paraclisul ridicat odată cu unele refaceri ale casei sau în ultima perioadă de folosire a acesteia; demolarea acesteia şi construirea caselor mari domneşti, a zidului împrejmuitor cu două faze de construcţie; amenajarea şanţului mare de apărare, ridicarea turnului Chindiei prin transformarea paraclisului; zidul adăugat spre SV cu încăperea aflată mult sub nivelul solului. Toate aceste etape, în cadrul cărora precizările foarte strânse necesită prudenţă, sunt anterioare construcţiilor din 1583–1585.

[56] Astfel s-ar putea explica unele observaţii privind marea vechime, posibil în sec. XV, a unor ziduri din partea de sud a Curţii, efectuate în S. VII-C / 1986 de I. Motzoi-Chicideanu, sau în săpături executate de P. Diaconescu în 1988–1989 (Ionescu, RMI 40, 1991, I, p. 66 şi n. 7).

Probleme dificile sunt ridicate de cronologia absolută a diferitelor construcţii ale Curţii domneşti. O punere în legătură a momentului diferitelor construcţii cu anumite evenimente cunoscute din istoria Tării Româneşti, în lipsa unor menţiuni documentare explicite, poate fi hazardată. În această privinţă pot fi formulate numai ipoteze, încercând corelarea succesiunii fazelor de construcţie cu puţinele elemente care ar permite o datare mai precisă. Construirea casei I se poate presupune că ar fi avut loc la o dată relativ apropiată de cea a circulaţiei monedei de la Dan I găsită în stratul de deasupra pavajului de bolovani, la S de pivniţă. Prima casă a avut o perioadă relativ îndelungată de folosire, fiind supusă în acest interval anumitor transformări. De proporţii relativ modeste, mai mică decât cea de la Argeş, această casă putea face faţă cerinţelor unei reşedinţe secundare. Când Târgoviştea a devenit principalul oraş de scaun era necesară şi construirea unei curţi domneşti corespunzătoare. Dovezile arheologice arată că amplele lucrări de edificare a acestei curţi au început cu construirea bisericii, în timp ce vechea casă era încă folosită, urmând apoi demolarea acesteia şi ridicarea noului palat, în imediata apropiere a lăcaşului de cult. Rămânând pe tărâmul ipotezelor, se poate presupune, pentru ridicarea casei mari domneşti, o datare în deceniile primei jumătăţi a sec. XV; dacă nu în ultimii ani de domnie ai lui Mircea cel Bătrân, perioadă de avânt în dezvoltarea Ţării Româneşti, atunci în timpul unuia din urmaşii săi – Mihail, Dan II, Alexandru Aldea sau Vlad Dracul, care au rezidat perioade destul de însemnate de timp la Târgovişte. Începând cu Alexandru Aldea, locul de emitere a documentelor arată că domnii îşi aveau reşedinţa la Târgovişte, curtea de la Argeş fiind folosită numai sporadic[57]. Dacă prima casă a fost ridicată la începutul domniei de peste trei decenii a lui Mircea cel Bătrân, nu trebuie cu totul exclusă posibilitatea ca refacerea şi apoi înlocuirea sa cu un edificiu de proporţii mai mari să fi putut avea loc în al doilea deceniu al secolului al XV-lea, în anii de apogeu ai domniei marelui voievod, poate mai prielnici unor mari lucrări de construcţie decât vremea urmaşilor săi, care au avut de făcut faţă unor serioase tulburări politice interne şi unor grave pericole externe, după cum este posibil ca lucrările să fi fost realizate în cursul mai multor domnii. Unele lucrări de construcţie sau refaceri pot să fi intervenit ca urmare a unor distrugeri provocate de cutremure, cum au fost cel din 23 februarie 1411, când „multe case s-au prăbuşit, în zilele lui Mircea voievod şi ale fiului său Mihail voievod"[58], sau cel din 29 august 1471, când „palatul voievodului din Ţara Românească s-a ruinat"[59]. Rămâne de precizat de asemenea ce vor fi reprezentat anumite lucrări despre care

[57] De la Dan al II-lea se cunosc 4 documente emise în Târgovişte şi 5 în Curtea de la Argeş, de la Alexandru Aldea 4 documente emise în Târgovişte şi nici unul la Argeş, de la Vlad Dracul 14 documente emise în Târgovişte şi unul la Argeş, de la Vladislav al II-lea 10 documente emise în Târgovişte şi nici unul în Argeş (*DRH*, B I, indice), ceea ce a făcut ca Alexandru Aldea sa fie considerat ca domnul care a mutat scaunul domnesc la Târgovişte (vezi P. Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 62–63, 66).

[58] E. Turdeanu, în *Oameni şi cărţi de altădată*, Bucureşti, 1997, p. 14; vezi şi P. Cernovodeanu, P. Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul Românei (până la 1800)*, Bucureşti, 1993, p. 210.

[59] Cernovodeanu, Binder, *op. cit.*, p. 211.

izvoarele scrise din cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea menţionează că au fost executate sau că urmau să fie făcute[60]. Se poate presupune că la sfârşitul sec. XV, posibil în diferite etape, s-au efectuat transformări şi reparaţii, unele necesare în urma cutremurului din 1471, ori că de atunci ar putea data o refacere a zidului înconjurător sau zidul cu încăperea aflată sub nivelul solului situată la V de latura sudică a acestuia.

Ipotezele privind evoluţia Curţii domneşti din Târgovişte trebuie să aibă la bază interpretarea cât mai riguroasă a rezultatelor cercetărilor arheologice, corelate cu cercetările de arhitectură. Multe dintre problemele pe care le ridică evoluţia clădirilor Curţii în secolele XIV–XV vor putea fi rezolvate prin cercetări viitoare.

POINTS DE VUE CONCERNANT L'ÉVOLUTION DE LA COUR PRINCIÈRE DE TÂRGOVIŞTE AUX XIVe – XVIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Les amples recherches archéologiques entreprises en 1986 à la cour princière de Târgovişte sous la coordination de N. Constantinescu ont complété et modifié partiellement les connaissances sur l'évolution de cet important ensemble, implanté dans un habitat antérieur. Les principales étapes de construction étaient tracées grâce aux fouilles précédentes (de 1934–1938, 1961–1968, 1976, 1979–1981): à la fin du XIVe – début du XVe siècle; au milieu et à la deuxième moitié du XVe siècle; à la fin du XVIe siècle; au XVIIe siècle; à la fin du XVIIe – début du XVIIIe siècle; toutes suivies par la décadence après l'abandon de la résidence en 1714. En 1986 on à découvert les restes d'une construction antérieure à celle qui était considérée comme représentant le plus ancien édifice de la cour, ainsi que les traces des différents éléments défensifs: une palissade, des fossés, dont le plus important, du XVe siècle, avait une largeur dépassant 20 m. On a pu établir la succession des premières étapes de construction, jusqu'à la fin du XVIe siècle: succédant à un pavage correspondant probablement à une construction en bois, le premier bâtiment résidentiel en pierre et briques (la «maison I»), avec une tour d'entrée vers le sud-ouest; l'ancienne église princière et certaines transformations

[60] Scrisoarea lui Cârstian pârcălabul către braşoveni din 17 noiembrie 1476, cerând doi dulgheri cu câte trei ajutoare pentru a ridica o casă la Târgovişte (I. Bogdan, *Documente privitoare la relatiile Tării Româneşti cu Braşovul şi cu Tara Ungurească în secolele XV şi XVI, I (1413–1508)*, Bucureşti, 1905, p. 357 –358, CCCXII; Hurmuzaki XV-I, p. 95, CLXVIII) cea a comitelui Ştefan Bathory din 11 noiembrie 1476 care relata sibienilor victoria obţinută prin reinstalarea în domnie a lui Vlad Ţepeş şi plecarea spre Bucureşti, fiind ridicat un castel bun la Târgovişte (*sicque errecto uno bono castello in Thergavschya*) (Hurmuzaki XV-I, p. 95, CLXVII; vezi şi Constantinescu, SCIV 15, 1964, 2, p.226), sau cea în care Michel meşterul tunar scria burgmistrului din Sibiu la I mai 1494 că va veni la Târgovişte cu voievodul (Vlad Călugărul), care voia să facă acolo un castel sau un palat, pe care el trebuia să arate cum să fie (P. Cernovodeanu, Valachica 2, Târgovişte, 1970, p. 235–236). Pornind de la aceste izvoare, Gioglovan (*op. cit.*, p. 117) a presupus datarea casei mari domneşti dinspre N în timpul lui Vlad Călugărul şi a lui Radu cel Mare. Este însă imposibil de crezut că până în ultima parte a sec. XV curtea s-ar fi putut reduce la proporţiile „casei I".

de la «maison I»; la démolition de la première maison, remplacée par un grand bâtiment; l'aménagement d'un grand fossé, la construction d'une tour de défense résultant de la transformation du clocher de l'ancienne église.

Tenant compte de la grande complexité des fouilles, certains aspects ont été sujet de controverses. Ainsi des détails relatifs aux premières constructions et au sujet du grand fossé, à l'extérieur duquel on a trouvé les traces d'un fossé plus petit, interprété soit comme une particularité d'aménagement, soit comme un fossé antérieur. On peut discuter l'opinion selon laquelle la ville de Târgovişte a été totalement détruite par un incendie au cours d'un raid ottoman qui pouvait accompagner la campagne conduite par le sultan Bayezid Ier et que la construction de la première résidence princière a succédé à ce moment-là. C'est une hypothèse qui devrait être confirmée par des découvertes archéologiques plus concluantes et aux repères chronologiques exacts, ainsi que par des attestations dans des sources écrites indubitables d'une telle destruction.

Concernant la chronologie absolue, on doit tenir compte d'une monnaie émise par le prince de Valachie Dan Ier (1384–1386) trouvée au-dessus du pavage antérieur à la construction de la première maison. Quant au bâtiment qui l'a remplacée, il peut dater de la première moitié du XVe siècle; l'amplification de la cour était nécessaire lorsque Târgovişte était devenue la principale résidence princière de la Valachie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Le plan d'ensemble de l'emplacement des fouilles archéologiques de 1954–1986 (relevé arch. C. Ionescu, indication de l'emplacement N. Constantinescu).

Fig. 2. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Plan des fouilles autour de la première maison et à S et SO de la deuxième maison. Relevé arch. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, complété par C. Ionescu et N. Constantinescu.

Fig. 3. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi S du sondage IX–A/1986, avec le grand fossé de défense (I. Motzoi-Chicideanu, Gh. I. Cantacuzino).

Fig. 4. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi S du sondage XIII–A/1986 (I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu).

Fig. 5. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi N du sondage XIII–A, c–d/1986 (N. Constantinescu, I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu).

Fig. 6. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi N du sondage XV–A/1986 (Gh. I. Cantacuzino).

Fig. 7. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi E du sondage XV–A/1986 (Gh. I. Cantacuzino).

Fig. 8. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe stratigraphique de la paroi E du sondage XVII–A/1986 (I. Motzoi-Chicideanu, P. Diaconescu).

Fig. 9. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Plan de la tour d'entrée au SO de la maison I (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 10. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe transversale – sondage XI–A/1986, paroi E (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 11. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe transversale – sondage XIII–A/1986, paroi S et pente d'entrée (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 12. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe transversale – sondage XIII–A c–d/1986, paroi N (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 13. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe transversale – sondage XVII–A/1986, paroi E (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 14. Târgovişte, l'ancienne cour princière. Coupe transversale – sondage XIX–A/1986, paroi N (Monica Mărgineanu-Cârstoiu).

Fig. 15. Târgovişte, l'ancienne cour princière. I, 2 S. XIII–A, le pavage en brique et le mur extérieur de l'entrée de cave de la maison I; 3 S. XIII–A, le pavage en brique et le mur extérieur de l'entrée de cave de la maison I, après l'enlèvement du pavage; 4 les traces de la palissade (sondage XVI–B).

Fig. 16. Târgovişte. l'ancienne cour princière. 1 S. XIII–A, e, a–b, c–d: restes du mur Est de l'entrée de cave de la maison I (à droite) et le mur extérieur Est de la maison II (à gauche), vue de Nord; 2 S. XIIIA, c–d, les traces de la réfection du mur Ouest de l'entrée de cave de la maison I , derrière le pilastre démantelé; 3 le mur Est de l'entrée de cave de la maison I détruit par le mur extérieur Est de la maison II (à droite), et le mur Ouest de l'entrée de cave de la maison I (à gauche).

Fig. 17. Târgovişte, l'ancienne cour princière. I S. XV–A, les parois N et E; le pavage en grosse pierre, le coin extérieur de la maison I et le coin SO de la maison II; 2 S. XV–A, les parois N et E; le pavage en grosse pierre, le coin extérieur de la maison I et le coin SO de la maison II, après l'enlèvement du pavage; 3 les restes de la tour d'entrée à SO de la maison I.

Fig. 18. Târgovişte, l'ancienne cour princière. I S. IX–A, vue d'ensemble du grand fossé de défense; 2 détail avec le petit fossé; 3 S. XVII–A, la fondation de l'ancienne église (à gauche) et la fondation de la maison II (à droite).

AMFORE ŞTAMPILATE RHODIENE LA BECHET, JUD. DOLJ

DOREL BONDOC

La **Bechet**, jud. Dolj, au fost descoperite accidental fragmente de **amfore rhodiene**, dintre care una a fost restaurată, precum şi o **fructieră** geto-dacă. Au fost identificate **ştampile** cu numele eponimilor **Euphrenor** (per. IV. 180/175–146 a.Chr) şi **Agoranax** (per. VI, 108-88/80 a.Chr.), respectiv al producătorului **Midas** (per. V, 146–108 a.Chr).

La începutul anilor 70, la Bechet, în punctul *ICIL,* au fost făcute săpături industriale în vederea unor lucrări de amenajare a teritoriului. Săpăturile au scos la iveală mai multe fragmente ceramice care au fost recuperate de către reprezentanţii muzeului orăşenesc din Bechet. Între acestea se află câteva găsite împreună, aparţinând unor amfore elenistice care provin din Rhodos[1], şi care vor fi prezentate în cele ce urmează.[2]

I. Amforă fragmentară, actualmente restaurată (fig. 1), aflată la Muzeul Olteniei, Craiova, inv. I 45 998. Amfora are următoarele dimensiuni: î. probabilă 82 cm; diam. max. 34 cm; diam. gură 11,5 cm.

Provenienţa rhodiană este confirmată de pasta de culoare roz-pal (roz-albicios), fără ingrediente, acoperită la exterior de o angobă gălbui-deschisă, care este răspândită uniform pe întreg corpul vasului. Nu în ultimul rând pentru originea rhodiană a amforei pledează şi caracteristicile formale ale acestui gen de ceramică[3]. Corpul amforei are forma unui ou, gâtul este zvelt, iar cele două torţi au secţiunea rotundă. Buza este uşor şănţuită în interior pentru a suporta mai bine dopul care astupa amfora, iar la exterior este puţin îngroşată având forma unui colac. Cele două torţi pornesc de sub buză la o distanţă de 3 cm de aceasta, se îndreaptă în sus şi oblic, apoi după 6,5 cm se frâng vertical în jos formând un unghi ascuţit; capetele lor inferioare se lipesc de corpul amforei. Pe fiecare dintre umerii celor două torţi, se găseşte aplicată câte o ştampilă cu litere în relief.

Ştampila de pe toarta dreaptă (fig. 2a) este de formă dreptunghiulară (dimensiuni: 4 x 2 cm), având legenda dispusă pe două rânduri, cu litere înalte de

[1] P. Bălă, M. Arambaşa, *Bechetul de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1981, p. 91 şi 102, fără alte amănunte.

[2] Piesele notate cu numerele II şi III se află în colecţia Muzeului orăşenesc din Bechet şi mi-au fost accesibile prin bunăvoinţă domnului Mitre Arambaşa. Pentru lectura ştampilelor, am primit sugestii amabile din partea domnului Nicolae Conovici de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti. Desenele au fost executate în totalitate de Mihaela Pena. Tuturor, sincere mulţumiri.

[3] V. Grace, Hesperia 32, 1963, p. 3, fig. 1/9; eadem, *Amphoras and the ancient wine trade. Excavations of the Athenian Agora*, Princeton, 1979, fig. 22 şi 62.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1999, p.155–161

0,4–0,5 cm. Ştampila conţine numele preotului eponim în timpul căruia s-a executat amfora, precum şi luna calendaristică.

’επὶ Ε[ὐφρ]άνωρο[ς]
Παν[άμου]

Amfore produse în timpul acestui eponim mai sunt atestate la nordul Dunării, la Cetăţeni (Stoieneşti) – Cetatea lui Negru-Vodă şi la Zimnicea[4], unde au fost datate înainte de anul 150 a.Chr.[5].

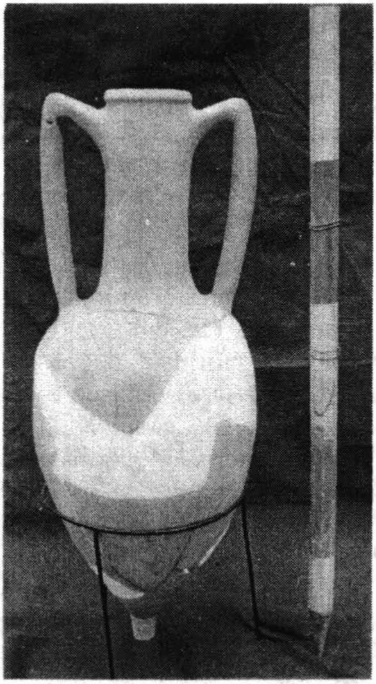

Fig. 1. Bechet. Amforă fragmentară.

Ştampila de pe toarta stângă (fig. 2b) este tot de formă dreptunghiulară, cu legenda dispusă pe un rând. În partea stângă a ştampilei este vizibil un defect de imprimare, care provine probabil de la mişcarea ştanţei în momentul ştampilării. Dimensiuni: 4 x1,8 cm, litere înalte de 0,5 cm. Este redat numele producătorului.

...άτευς

[4] D. Tudor, ArhMold 5, 1967, p. 56, nr. 25 şi p. 72, nr. 130, fig. 7/140.
[5] I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 203, nr. 117/e.

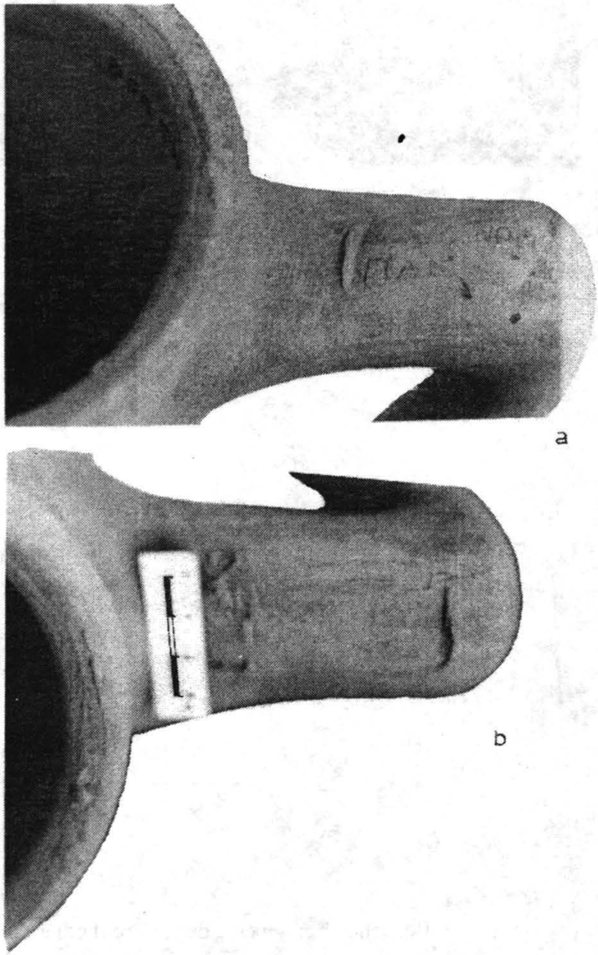

Fig. 2. Bechet. Amforă fragmentară. a ştampila de pe toarta dreaptă; b ştampila de pe toarta stângă.

Grupul de litere păstrat se pretează la mai multe variante de întregire: *Filokrates*, *Timakrates* ş.a. Ţinând cont că literele rămase ocupă aproape jumătate din lungimea ştampilei, am tras concluzia că se impune o variantă mai scurtă:

[Εὐκϱ]άτευς

II. Fragment din gura şi toarta unei amfore de factură rhodiană (fig. 3a), aflată în colecţia muzeului din Bechet. Este realizată din pastă de bună calitate, de

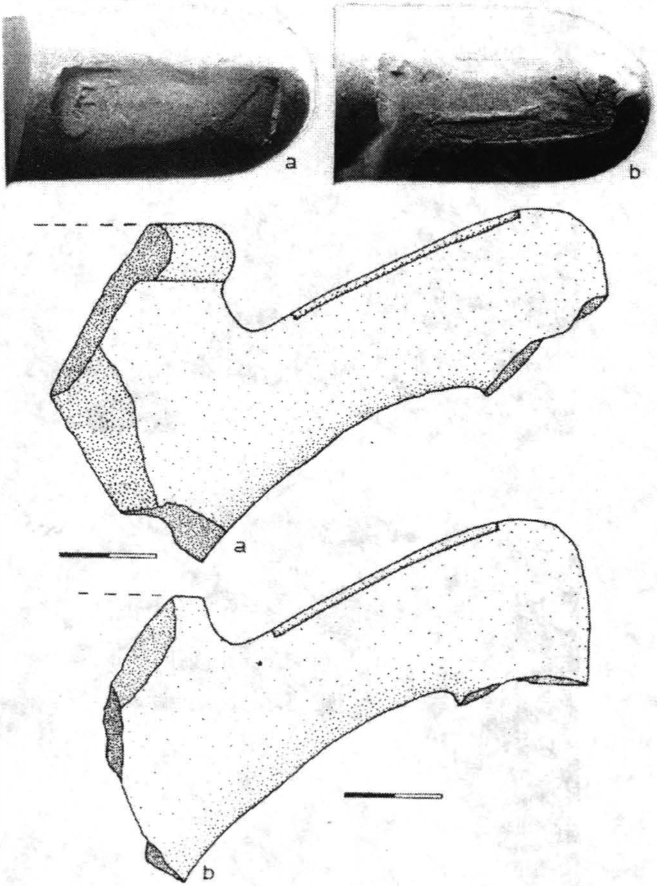

Fig. 3. Bechet. a–b fragmente de amfore rhodiene.

culoare roz-pal, fiind acoperită la exterior de angoba caracteristică amforelor din Rhodos. Buza este teşită în interior şi uşor profilată la exterior. Dimensiuni păstrate: diam. gură 11,5 cm, diam. toartă 3,6 cm. Toarta porneşte în sus şi oblic de sub buză, de la 3 cm distanţă de aceasta şi după 6,5 cm, braţul său orizontal se frânge brusc în jos. Umărul torţii este marcat de o ştampilă de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile 4,5 x 1,5 cm. Legenda, ştearsă în cea mai mare parte, este dispusă pe trei rânduri, cu litere în relief şi fără simbol; conţine numele preotului magistrat şi al lunii când a fost confecţionată amfora. Literele au o înălţime de 0,4–0,5 cm.

'επὶ 'Αγ[ορά]
να'[κτος]
.................]υ

III. Fragment de toartă (fig. 3b) aparţinând unei amfore rhodiene, aflat în prezent în colecţia muzeului din Bechet. Caracteristicile tipologice sunt identice cu ale celorlalte două piese prezentate anterior. S-a păstrat doar braţul orizontal al torţii pe o lungime de 6,5 cm. Diametrul torţii este de cca 3,5 cm. Pe umărul său a fost marcată o ştampilă cu litere în relief, greu lizibilă actualmente. Este de formă dreptunghiulară cu legenda dispusă pe un singur rând, la finalul căreia se mai poate observa un ciorchine de strugure; sub legendă se găseşte reliefat un *kerykeion*. Dimensiuni: 5 x 1,5 cm; înălţimea literelor este de 0,5 cm. Ştampila conţine numele ceramistului şi era probabil destul de uzată în momentul imprimării, judecând după forma neregulată a literelor.

M[ί]δα

Împreună cu amforele rhodiene, reprezentanţii muzeului din Bechet au mai recuperat de la faţa locului şi o fructieră (fig. 4), de factură getică. Iniţial fragmentară, cupa se găseşte în prezent restaurată la Muzeul Olteniei, inv. I 46 179[6]. Are următoarele dimensiuni: î. 22,5 cm; diam. picior 13,5 cm; diam. gură 51,5 cm. Cupa a fost executată cu mâna din pastă fină de culoare cenuşie. Are piciorul în formă de trunchi de con, scurt, gol pe dinăuntru.

*

Pentru o datare mai strânsă a obiectelor descoperite la Bechet prezentate mai sus, indicii importante sunt oferite de ştampilele rhodiene, cu atât mai mult cu cât fructiera nu poate oferi elemente cronologice clare[7]. Răspândite la nordul Dunării pe un areal oarecum restrâns[8], amforele ştampilate rhodiene prezintă avantajul că pot fi datate în funcţie de eponimii indicaţi de ştampile[9]. Acest lucru este valabil şi pentru alte centre de producţie[10]. Un interes major prezintă amfora întreagă care prezintă asocierea eponim- producător.

Euphranor este primul eponim atestat la Bechet pe ştampila aparţinând amforei întregi (piesa nr. I); descoperiri similare au fost datate cronologic în perioada IV a Virginiei Grace[11], mai precis între anii 180/175–146 a.Chr.[12].

Agoranax, cel de-al doilea eponim prezent pe o ştampilă de la Bechet (piesa nr. II), este şi el cunoscut printre preoţii zeului Helios, venerat la Rhodos[13]. Iniţial,

[6] Piesa a fost identificată cu ajutorul domnului A. Năstase, care a participat la recuperarea materialelor în momentul descoperirii lor.

[7] Vezi totuşi I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 131–132.

[8] Harta descoperirilor la V. Sîrbu, Pontica 16, 1983, p. 56, fig. 4.

[9] Pentru cronologia amforelor rhodiene, vezi V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, în *Explorations archéologiques de Delos* 27, 1970, p. 227–382.

[10] Bibliografia la N. Conovici, M. Irimia, Dacia, N.S. 35, 1991, p. 171–173.

[11] Sunt cunoscute două persoane cu acest nume; în cazul de faţă avem de-a face cu *Eufranor* 2, cf. Grace, Hesperia 22, 1953, 2, p. 123, nr. 86.

[12] *Ibidem*.

[13] A. Maiuri, Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene 4–5, 1921–1922, p. 223–232 (SEG III, 674).

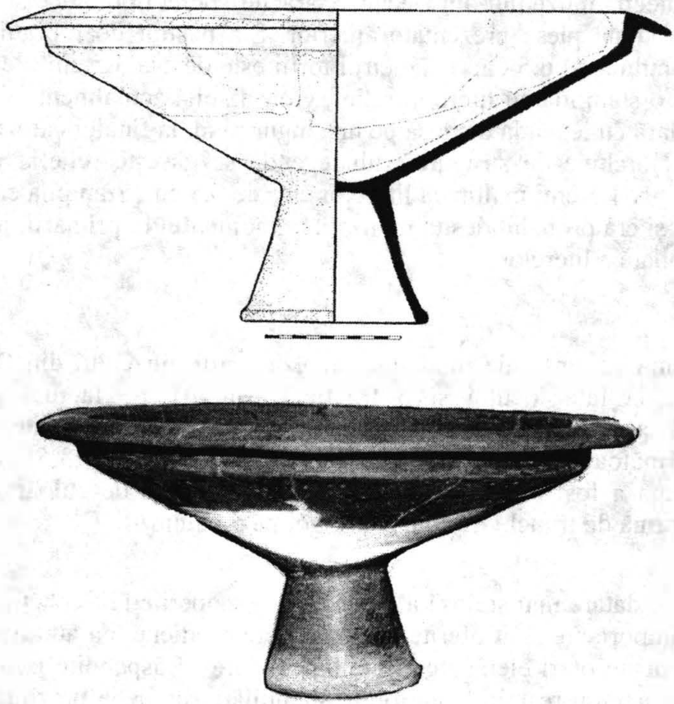

Fig. 4. Bechet. Fructieră geto-dacă.

fost plasat cronologic în prima jumătate a secolului al II-lea, înainte de anul 180 a.Chr.[14]. În lumina cercetărilor mai recente, *Agoranax* aparţine perioadei VI (cca. 108–88/80 a.Chr.) şi se poate data cu probabilitate în jurul anului 100 a.Chr.[15].

Indicii cronologice oferă şi piesa nr. III, a cărei ştampilă conţine numele producătorului *Midas.* Pe o amforă din colecţia Gaze Cooper, din Nottingham, Anglia, *Midas,* împreună cu alţi doi producători, este asociat cu eponimul *Klenostratos*; a fost inclus în perioada V[16], adică între 146 şi 108 a.Chr.

Piesele rhodiene descoperite la Bechet şi prezentate în articolul de faţă ar putea să conducă la concluzii interesante. Existenţa unui comerţ înfloritor între oraşele greceşti, pe de o parte, şi regiunile dunăreano-pontice, pe de altă parte, este deja un fapt incontestabil. Iniţial, acest comerţ a vizat coloniile greceşti din Pontul Euxin, ulterior, din considerente economice, grecii au extins obiectul acestui comerţ şi la nordul Dunării.

[14] *Ibidem.*

[15] Grace, Savvatianou-Petropoulakou, *op. cit.*, p. 313, E 34.

[16] *Ibidem*, p. 316–317, E 45.

Dacă Bechetul a reprezentat sau nu un punct comercial de desfacere pentru negustorii din Rhodos rămâne de văzut. Amforele rhodiene puteau ajunge la Bechet şi prin intermediari, pe Dunăre sau direct prin Peninsula Balcanică. Deocamdată alte descoperiri de această factură pe teritoriul localităţii nu sunt cunoscute, iar cercetarea pe care am făcut-o personal la faţa locului nu a dat rezultate în această direcţie.

Cert este faptul că prin aceste descoperiri, Bechetul intră în repertoriul descoperirilor de amfore rhodiene de la nordul Dunării de Jos, ca o localitate necunoscută până acum din acest punct de vedere şi ca una dintre cele mai vestice.

RHODIAN STAMPED AMPHORAE AT BECHET, DOLJ COUNTY

ABSTRACT

Fragments of Rhodian stamped amphorae of which one item has been restored, and a geto-dacian cup have been accidentally discovered at Bechet, in the Dolj county, are presented.

The names on the stamps were identified as belonging to the priest *Euphranor* (nr. I; the period IV, 180/175–146 B.C), and to the priest *Agoranax* (nr. II; per. VI, 108–88/80 B.C.), and to the producer *Midas* (nr. III; per. V, 146–108 B.C.)

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. Bechet. Fragmentary amphora.
Fig. 2. Bechet. Fragmentary amphora. a stamp right; b stamp left.
Fig. 3. Bechet. a–b Rhodian amphorae fragments.
Fig. 4. Bechet. Geto-dacian cup.

O REPREZENTARE A CAVALERULUI TRAC DE LA HISTRIA

EMILIAN TELEAGĂ

Relieful descoperit la **Histria** în 1998 şi publicat în prezentul articol reprezintă **Cavalerul trac,** un erou călărind spre dreapta în ***epifanie,*** având ca atribute ***patera*** şi ***rhytonul.*** El aparţine unei grupe de **reliefuri votive** din **sec. II–III p.Chr.** din **Moesia Inferior,** în care eroul are ca atribut un rhyton în formă de ***keras.***

În campania din 1998 de la Histria, sector Zona Sacră, a fost descoperit un relief votiv în dărâmătura din partea de SE a insulei romane din sec. VI p.Chr. Acest relief (fig. 1), cu o reprezentare interesantă a Cavalerului trac, se află în depozitul şantierului Histria, unde se identifică prin sigla His. '98 T, nr. 21.

Bloc de marmură dreptunghiular, cu partea superioară în formă de fronton cu o creastă mediană înaltă de 1,2 cm. Partea posterioară este rotunjită şi prelucrată grosier; feţele laterale şi cea inferioară şlefuite. Înălţimea 44,8 cm, lăţimea în partea superioară 28 cm, lăţimea în partea inferioară 29,3 cm; grosime maximă: 15,4 cm.

Câmpul decorativ principal este dreptunghiular, are adâncimea maximă de 2,7 cm şi este mărginit în partea superioară de o bordură lată de 2,6 cm cu un şir de ove, iar în partea inferioară de o bordură lată de 1,6–1,8 cm. În partea inferioară a chenarului, lateral stânga, orificiu dreptunghiular de 2,2 x 1,7 cm.

Colţul superior şi cel inferior din stânga sparte. Colţul inferior drept lipseşte, în spărtură are un orificiu adânc de 1,5 cm, aproximativ dreptunghiular, de 1,8 x 1,7 cm, cu urme de metal, probabil o gaură de reparare. Decorul de pe fronton, şirul de ove din partea superioară a câmpului decorativ, capul şi coama calului, capul, mâna şi piciorul drept ale eroului călare, capul, bustul şi braţul stâng ale personajului feminin sunt puternic corodate. Partea anterioară a frunţii calului este spartă.

Fronton: în centru, probabil un ciorchine de strugure, de la care coboară oblic lateral corzi de viţă de vie (fig. 2a).

Eroul călare în profil spre dreapta, are păr scurt, *chiton* strâns cu o cingătoare dublă, *chlamis* fluturând pe spate, în formă de şase cute (cea inferioară mai lată) şi drapată peste piept. În mâna dreaptă, îndoită lateral cu antebraţul orizontal, ţine o pateră, iar în mâna stângă, ridicată în faţă cu palma întinsă, un *rhyton* în formă de *keras*[1] (fig. 2b). Calul merge spre dreapta, piciorul drept anterior îndoit şi ridicat deasupra altarului din faţa sa, coada cu striuri oblice creând impresia de răsucire. Pe gât curea transversală perlată, iar cioltarul (*Satteldecke*) este prins sub coadă printr-o curea.

Sub cal, câine în salt spre dreapta.

În faţa calului, altar paralelipipedic, cu marginile superioară şi inferioară profilate, redat în perspectivă. Pe altar o flacără.

[1] Pentru o discuţie referitoare la *rhyton*, vas cu orificiu de umplere şi gaură de scurgere la celălalt capăt, şi *keras*, corn cu un singur orificiu, de umplere, vezi K. Tuchelt, Istanbuler Forschungen 22, 1962, p. 114–119; idem, EAA 6, s. v. *Rhyton*, p. 675–683.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1999, p.163–169

Fig. 1. Histria. Relief votiv reprezentând Cavalerul trac.

În dreapta altarului, personaj feminin stând în picioare, în profil spre stânga, păr lung pe spate, *chiton* lung strâns la mijloc, drapat, mâna stângă îndoită lateral cu palma în sus ține un obiect mic. Mâna dreaptă întinsă în față, cu palma semideschisă în jos.

La dreapta personajului feminin copac cu frunzișul coroanei sugerat prin cinci șiruri de găuri orizontale adânci și prin linii verticale superficiale între găuri. Șarpele se încolăcește în jurul trunchiului copacului, iar capul este îndreptat oblic în sus spre stânga, la nivelul rhytonului eroului.

Artistul a încercat să creeze impresia de adâncime a imaginii prin perspectivă falsă: astfel, personajul feminin din spatele altarului este vizibil începând cu marginea superioară a acestuia, iar copacul din spatele personajului feminin se vede începând cu capul acestuia.

Din punct de vedere iconografic, relieful reprezintă o ilustrație a eroului pe cal mergând sau stând liniștit spre dreapta cu patera în mâna dreaptă coborâtă, în

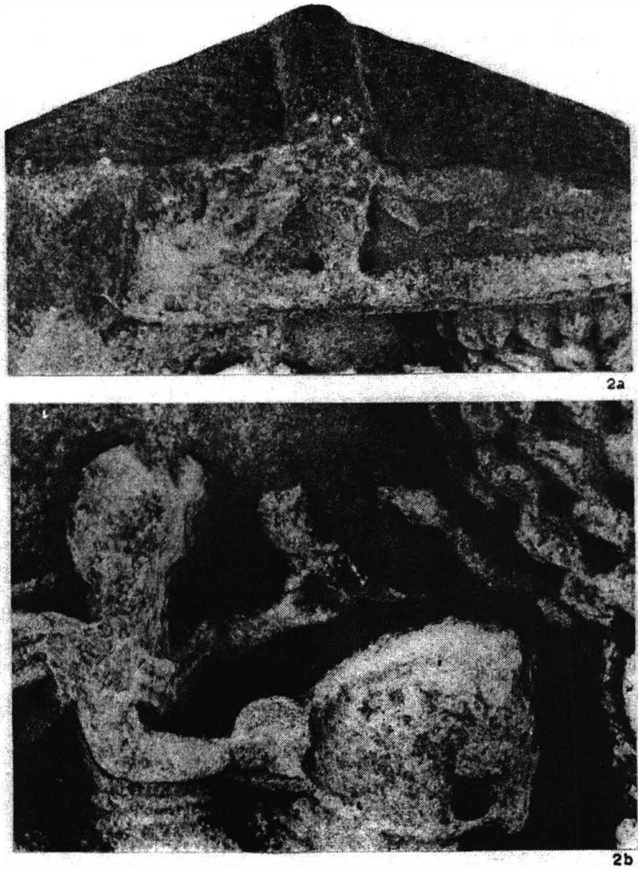

Fig. 2. Histria. Detalii ale reliefului votiv: a fronton; b atributele eroului.

faţa unui altar şi a unui pom cu şarpe[2]. Eroul este reprezentat „în epifanie", iar personajul feminin situat la dreapta altarului este probabil o adorantă; un indiciu în acest sens este şi redarea magnifiată a eroului faţă de aceasta, pe când eroina are de obicei aceeaşi mărime cu cea a eroului[3].

Elementul iconografic care individualizează relieful recent descoperit la Histria este prezenţa rhytonului în mâna stângă a eroului, ca un al doilea atribut pe lângă patera din mâna dreaptă.

Eroul călare cu rhyton în mână, însă fără un al doilea atribut, este întâlnit numai în reprezentări de epocă romană provenind din Moesia Inferior:

[2] Tipul A după G. I. Kazarow, DissPan 2, 14, 1938,

[3] E. Pfuhl, H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs* II, 1979, p. 312; LIMC, s.v. *Heros equitans*, p. 1065, 1069–1070.

1. Dăeni, jud. Tulcea. Ediculă, fragm. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă; în faţa sa copac cu şarpe. Sfârşitul sec. II p.Chr.[4]

2. Pilastru provenind din Dobrogea. Călăreţ spre stânga, rhyton în mâna dreaptă; în faţa sa copac cu şarpe. Sec. II p.Chr.[5]

3. Independenţa, jud. Constanţa. Placă de calcar. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă; în faţa sa crater pe o masă mică. Sec. II–III p.Chr.[6]

4. Odessos – Varna. Placă de marmură fragm. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă; în faţa sa altar şi copac cu şarpe. Sec. II p. Chr.[7]

5. Galata, jud. Varna. Placă de marmură fragm. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă. Sfârşitul sec. II p.Chr.[8]

6. Tuzla, jud. Constanţa. Statuetă de marmură fragm. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă. Sec. II p.Chr.[9]

7. Draganoveţ, jud. Razgrad. Statuetă de marmură fragm. Călăreţ spre dreapta, rhyton în mâna dreaptă. Sec. III p.Chr[10].

În nici unul dintre aceste cazuri, identitatea eroului nu este relevată de vreo inscripţie.

În reprezentările discutate mai sus, cu excepţia numărului **2**, eroul este redat călărind liniştit spre dreapta, cu rhyton în mâna dreaptă, aşadar în mâna din primul plan, în care ţine de obicei patera, căreia rhyton-ul i se substituie. Doar pe relieful de pe pilastru provenind din Dobrogea, cavalerul, mergând spre stânga, are rhyton-ul în mâna dreaptă, din planul al doilea al reprezentării, întocmai ca pe relieful nostru, însă nu are nici un atribut în mâna stângă.

Din punct de vedere iconografic, se poate observa un mod asemănător de redare a celui de-al doilea atribut al Cavalerului trac în cazul lirei lui Apollo. Ea este cunoscută ca atribut al eroului doar pe reliefuri din Thracia, unde este atestată şi legătura de cult între cele două divinităţi în sanctuare[11]. Călăreţul spre dreapta ţine patera în mâna dreaptă aplecată, iar lira în mâna stângă[12].

Decorul de pe fronton reprezintă probabil un ciorchine de strugure de la care pornesc oblic lateral corzi de viţă de vie, aşa cum este decorat frontonul reliefului deja amintit de la Dăieni, jud. Tulcea[13]. În reprezentările eroului călare pe care le

[4] CCET 4, cat. 51; LIMC, s. v. *Heros equitans*, cat. 260.

[5] Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest* I. *Statue e relievi di culto, elementi architettonici e decorativi*, Bucureşti, 1969, p. 106–107, cat. 230, pl. 97; CCET 4, cat. 121.

[6] CCET 4, cat. 56.

[7] CCET I, cat. 100; LIMC, s.v. *Heros equitans*, cat. 261.

[8] CCET I, cat. 36.

[9] CCET 4, cat. 116.

[10] CCET 2, 2, cat. 452.

[11] LIMC, s.v. *Heros equitans*, p. 1074–1075.

[12] CCET 2, 1, cat. 337; CCET 2, 2, cat. 443, 602.

[13] CCET 4, cat. 51; LIMC, s. v. *Heros equitans*, cat. 260.

cunosc, ciorchinele de strugure mai este întâlnit doar pe frontonul unui relief de la Histria[14]. Un element iconografic înrudit, şi anume un *kantharos* central din care se desfăşoară lateral corzi de iederă, este redat pe frontonul unei edicule de la sfârşitul sec. II – începutul sec. III p.Chr. din tezaurul de sculpturi de la Tomis. În câmpul decorativ principal, Dionysos este reprezentat magnifiat, având la stânga un satir şi pe Priapos, iar la dreapta un alt satir şi eroul călare în faţa unui altar şi copacul cu şarpe[15].

Însă, de obicei, pe frontoanele reliefurilor cu reprezentarea eroului călare sunt prezente alte elemente decorative ca, de exemplu, patera cu şerpi[16], o rozetă[17] sau cununa[18].

Motivul ciorchinilor de strugure cu corzi de viţă de vie sau de iederă este întâlnit ca element decorativ pe marginile stelelor funerare din Moesia Inferior odată cu începutul sec. II p.Chr.[19], inclusiv pe cele în care este redat eroul călare[20].

Aşadar, prezenţa acestui motiv pe relieful descoperit la Histria se explică prin apartenenţa sa la un grup de monumente moesiene. El poate avea fie un rol pur decorativ, fie reprezintă expresia unei contaminări locale a reprezentării eroului călare cu elemente aparţinând sferei iconografice dionysiace. În sensul din urmă ar putea fi interpretată prezenţa a două elemente iconografice pe reliefurile de la Histria şi de la Dăeni: ciorchine de strugure cu corzi de viţă de vie pe fronton şi rhytonul ca atribut al eroului. Aceeaşi semnificaţie se poate invoca şi în cazul reliefului de la Independenţa, unde pe masa din faţa călăreţului cu rhyton în mâna dreaptă este un crater[21].

Astfel, prin extensie, toate reliefurile în care eroul călare are ca atribut un rhyton ar putea fi considerate o expresie a legăturii de cult dintre eroul călare şi Dionysos.

Într-adevăr, aceasta este clar atestată, pe lângă *aedicula* deja menţionată din tezaurul de sculpturi de la Tomis, prin asocierea celor două divinităţi pe alte reliefuri din zona vest pontică, la Tomis[22], Callatis[23] şi Opaneţ[24]. Asocierea cultuală a Cavalerului trac cu Dionysos ar putea rezulta şi din prezenţa lor pe două feţe separate ale altarului de la Caraorman[25] şi a fost presupusă şi pentru un relief de la Topalu[26]. Pe relieful de la Melnik, în zona cursului inferior al Strymonului,

[14] CCET 4, cat. 72.

[15] CCET 4, cat. 33; LIMC, s. v. *Heros equitans*, cat. 374.

[16] LIMC, s. v. *Heros equitans*, cat. 356.

[17] Pfuhl–Möbius, cat. 1358; LIMC, s. v. *Heros equitans*, cat. 337 bis.

[18] CCET 4, cat. 107.

[19] Maria Alexandrescu Vianu, Dacia, N.S. 29, 1985, p. 71.

[20] De exemplu, CCET 4, cat. 1 – 3.

[21] CCET 4, cat. 56.

[22] CCET 4, cat. 34.

[23] *Ibidem*, cat. 92.

[24] CCET 2, 1, cat. 192.

[25] G. I. Kazarow, DissPan 2, 14, 1938, cat. 505.

[26] CCET 4, cat. 115.

zeul este reprezentat în postură de erou călare, iar în câmp este prezent un silen şi ramura de viţă cu ciorchini[27].

Această interpretare a reliefului de la Histria şi a întregii serii de reliefuri a eroului călare cu rhyton este însă ipotetică întrucât pe nici unul dintre reliefurile în care Cavalerul trac este asociat cu Dionysos cele două divinităţi nu au rhytonul ca atribut. Mai mult, în iconografia lui Dionysos din epoca elenistică târzie şi romană timpurie, inclusiv din zona vest-pontică, zeul nu are rhytonul ca atribut. Aşa cum am arătat mai sus, prezenţa motivului ciorchinelui de strugure cu corzi de viţă de vie poate avea şi o explicaţie pur decorativă.

Este dificilă stabilirea unei posibile legături între eroul călare cu rhyton şi Theos Megas, asimilat în epoca romană cu Darzalas, redat cu barbă, *chlamis* şi *cornucopia*, uneori şi călare, pe monede din sec. III a.Chr. de la Odessos[28], şi pe monede din secolul II p.Chr. de la Tomis[29] şi Histria[30]. Acest tip iconografic se întâlneşte şi pe reliefurile din a doua jumătate a sec. II p.Chr. de la Ezerovo, la vest de Varna,[31] şi pe altul mai la vest, între Kaspičan şi Mogila, în zona Şumen, din prima jumătate a sec. III p.Chr.[32]

Pe două din cele trei reliefuri de la Razgrad, este redat un erou călare cu rhyton–keras în mâna dreaptă aplecată în faţă, pe unul personajul feminin din faţa sa ţinând de asemenea un keras[33]. Indiferent dacă reliefurile de aici sunt considerate la începutul seriei de Cavaleri danubieni[34] sau sunt puse în legătură cu Cavalerul trac[35], datarea timpurie a acestei serii, ea însăşi controversată şi greu de decriptat din punct de vedere iconografic[36], ar putea oferi un indiciu pentru un mod local de a concepe eroul călare, independent de cel întâlnit la Odessos, influenţei căruia i se poate datora reprezentarea eroului călare cu rhyton–keras în grupul de reliefuri amintit mai sus.

Imaginea călăreţului, inclusiv cu patera în mâna dreaptă, apare timpuriu în toreutica tracă, însă reliefurile votive şi funerare cu reprezentarea acestei divinităţi proteice capătă un caracter de masă în sec. II p. Chr. Eroul cu rhyton–keras este unul dintre numeroşii eroi locali adoraţi în Thracia, în sanctuare, uneori alături de divinităţi olimpice şi influenţate de acestea[37]. El este atestat deocamdată în NE Thraciei, în secolul II p. Chr. şi nu i se poate încă stabili o identitate pe baze epigrafice.

[27] LIMC, s. v. *Heros equitans*, p. 1075, cat. 577; IGB IV, nr. 2319.

[28] Pick–Regling, nr. 2200–2208.

[29] Pick–Regling, nr. 2659.

[30] Pick, nr. 485, 490.

[31] CCET I, cat. 25.

[32] CCET 2, I, cat. 379.

[33] CMRED 2, p. 147–153, pl. 13–14.

[34] *Ibidem*.

[35] E. Will, *Le relief cultuel gréco-romain. Contributon à l'histoire de l'art de l'Empire romain*, Paris, 1955, p. 90–92; M Oppermann, în *Hommages à M. J. Vermaseren* II, Leiden, 1978, p. 913.

[36] Ivana Popović, în LIMC, s.v. *Heros equitans*, p. 1078–1081.

[37] Maria Alexandrescu Vianu, SCIVA 31, 1980, 3, p. 355–363; M. Oppermann, în LIMC, s. v. *Heros equitans*, p. 1073–1077.

EINE DARSTELLUNG DES THRAKISCHEN REITERS VON HISTRIA

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser veröffentlicht ein 1998 in Histria entdecktes Weihrelief, das einen reitenden Heros nach rechts, eine Patera in der rechten und ein kerasförmiges Rhyton in der linken Hand haltend, darstellt; vor dem Reiter ein Altar, ein Baum mit einer Schlange und eine weibliche Gestalt, vermutlich eine Adorantin (Abb. 1, 2b). Auf dem Giebel wird wahrscheinlich eine Weintraube dargestellt (Abb. 2a).

Das Relief von Histria gehört zu einer niedermösischen Denkmälergruppe aus dem 2.–3. Jh., wo der "epiphanisch" dargestellte reitende Heros das Rhyton als Attribut aufweist (Anm. 4–10). Seine Identität ist epigraphisch nicht belegt.

Das Rhyton und die Weintraube würden auf einen dionysischen Nebeneinfluß hinweisen, jedoch läßt sich das Motiv auf dem Giebel durch die Zugehörigkeit des Reliefs zu einer mösischen Denkmälergruppe mit einer bloß dekorativen Rolle erklären (Anm. 19–20). Die Kultverbindung zwischen Dionysos und dem reitenden Heros ist zwar in der westpontischen Zone belegt (Anm. 22-27), jedoch tritt das Rhyton kaum als Attribut auf diesen Reliefs und in der dionysischen Ikonographie der späthellenistischen und frührömischen Zeit überhaupt auf.

Die Darstellung des Thrakischen Reiters mit einem Rhyton in der Form eines Keras läßt sich durch eine lokale, auch durch zwei Reliefs von Razgrad (Anm. 33) belegte Konzipierung des reitenden Heros erklären, wobei dieser zu den zahlreichen in Thrakien gepflegten lokalen Heroen gehört (Anm. 37)

ABBILDUNGVERZEICHNISS

CLASSICA ET ORIENTALIA (V)*

SILVIU SANIE

Articolul cuprinde patru noi propuneri de lectură a unor inscripţii de la **Ulpia Traiana Sarmizegetusa** (1, 2), **Apulum** (3) şi **Porolissum** (4) graţie cărora cunoaştem: 1 – numele complet al unui dedicant către Mithras (IDR III_2, 292) – ***T(itus) Ereni(us) Ia[nuarius]***; 2 – numele (***Potentius***) şi funcţia (***nummularius***) unui închinător al **Dianei** (IDR III_3, 65); 3 – un cognomen – ***Farnax*** şi divinitatea căreia îi închină altarul (**Attis**), ambele diferite de cele propuse de editorii epigrafei (ActaMN 35, 1998,1); 4 – numele complet ***M(arcus) Abidas Hutri*** al unui personaj dintr-o epigrafă votivă; 5 – două ştampile de ***mortaria*** de la **Barboşi-Galaţi** – **Ζώπικου** şi ***Cassa(tus?)*** – neatestate până acum în provinciile romane dunărene.

1. În anul 1881 a fost descoperit în *mithraeum*-ul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa[1] un fragment din jumătatea inferioară a unui relief votiv mithriac care are ilustrat pe suprafaţa sa părţi din scena tauroctoniei (corpul unui dadophor, mai puţin capul, piciorul drept al lui Mithras tauroctonul, un picior al taurului, coada şarpelui) şi o parte dintr-o inscripţie. Lectura dată epigrafei la editare a fost reluată fără modificări în numeroase lucrări (fig. 1/1).

Prima literă *T* cu o presupusă ligatură, considerată inutilă[2], este urmată de un „*E* lunar", de formă grecească şi litera *P* apropiat ca formă de „rho" succedat de alt *E* cu aceeaşi formă semicirculară şi de alte patru litere care, după ductul lor, pot aparţine la fel de bine alfabetului grecesc sau latin. O grafie în care devine problematică până şi încadrarea între inscripţiile greceşti sau latine. Opţiunea pentru caracterul grec al epigrafei a fost predominantă, dar la lectura *TEPENTIA* cu întregirile de rigoare pentru masculin *Terentia[nus,-os?]*[3] era amintită şi posibilitatea ca însemnarea să fie latină.

Cum poate fi uşor observată separarea lui *T* de şirul celorlalte litere, am considerat că *T* este abrevierea pentru *praenomen*-ul *T(itus)* – *T(ίτος)*, iar în continuare *nomen*-ul *EPENI* căci a şasea literă este *I* şi nu *T* – Ἑρέν[ν]ι[ος].

Ultimele două litere păstrate formează prima silabă a cognomenului Ἰα[νουάριος]. Însemnarea de pe suprafaţa jumătăţii pierdute, în afară de continuarea amintitului *cognomen* mai cuprindea probabil obişnuitele εὐχὴν ἀνέθηκεν (*votum posuit*) sau εὐχαριστήριον – *donum* (*dedit*).

Dacă în partea superioară a reliefului a fost însemnarea *I(nvicto) D(eo) M(ithrae) pro salute,* completarea textului existent ar fi *T(iti) Ereni Ia[nuarii].* Varianta latină a aceloraşi *tria nomina* este la fel de verosimilă.

* *Classica et orientalia* **I**, SCIVA 27, 1976, 2, p. 399–404; **II**, 30, 1979, 1, p. 127–140; **III**, 34 1983, 2, p. 151–162; **IV**, 37 1986, 1, p. 76–88.

[1] IDR III_2, 292 (= CIL, III, 7928; CIMRM, II, 2064).

[2] IDR III_2, p. 254.

[3] I. I. Russu, StComSibiu 12, 1965, p. 55–56.

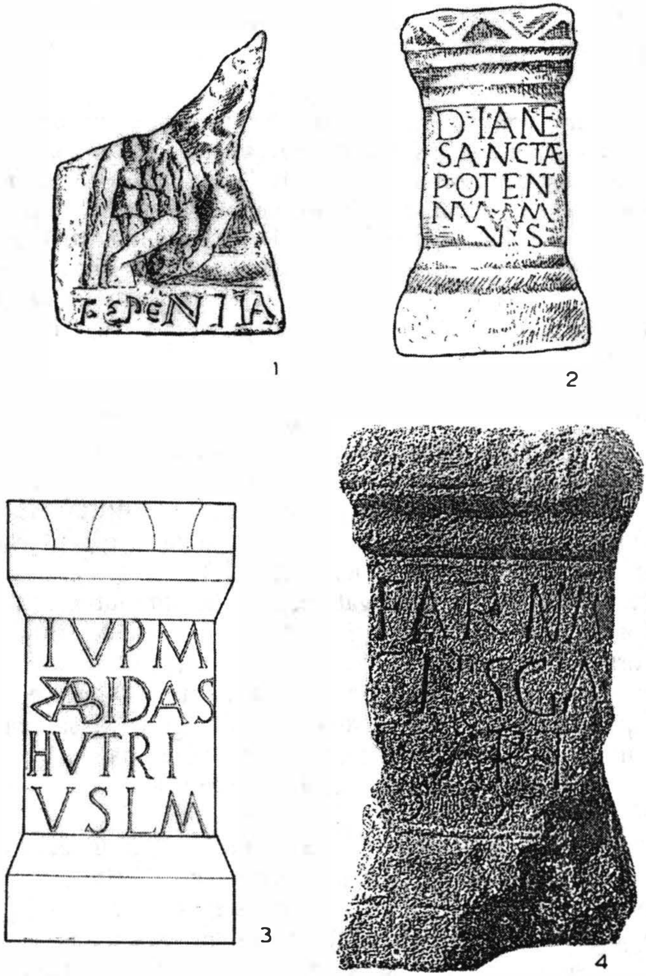

Fig. 1. 1 relief mithriac fragmentar; 2 altar închinat Dianei; 3 altar dedicat lui Jupiter; 4 altarul dedicat, probabil, lui Attis; 1–2 Ulpia Traiana Sarmizegetusa; 3 Porolissum; 4 Apulum.

Nomen-ul *Herennios, Herennius* este bine atestat atât în Italia cât şi în cele mai multe provincii ale Imperiului o întinsă perioadă[4]. În numeroasele inscripţii,

[4] Münzer, în RE VIII$_{15}$, Stuttgart, 1912, s.v. *Herennius*, col. 663–666; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 111; A. Kerényi, DissPann I, 9, Budapesta, 1941, p. 71.

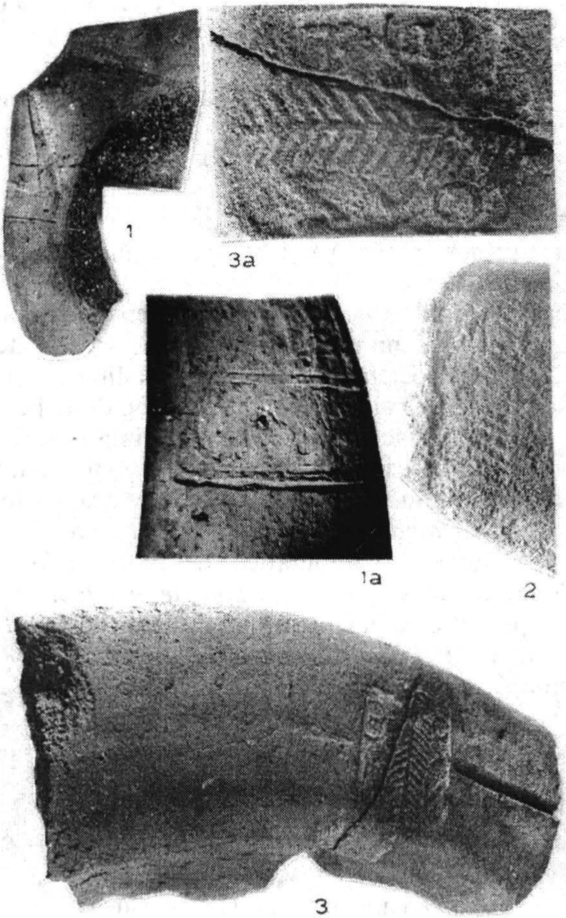

Fig. 2. Barboşi-Galaţi. Fragmente de mortaria cu ştampile.

ortografierea numelui cunoaşte, în afara formei corecte[5], precumpănitoare şi variantele *Herenius*[6], *Erennius*[7] şi *Erenius*[8]. Exemplificările pot fi la fel de numeroase pentru epigrafele greceşti.

[5] CIL II, 4739 – *Herennius Epictetus;* 11 139 – *Herennius Nigrianus;* 12 339 – *T. Herennius Niger;* CIL VI, 35 526 – *L. Herennius L. f. Ianuarius;* CIL VIII, 376 – *T. Herennius Q. f.* etc.; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien,* Heidelberg, 1969, p. 89.

[6] CIL VI_6, 191 – *Sex. Herennius Pamphilus;* 29 783 – *M. Herenius A. f.;* 32 563 – *T. Herenius Datus.* CIL VIII, 2554 – *Herenius Rogatus;* 3586 – *Herenia Accepta;* 4428 – *Herenia Apollonia; Heremia Hermiona* etc.

[7] CIL III, 2347 – *Erennius Apeltus.* CIL VI_6, 13 068 – *Erennius Severus;* 35 440 – *Erennius Heliodorus* etc.

Între personajele mai apropiate de spaţiul getic care alături de gentiliciul *Herennius* şi praenomen-ul *Titus* poate fi citat un *praefectus* al cohortei *II Lucensium* din Moesia Inferioară[9]. Între personalităţile provinciei Dacia cu *nomen*-ul *Herennius* de menţionat: M. Herenius Faustus[10], Herennius Gemellinus[11], L. Herennius Saturninus[12].

Dar T. Herennius Ianuarius a fost, foarte probabil, libert al unui T. Herennius..., prenomen şi nomen cunoscut la câţiva comandanţi militari, după cum s-ar fi putut număra şi printre aceştia, atestaţi mai ales după Claudius[13]. Un C. Here[n]nius Ermes de la Apulum închină un monument unuia dintre dadophorii mithraici[14].

Cât despre cognomen-ul *Ianuarius*, el a cunoscut de asemenea o însemnată răspândire în întreg imperiul[15], nu mai puţin în Dacia, unde poate fi întâlnit atât la categoriile sociale înalte ale societăţii romane, cât şi la liberţi[16] şi sclavi.

2. Textul inscripţiei de pe altarul închinat Dianei, descoperit în anul 1841, în ruinele Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, a cunoscut în timp lecturi diferite, înainte şi după includerea în *Corpus* de către Th. Mommsen[17]. A fost publicată în IDR III_2, 198_a, cu menţiunea unei origini mai probabile de la Micia, cu fotografie, nu şi cu desen, şi lectură parţială „*Dianae Sanctae Potent*...” şi republicată în IDR III_3, 65 cu menţiunea lecturilor anterioare, fotografie şi desen (fig. 1/2).

În primele două rânduri se poate citi: *Dianae/Sanctae.* Problemele încep cu însemnările din r. 3 pentru care au fost propuse lecturile: *POTENS...; PIOTE...; POTENTI* şi cele din r. 4: *NV.../Marcus, Magnus* etc. În IDR III_3 principalele lecturi complete sunt: *Classica et orientalia* (V) *Dianae sanctae Publius Ofentinus Varinus – votum posuit; Dianae sanctae potentis(simae?) Magnus...v(otum) S(olvit)* şi în final cea a editorilor noului *Corpus*[18]: *Dianae/Sanctae/potenti-(?)/nus(?)VAM(?)/v(otum) s(olvit).*

Însemnări anterioare în câmpul inscripţiei fac mai dificilă lectura în r. 3 şi r. 4, de exemplu după literele *P, O* şi *T,* dar pot fi separate literele epigrafei.

Considerăm că în r. 3 nu este consemnat un al doilea epitet al zeiţei, alături de *Sancta* cel de *Potentissima,* care ar fi de altfel la prima şi unica atestare în textul epigrafelor închinate Dianei[19], ci un antroponim respectiv cognomenul *Potentius*

[8] CIL III, 2348 – *Quintus Erenius Papirius;* 3596 – *Erenia Mar...;* CIL VIII, 6216 – *Erenia Estricata;* 9801 – *Erenius Silvanus.*

[9] CIL III_2, 12 339.

[10] I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae* I, *Die Senatorische Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 214–217.

[11] *Ibidem,* p. 92 şi n. 43.

[12] *Ibidem,* p. 11, n. 8 şi p. 17.

[13] IDR III_4, 327, p. 263.

[14] CIL III, 984.

[15] Cf. Alföldy, în *L'onomastique latine,* Paris, 1976, p. 257 şi p. 497, indicele înregistrează 27 atestări în Noricum.

[16] D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană,* Bucureşti, 1957, p. 71 şi 190; I. Kajanto, *The Latin Cognomina,* Roma, 1982, p. 61.

[17] CIL III, 1418.

[18] IDR III_3, p. 80–81.

[19] M. Bărbulescu, Dacia, N.S. 16, 1972, p. 207.

eventual *Potentinus*[20]. În r. 4 pot fi observate: litera *N* urmată de *V* în ligatură cu *M* şi apoi încă un *M*. Cele patru litere *NVMM* constituie însemnarea abreviată prin care cunoaştem funcţia de *nummularius* care a deţinut-o Potentius, funcţie îndeplinită cu predilecţie de sclavi şi liberţi[21]. Prin această lectură cunoaştem numele unui *nummularius*, cel care avea misiunea de a examina calitatea metalelor preţioase şi de a verifica monedele pentru a descoperi falsurile[22]. Alături de Ianuarius libert[23], cunoscut tot dintr-o dedicaţie către *Diana* din capitala Daciei, aflăm prin noua lectură că aceeaşi funcţie o exercita şi Potentius.

3. În grupul monumentelor care în anul 1986 au fost recuperate, alături de alte materiale arheologice, din albia Mureşului se află şi un altar (fig. 1/4, a cărui epigrafă a fost citită astfel de editori: *Farna/c[?]an(e)s Ga[i]/Mart[i]/d(ono) d(edit) [d(edicavitque)]*[24].

Pe fotografia clară a monumentului se disting alături de literele textului amintit numeroase alte însemnări. Sunt litere izolate sau grupuri de litere din alfabete semite şi greceşti dintr-o inscripţie care fusese gravată anterior şi altele care datează foarte probabil dintr-o perioadă ulterioară executării epigrafei cercetate. Buciardarea n-a putut elimina literele săpate mai adânc. Această situaţie poate fi constatată pe aproape întreg câmpul inscripţiei. Urmele sunt mai pronunţate la jumătatea stângă a altarului şi în r. 3 care a constituit pentru editori „una din cheile pentru înţelegerea textului"[25].

În r. 1 după *FARNA* ar mai fi loc pentru o literă. Adăugând litera *X*, antroponimul rezultat, *Farnax*, este un cognomen cunoscut în Dacia pe două monumente epigrafice de la Apulum[26] şi Potaissa[27]. În r. 2, pe direcţia celei de-a doua haste a primului *A*, câmpul inscripţiei este afectat de o şănţuire oblică ce coboară până la cel de al doilea *D* din r. 4. În această situaţie lecturile *CAES* sau *CANES*, cu *AN* în ligatură, au acelaşi grad de probabilitate.

Lectura *CAES* ar putea indica partea finală a transliterării în latină a antroponimului iranian Φαρνάκης. Acest nume, larg răspândit în spaţiul microasiatic şi în zonele de expansiune şi iradiere a civilizaţiei din Asia Mică[28], este cunoscut în inscripţiile latine prin transliterările *Farnaces*[29], *Parnaces*[30],

[20] Observaţia că unele *nomina* de liberţi derivă de la numele unor *oppida* aparţine încă lui Varro 1.1.8, 83, cf. Schulze, *op. cit.*, p. 525 unde menţionează şi *Potentini* de la oraşul *Potentia;* Kajanto, *op. cit.*, p. 247.

[21] R. Herzog, în RE XVII$_2$, Stuttgart, 1937, s.v. *Nummularius*, col. 1451–1452.

[22] *Ibidem*, col. 1415.

[23] CIL III, 7903 (= IDR III$_2$, 196; Tudor, *op. cit.*, SE, 40).

[24] V. Moga, I. Piso, M. Drîmbărean, ActaMN 35, 1998, 1, p. 111–113.

[25] *Ibidem*, p. 113.

[26] CIL III, 986.

[27] CIL III, 7688; M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 54 şi 56.

[28] L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris, 1963, p. 346–347, n. 2; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 157–160.

[29] CIL X, 4154, 66 15 1, 6624.

[30] CIL X, 4266.

Pharnaces[31] şi este întâlnit şi într-o inscripţie bilingvă[32] etc. Aşadar n-ar putea fi total exclusă o transliterare latină *FARNACAES* în care doar *A* ar fi în plus faţă de ortografierea în amintitele inscripţii. Nu poate fi total exclusă nici *Cae*[s(*aris*) *n*(*ostri*)] *s*(*ervus*). O bară orizontală vizibilă la baza lui *A* ar putea indica o ligatură *AL*, astfel că lectura *GAL* este mai verosimilă decât *GA[l]*. O asociere *Caes Gal* poate eventual dezvălui locul de origine al dedicantului *Caesarea – Galatia*[33].

Dacă admitem însă ligatura *AN*, *CANES*, şirul întregirilor ar putea lua altă direcţie: *CANES* abrevierea pentru *cane(phoro)s*[34] iar *GAL* pentru *Gal(lus)*[35], funcţii deosebite în desfăşurarea ritualurilor prilejuite de marele sacrificii *taurobolium* şi *criobolium* în cultul divinităţilor *Magna Mater* şi *Attis*.

În spaţiul de început al r. 3 pot fi observate numeroase însemnări, mai puţin litera *M*, care ar permite lectura propusă de editorii inscripţiei.

Litera *A* are o formă normală, adeseori întâlnită în inscripţiile din secolul al III-lea p.Chr. Primul *T* are jumătatea hastei inferioare puţin deviată spre stânga, pentru că scribul a utilizat un segment dintr-o literă a inscripţiei care fusese gravată anterior pe altar. Se poate observa de asemenea că bara orizontală a lui *T* nu are nici o legătură cu forma semicirculară care ar fi o parte din litera *R*. Ea este în fapt o literă din alfabetul palmyrian (*iodh)* din inscripţia incomplet răzuită. Dealtfel, ceea ce editorii considerau jumătatea inferioară a presupusului *R* este un arc de cerc care continuă până la marginea câmpului inscripţiei şi după ce-l de al doilea *T*.

Propunem pentru întregul text al inscripţiei următoarea lectură: *Farna[x] / cane(phoro)s gal/[lusque] Att[i] / d(ono) d(edit) [d(edicavitque)]*. Lectura în r. 2 poate avea şi o variantă din cele propuse.

Aceasta este prima epigrafă din Dacia dedicată lui *Attis*, în situaţia în care zeul are 72 de reprezentări în 20 de localităţi ale provinciei. La Apulum au fost descoperite 18 reprezentări sculpturale ale lui *Attis*, doar pe monumente funerare, ca zeu al resurecţiei naturii. Pe cele mai multe epigrafe *Attis* apare alături *Magna Mater*[36]. Între dedicaţiile în exclusivitate pentru *Attis*, din spaţii apropiate este de menţionat altarul de la Tomis[37]. Farnax ar fi primul canophor şi apoi *gallus*, preot emasculat al zeiţei Kybele – slujitor al cărui prototip era considerat însuşi *Attis*[38].

[31] CIL X: 4154, 4316, 5281 (= 4292), 8056.

[32] CIL III, 14 192_{16}.

[33] C. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen, 1993, p. 100 şi urm.

[34] F. Cumont, în RE III_6, Stuttgart, 1899, s.v. *Cannophori*, col. 1484–1485. Marea sărbătoare a zeiţei Magna Mater începea solemn pe 15 martie cu „canna intrat" şi se încheia o săptămână mai târziu cu „arbor intrat". Sunt numeroase inscripţiile de *collegia* de canophori alcătuite din bărbaţi şi femei (CIL IX, 2480; X, 21; X, 8339 d; XIV, 284) care nu aveau doar scop religios, ci ca asociaţii de sprijin pentru înmormântare.

[35] Cumont, în RE VII_{13}, Stuttgart, 1910, s.v. *Gallos* (Γαλλος), col. 674–682; cf. CIL VI, 32 462. Pentru *Archigallus*, idem, RE II_3, Stuttgart, 1895, col. 484.

[36] CIL VI, 499–501, 510 etc.

[37] CIL III, 763 (= ISM II, 119).

[38] De la lucrările lui Cumont la H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mère des Dieux, à Rome et dans l'Empire romain*, Paris, 1912, bibliografia cultelor metroace a crescut substanţial îndeosebi graţie contribuţiilor lui M. J. Vermaseren: *The Legend of Attis in Greek and Roman Art* (ÉPRO 9), Leiden, 1966; *Cybele and Attis*, Londra; *Corpus Cultus Cybelae Attidisque* I–VII (ÉPRO 50), Leiden, 1977 etc.

Inscripţia de faţă adaugă informaţiilor epigrafice cunoscute despre divinităţile din spaţiul microasiatic (*Andrastia, Glycon, I. Bussumarius, I. Bussurigius, I. Cimistenus, I. Narenus, I. Sardendenus, I. Sarmandus, I. Sittacomicus, I. Tavianus, Magna Mater, Men, Sabazios)* şi pe *Attis*, şi câteva elemente despre slujitorii Kybelei şi ai lui Attis.

4. În Raportul preliminar asupra săpăturilor arheologice desfăşurate la Porolissum în anii 1986–1987 este menţionată descoperirea unui altar votiv în castrul de pe vârful dealului Pomet, în clădirea B–10[39] (fig. 1/3).

Între lectura dată de editorii inscripţiei: *IVPP(iteri) M(aximo)/ MABIDAS HVTRI/V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)*[40] şi textul care apare pe desenul publicat[41] se constată două deosebiri: lipsa celui de-al doilea *P* în r. 1 şi faptul că *HVTRI* este scris în r. 3. Lectura propusă pentru r. 1 nu este singura posibilă, dar intervenţia noastră are în vedere r. 2 şi unele consideraţii asupra antroponimelor din această epigrafă.

Astfel în r. 2, în loc de *Mabidas*, antroponim care nu este atestat în onomastica palmyriană şi semită în general, propunem lectura *M(arcus) Abidas*. Praenomen-ul *Marcus*, atât de frecvent la romani, a avut o însemnată răspândire şi în provinciile orientale[42].

Abidas este un antroponim de sorginte arabă care trebuie pus în legătură cu vocabula *abid*, în traducere „animal sălbatic"[43] şi nu cu *'bd* (sclav) prezent în compunerea a numeroase antroponime semite ('Αβδαδος, 'Αβδαάθης, 'Αβιδσημις, 'Αβιδσιμσος etc.).

La o primă atestare în Dacia se află şi *Hutri* (*HTRY*), cuvânt a cărui traducere este „creangă, ramură"[44]; unii specialişti consideră că nu trebuie tradus prin „omul din Hatra" nici când este ortografiat cu *aleph*[45]. De remarcat că *HTRY* asociat cu vocabula *bny* se alătură altor antroponime palmiriene cunoscute în Dacia BWLH' (*Bolhas*), *ZBDBWL* (*Zabdibol)* şi *TYMY* (*Themes)*, care sunt atestate şi ca nume de trib la Palmyra[46].

5. Două *mortaria* fragmentare cu ştampile necunoscute până acum la Barboşi şi în provinciile romane dunărene se numără printre materialele deosebite ale descoperirilor relativ recente.

[39] N. Gudea, E. Chirilă, ActaMP 12, 1988, p. 153.

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, p. 167, fig. 7; C. C. Petolescu, SCIVA 40, 1989, 4, p. 397, nr. 506: „S-ar putea ca în r. 1 să fie vocativ *Iup(iter) M(axime)!* În r. 2 prima literă nu pare a fi *M* (culcat), ci litera grecească Σ".

[42] Enßlin, RE XIV$_2$, Stuttgart, 1930, s.v. *Marcus*, col. 1643–1647.

[43] J. K.Stark, *Personal Names in palmyrene Inscriptions*, Oxford, 1971, p. 63. Un *Abid Malchus Ai[a]nei* este menţionat între militarii din *Cohors XX Palmyrenorum* de la Dura Europos. Cf. E. T. Silk şi C. B. Welles, în *The Excavations at Dura Europos. Preliminary Report of Fifth Season of Work* (ed. M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1934, p. 302.

[44] Stark, *op. cit.*, p. 20.

[45] *Ibidem;* în legătură cu semnalarea acestei localităţi atât de importantă pe o rută caravanieră, alături de Palmyra, în epigrafele Daciei considerăm că în IDR III$_2$, 350, în r.2 este preferabilă lectura *E]X HATRA* cu *TR* în ligatură celei *[EX]KHARA*.

[46] *Ibidem*, p. 57; I. Ş. Şifman, *Sirijskoe obšcestvo epohi Principata (I–III vv. n e.)*, Moscova, 1977, p. 198.

Fragmentele dintr-un *mortarium* descrise mai jos au fost descoperite în S II–L_1S–87, la adâncimi cuprinse între 0,80 şi 1,40 m, în săpăturile efectuate pe o suprafaţă, pe atunci necultivată, situată la extremitatea nord-vestică a livezii şi viei familiei Marcu, în zona de sud-vest a castrului de la Barboşi.

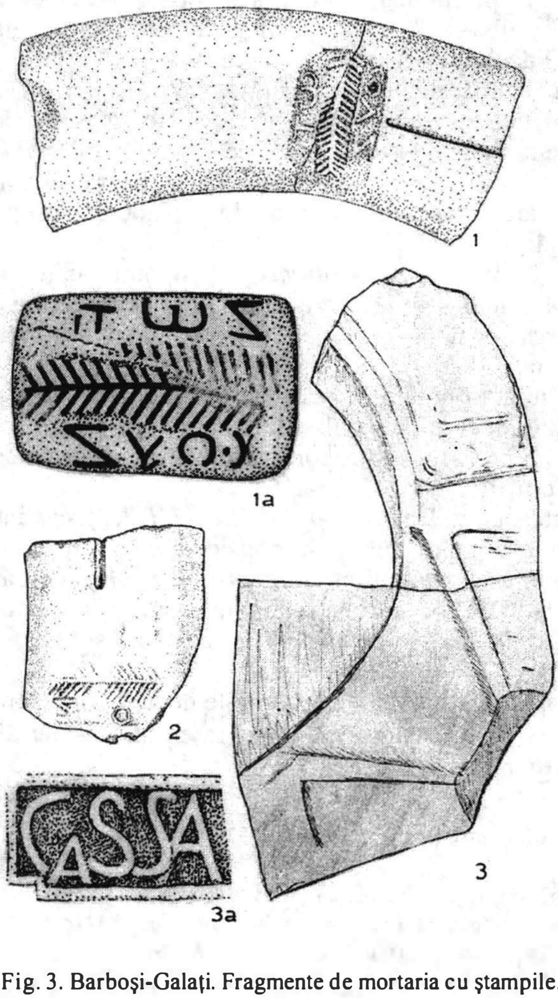

Fig. 3. Barboşi-Galaţi. Fragmente de mortaria cu ştampile.

Pasta din care este confecţionat *mortarium*-ul, de culoare brun-roşcată, are mică şi pietricele în compoziţie. Stratul ultim aplicat pe suprafaţa interioară tronconică a recipientului conţine alături de argilă numeroase pietricele. Se poate observa, de asemenea, că recipientul şi marginea lată erau confecţionate separat şi apoi asamblate (fig. 2/2, 3, 3a; 3/1, 1a, 2).

Fragmentul 1 (22 cm pe arcul exterior şi 15,5 cm pe cel interior î. 10,2 cm; gros. max. 4 cm şi cea minimă 1,4 cm) este anepigraf.

Fragmentul 2 (lung. max. 8,2 cm; î. 6,5 cm; gros. max. 3,5 cm), care este o parte din marginea lată de 7 cm, cu deschidere unghiulară spre interior, păstrează mai puţin de jumătate din ştampila unui atelier. Se mai disting: o linie perpendiculară pe recipient flancată de linioare oblice, considerate că ilustrează o crenguţă de brad, spicul de grâu sau chiar coloana vertebrală a unui peşte, ultima variantă de lectură întâlnită mai ales în lucrările unor arheologi britanici[47] şi literele *O* şi *Z* având între ele un spaţiu suficient pentru încă una sau două litere (fig. 2/2, 3/2).

Prin alăturarea fragmentelor 3 şi 4 apare întreaga ştampilă (fig. 2/3, 3/1). Cartuşul este de formă aproape dreptunghiulară, colţurile sunt puţin rotunjite, cu dimensiunile lung. 5,05 cm şi lat. 3,6 cm, este străbătut oblic de linia rupturii. „Spicul de grâu" are deschiderea unghiulară spre interiorul recipientului. Literele, de dimensiuni inegale, sunt întregi sau pot fi completate fără dubii. Pe partea stângă a „spicului" sunt vizibile: *Z* care are tocită una din barele orizontale; *ω* (î. 0,6 cm şi lat. 1,3 cm) de forma literei cursive mici; *T* (î. 0,75 cm) şi *I* aproape şters, iar pe partea dreaptă *K* (0,75 cm) cu hasta verticală incompletă, *O* (0,7 cm), *Y* (0,75 cm) cu o linioară orizontală la bază şi la mică distanţă *Z* (0,75 cm). Literele *Y* şi *Ω* de tipul literei cursive sunt forme caracteristice secolului al III-lea p.Chr.[48]. Către aceeaşi datare indică şi o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt descoperită în acelaşi complex. Lectura propusă este *Ζωτικοῦ*, cu repetarea lui Z. La fel ca pe majoritatea ştampilelor greceşti de pe *mortaria*, numele meşterului este în cazul genitiv. Nu am găsit numele *Zotikos* între antroponimele producătorilor de *mortaria* din spaţiul vestic sau grecofon[49], dar este cunoscut pe însemnările de pe amfore. În afara ştampilei mai sunt vizibile litere imprimate şi incizate. După fragmentele păstrate, *mortarium*-ul a avut diametrul părţii superioare de 37 cm şi poate fi clasificat printre vasele de acest tip de dimensiuni medii.

Un fragment dintr-un alt *mortarium* (lung. 26,5; lat. max. 12,5; gros. 1,2 cm), care cuprinde porţiuni de margine pe direcţia canalului de scurgere retezat oblic şi din extremitatea superioară a recipientului tronconic, a fost găsit în zona de sud-est a castrului (fig. 2/1, 3/3). El este confecţionat dintr-o pastă cu mică, microprundişuri şi calcar în compoziţie şi are la exterior o culoare brun-roşcată. Miezul cenuşiu indică o ardere incompletă. Pe suprafaţa interioară a fragmentului de bazin pot fi observate numeroase pietricele ascuţite care făceau eficientă utilizarea recipientului ca mojar. Dimensiunile relativ mici şi faptul că lăţimea marginii este de numai 4,8 cm au permis confecţionarea concomitentă a bazinului şi marginii. Cartuşul este delimitat prin linii incizate duble, mai adâncite cele de la bază. Ştampila are următoarele litere cu relief puţin înalt: *C* (î. 1,7 cm); *A* (1,1 cm); *S* (1,75 cm); *S* (1,7 cm); *A* (1,4 cm) succedată de un spaţiu parţial distrus (fig. 2/1a; 3/3a).

[47] K.F. Hartley, P. V. Webster, Archaeological Journal 30, 1973, p. 95.

[48] S. Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, Paris, 1885, p. 204; M. Guarducci, *Epigrafia greca* I, Roma, 1967, p. 383.

[49] J. W. Hayes, *North Syrian Mortaria*, în Hesperia 36, 1967, 4, p. 337–347.

Singurul exemplar de *mortarium* cu ştampila *CASSA* este cel descoperit la Autun, localitate pe teritoriul Galliei[50], şi editorul a completat *Cassa(tus)* după numele unui meşter cunoscut prin ştampilele de pe unele vase produse în această provincie[51].

Mortaria cu aceste ştampile nu au mai fost găsite, cel puţin studii relativ recente nu mai citează alte descoperiri în afara celei cunoscute în CIL[52]. Uzura fragmentului pe direcţia ştampilei a afectat claritatea literelor inscripţiei. În afara unor fragmente de *mortaria* de marmură şi a celor de *mortaria* anepigrafe, se poate constata, aşadar, că la Barboşi au fost recuperate cinci tipuri de ştampile de pe aceste recipiente. Trei dintre ele (*Cassatus, Ismar* şi *Theotimos*) sunt ortografiate cu litere latine şi două (*Philemon* şi *Zotikos*) cu litere greceşti.

În sintezele colegului C. C. Petolescu sunt menţionate *mortaria* cu ştampile descoperite în Moesia Inferior şi Dacia până în anul 1984[53]. Paşii următori în cercetarea acestui tip de recipient, care a captat interesul multor specialişti, a fost în alte spaţii efectuarea unor analize, de exemplu, a analizei spectrografice[54], care pot fi deosebit de utile cunoaşterii ariei de răspândire a produselor diferitelor ateliere. Însemnată este şi menţionarea zonelor din întreg imperiul unde sunt atestate aceleaşi ştampile. În timp pot fi asociate şi exemplare sau fragmente anepigrafe, clasificările tipologice fiind insuficiente pentru atribuiri sigure. În numeroase studii este subliniată constatarea frecvenţei sporite, nu exclusive dar preferenţiale, a acestui tip de vas în centrele militare[55]. Faptul acesta ar putea, în anumite limite, să sporească informaţiile asupra itinerariilor unor unităţi militare.

De exemplu, ştampila *Cassatus* ar putea eventual indica prezenţa în garnizoana de la Barboşi a unui militar din Gallia, mai ales că trupe auxiliare (*alae* şi *cohortes*) originare din Gallia au staţionat în Moesia Inferior[56]. Ceramică *terra sigillata* confecţionată în sudul Galliei a fost descoperită la Barboşi, dar acest vas cu preponderentă utilizare în mediul militar nu credem că se integra în categoria ceramicii importate.

Ştampile cu *Ismarus*, în patru variante, sunt cunoscute la Tarragona, Neapole, Pompei şi Eschenz[57]. Militari din *Legio I Italica,* cu o *vexillatio* la Barboşi, ca şi cei din trupe de hispani sau germani atestaţi în componenţa trupelor auxiliare ale provinciei au putut aduce în echipamentul lor recipientul cu ştampila *ISMAR*[58].

[50] CIL XIII_3, 10 006, 20.

[51] CIL XIII_3, 10 010, 472 a *CASSATIM*; C^1 *CASSA*; C^2 *CASSA*.

[52] A. Martinez-Saiz, BSAA 42, 1976, p. 154.

[53] C. C. Petolescu, Pontica 17, 1984, p. 67 şi urm.; idem, Pontica 18, 1985, p. 157 şi urm.

[54] K. F. Hartley şi E. E. Richards, BullInstArchLondon 5, 1965, p. 25–43.

[55] M. R. Hull ş.a., în *Roman Colchester*, Oxford, 1958, p. 292; Martinez-Saiz, *op. cit.*, p. 152; C. Băluţă, Apulum 15, 1977, p. 243; D. Baatz, RCRFActa 17–18, 1977, p. 147–159.

[56] J. Beneš, *Auxilia romana in Moesia atque in Dacia,* Praga, 1978, 2, p. 32–35.

[57] Martinez-Saiz, *op. cit.*, p. 152, 157, 163, 164; S. Sanie, SCIVA 37, 1986, 1, p. 84–86.

[58] Beneš, *op. cit.*, p. 10.

Philemon se numără printre producătorii cei mai cunoscuţi, graţie răspândirii produselor ceramice pe care apare acest nume atât în spaţiul apusean, cât şi în cel estic. *Mortaria* cu ştampila Philemon sunt atestate în Dacia la Răcari şi Drobeta[59] şi în Moesia Inferior la Oescus şi Durostorum, precum şi la Tyras, Olbia[60] şi Chersonesos[61].

Interesante descoperiri mai vechi şi mai noi sunt cunoscute în spaţiul nord-vestic al Mării Negre. E.M. Staerman încearcă să explice diversitatea ştampilelor, a persoanelor la care Philemon este asociat ca sclav (Abla – CIL XI, 6700, 13; Marcus Perennus – CIL XI, 466) sau devin colaboratori ai săi (Minneus) când ceramistul aretin, ajuns libert, şi-a deschis propriul atelier la Olbia[62]. În sintezele recente asupra Olbiei[63] şi Tyras-ului[64] în epoca romană sunt prezentate şi descoperirile de *mortaria.* De remarcat faptul, menţionat de N. A. Son[65], că ştampilele cu Philemon de la Tyras sunt în relief în timp ce cele de la Chersonesos sunt englife. Se impune de asemenea să subliniem că ştampila cu numele ceramistului scris cu litere greceşti pe recipientul de la Barboşi-Galaţi rămâne deocamdată unică între descoperirile cunoscute. Considerăm lectura cu *H* în numele Φιλήμων suficient de sigură şi înlocuirea ei cu *E* în sinteza amintită nejustificată[66]. La fel ca pe majoritatea ştampilelor cu nume greceşti, numele producătorului apare la genitiv Φιλήμονος.

Theotimos (Θεότιμος variantă de la Θεοτίμητος), cunoscut doar cu ortografierea latină a antroponimului, este un nume reîntâlnit pe ştampilele de *mortaria* din numeroase localităţi din provinciile dunărene. El apare în Dacia la Sucidava, Romula, Jidava, Drobeta şi Apulum, în Moesia Inferior la Pavlikeni, Histria, dar şi la Olbia[67] în două exemplare. La Barboşi[68], recipientul este întregibil, dar ştampila păstrează doar partea finală. În Moesia Superior sunt atestate *mortaria* cu aceste ştampile la Singidunum şi Viminacium[69].

În sfârşit, la ştampila Ζωτικου constatăm aceeaşi trecere a lui Ζωτικός la genitiv. Nu am regăsit numele acesta în grupul numeros de ceramişti nord-syrieni sau a altor producători de *mortaria* din spaţiul grecofon.

Se poate constata că produsele atelierelor lui *Philemon* şi *Theotimos* pot fi regăsite în mai multe centre ale provinciilor romane dunărene. Recipientele cu una dintre celelalte trei ştampile (*Cassatus, Ismar* şi *Zotikos*) pot servi şi ca argumente aserţiunii că prezenţa acestora este în mare parte dependentă de militari şi de mişcările militare în zonă.

[59] Petolescu, Pontica 18, 1985, p. 163–164.

[60] Idem, Pontica 17, 1984, p. 70, 71, 74.

[61] I. Kalaşnik, SGE 51, 1986, p. 41–45.

[62] E. M. Staerman, KSMoscova 36, 1951, p. 49.

[63] V. V. Krapivina, *Ol'vija. Material'naja kul'tura I–IV vv n.e.*, Kiev, 1993, p. 104–105.

[64] N. A.Son, *Tira rimskogo vremeni,* Kiev, 1993, p. 74–75.

[65] *Ibidem,* p. 75.

[66] Petolescu, Pontica 17, p. 74.

[67] Krapivina, *op. cit.*, p. 105.

[68] Sanie, SCIVA 34, 1983, 2, p. 158.

[69] L. Bjelajac, Starinar 43–44, 1992/1993, p. 133–148.

CLASSICA ET ORIENTALIA (V)

ABSTRACT

The study includes new proposals for reading of four inscriptions discovered at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (1–2), *Apulum* (3), *Porolissum* (4) as well as a presentation of two *mortaria* stamps discovered at Barboşi-Galaţi, stamps without analogy in the Roman Danubian provinces.

1. For the inscription of a fragmentary mithraic relief (IDR III_2, 292 = CIL III, 7928=CIMRM II, 2064) is suggested the reading *T(itus) Ereni(us) Ia(nuarius)* instead *TERENTIA*...

Our arguments are the following: at the beginning of the epigraph there is a distance between *T* and *E*, the second *T* is *I* and we can see a clear separation of the last two letters (*IA*). If we admit that on the upper part of the relief, now missing, was engraved the writing *I(nvicto) d(eo) M(ithrae) pro salute* the completion to the text on the real fragment should be: *T(iti) Ereni Ia(nuari)*. The stroke of the letters allows the same reading and the in case in which we admit that the inscription was written in Greek: *Τ(ίτος) 'Ερένι(ος) 'Ια(νουάριος)*.

2. At the inscription included in IDR III, 65 we consider that in row 3 *Potenti,* a reading frequently met by those who published this epigraph, is not an abbreviation for *Potentissima,* a second epithet of Diana after Sancta, but it is the name *Potenti(us)*. In row 4 we find *NVMM,* with *VM* in ligature, an abbreviation for *nummularius,* the function of Pontius. Pontius is the second *nummularius* certified in the epigraphs from Dacia, the first mention (IDR III_2, 196=CIL III, 7903) also in Ulpia Traiana Sarmizegetusa is an inscription dedicated to Diana, too.

3. The inscription on an altar discovered in the bed of the Mureş river was read by the editors so: *Farna / c[?]an(e)s Ga[i] / Mart[i] / d(ono) d(edit) [d(edicavitque)]*. The altar presents numerouses signs of a previous use. May be remarked some isolated letters or groups of letters from one palmyrean inscription which was incompletely scraped. Excepting the last, each row can receive a new reading. *M* from row 3, which, in accordance with the editors was based on the understanding of the text, is not sure enough.

In this study are discussed and presented variants of reading such as: *Farna[x] / cane(phoro)s gal(lusque) / Att[i] / d(ono) d(edit) [d(edicavitque)]*. In row 2 are possible the readings: *Cae[s(aris) n(ostri)] s(ervus) gal(lus)* or *Caes(area) Gal(atia)* the possible birthplace of the dedicator. Through homology of the proposed reading we write down: a) the third attestation of the cognomen *Farnax* in Dacia; b) the first epigraphical attestation of *Attis,* divinity known so far through 72 sculptural representations, 18 of them at Apulum; c) a possible name of a man – servant of *Magna Mater* and *Attis* cults.

4. An inscription from Porolissum was read by the editors so: *IVPP(iteri) M(aximo) / MABIDAS HVTRI / VSLM*. In row 2 instead of *Mabidas* non-attested in palmyrene onomastic we consider preferable the reading *M(arcus) Abidas*. The anthroponyme *Abidas* comes from the vocable *abid* of Arabic origin, with the

significance "wild animal" and must not by connected with the numerous anthroponyms from the group of those composed with *'bd* "slave". *Hutri* (*HTRY*) is translated by "branch". Among the 18 tribal names from Syria indicated by the vocable *bny* – φυλή, γένος we also find and "bny htry".

5. On four fragments of a *mortarium* of mean sizes (the diameter of the upper part, probably 37 cm) have been preserved a whole stamp and one fragmentary.

The stamp has almost a rectangular shape (5.05 x 3.6 cm) and is divided in two by a "wheat-ear". At one and the other side of the "wheat-ear" are arranged the letters: *Z* (a horizontal incomplete bar), *Ω, T, I* (h = 0.6–1.3 cm) respectively *K,O, Y* and again *Z*, together Ζωτικοῦ. The name *Zotikos* is in the genitive case. In this manner appears, usually, the name of the producers on the stamps of *mortaria* in the Greek world. The anthroponym *Zotikos* is relatively spread, but we did not find analogies among the names of the pottery handicraftsmen or of the workshops owners which manufactured the *mortaria.*

Another fragment of *mortarium,* small sizes, preserved in one rectangular scroll limited of incised double lines, the letters with short relief *CASSA* (h. 1.1 – 1.75 cm), succeded by a little destroyed space. The single *mortarium* with stamp *CASSA* was discovered at Autun in Gallia and the editor completed *Cassa(tus) (*CIL XIII_3, 10 006, 20) after the name of the handicraftsman who is known trough the stamps on some vases worked in the gallian workshops.

Of the five types of stamps on the *mortaria* which were discovered at Barboşi-Galaţi, three are spelt in Latin letters *(Cassatus, Ismar* and *Theotimus)* and two in Greek letters (*Philemon* and *Zotikos).* In this study are commented the spreading of some types of *mortaria* with mentioned stamps and the aspects of their presence at transdanubian *limes* of Moesia Inferior.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. 1 fragment of a mithraical relief; 2 altar dedicated to Diana; 3 altar dedicated to Juppiter; 4 altar dedicated, very probably, to Attis; 1–2 Ulpia Traiana Sarmizegetusa; 3 Porolissum; 4 Apulum.

Fig. 2–3. Barboşi-Galaţi. Fragments of *mortaria* with stamps.

O FIBULĂ „DIGITATĂ” DESCOPERITĂ LA SOCU (COM. BĂRBĂTEŞTI, JUD. GORJ)

V. MARINOIU şi D. HORTOPAN

Nota prezintă prima **fibulă „digitată”** descoperită pe raza jud. Gorj, în satul **Socu de Sus**, com. Bărbăteşti. Autorii au integrat piesa în **tipul Bucureşti -Tei – Suceava – Piatra Frecăţei** I.5 şi au datat-o în intervalul dintre începutul şi al treilea sfert al **sec. VII**.

Cu câţiva ani în urmă a fost descoperită, în mod fortuit, pe Valea Gilortului, în satul Socu (com. Bărbăteşti, jud. Gorj) o fibulă „digitată” de bronz[1]. Localitatea s-a impus în literatura de specialitate mai ales prin cercetarea, pe parcursul mai multor campanii arheologice, a unei aşezări geto-dacice din sec. I. a.Chr.[2]

Fibula a fost lucrată din bronz prin turnare şi se încadrează din punctul de vedere al dimensiunilor în grupa exemplarelor mici, măsurând 4,8 cm. Se păstrează într-o stare de conservare relativ bună, lipsindu-i resortul şi acul de prindere. Partea superioară are o formă semidiscoidală, fiind prevăzută cu cinci butoni dispuşi radial, delimitaţi printr-o linie excizată (fig. 1/1a-b). Placa piciorului este romboidal-alungită şi prevăzută cu o pereche de proeminenţe laterale în forma unor ciocuri de pasăre stilizate. Pe partea cea mai lată a piciorului se află doi butoni sferici laterali. Apendicele terminal are o formă ovoidală şi este despărţit de placa piciorului prin două linii excizate. Partea care leagă placa superioară de placa inferioară este puţin reliefată. Atât placa semidiscoidală, cât şi placa piciorului sunt netede, fiind lipsite de orice element de decor. Pe partea stângă a axului, între cei doi butoni sferici de pe placa fibulei, se afla „caseta” de formă circulară unde a fost montată o piatră semipreţioasă, azi dispărută. „Caseta” este încadrată de două linii incizate orizontale, paralele şi puţin oblice. Pe reversul fibulei (fig. 1/2 a-b), unde era mecanismul de închidere, se mai păstrează doar urechea de prindere a resortului, turnată odată cu fibula, pe partea stângă a plăcii semidiscoidale. Resortul, acul şi portagrafa nu se mai păstrează.

Fibulele „digitate” descoperite în spaţiul românesc au făcut obiectul unor studii numeroase, publicate atât la noi, cât şi în străinătate[3]. Cel mai recent aparţine

[1] Piesa a aparţinut până de curând prof. L. Albăstroiu, care o primise de la un elev din satul Socu. Recent a fost achiziţionată de către directorul Muzeului Judeţean Gorj, V. Marinoiu, şi donată acestei instituţii, unde se păstrează sub numărul de inventar 18 972.

[2] P. Gherghe, Gh. Calotoiu, Materiale 17, 1992, 1, p. 153–160; Gh. Calotoiu, I. Mocioi, V. Marinoiu, *Mărturii arheologice în Gorj*, Târgu Jiu, 1987, p. 61–72; Calotoiu, Litua 4, 1988, p. 23–29

[3] I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopşor, Germania 22, 1938, p. 33–41; D. Popescu. Dacia 9–10, 1941–1944 (1945), p. 496–505; M. Comşa, SCIV 11, 1960, 1, p. 159–166; Nestor, Dacia, N. S. 5, 1961, p. 492–505; A. Petre, SCIV 16, 1965, 1, p. 67–96; idem, SCIV 16, 1965, 2, p. 275–289; idem, SCIV 17, 1966, 2, p. 255–276. Mai recent, cu întreaga bibliografie, D. Gh. Teodor, ArhMold 15, 1992, p. 119–152.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1999, p.185–187

Fig. 1. Socu. Fibulă „digitată”.

lui Dan Gh. Teodor[4] şi pune în discuţie toate exemplarele de acest gen apărute în spaţiul carpato-danubiano-pontic, avansând o nouă clasificare tipologico-cronologică a acestor piese. În cadrul acestei clasificări, piesa noastră ar aparţine tipului Bucureşti-Tei – Suceava – Piatra Frecăţei (tipul I/5), ce cuprinde fibule miniaturale cu placa piciorului romboidal-triunghiulară sau alungită şi capete de pasăre stilizate[5]. Cele mai bune analogii le avem cu fibulele descoperite pe Valea Budureasca şi la Hansca, încadrate în subvarianta a doua a aceluiaşi tip[6]. Trebuie făcută totuşi menţiunea că, spre deosebire de fibulele amintite, piesa noastră nu a fost decorată.

[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem,* p. 129.
[6] *Ibidem,* p. 147, fig. 6/2,3.

Din punct de vedere cronologic, acest tip de fibule datează de la începutul secolului al VII-lea şi sunt folosite până în al treilea sfert al aceluiaşi secol. Întâlnite pe o arie vastă (Asia Mică, Cehia, Slovacia, Ucraina, Germania), se consideră că aceste piese vestimentare au fost executate mai ales în atelierele meşteşugăreşti din spaţiul carpato-balcanic, beneficiarii lor fiind în primul rând populaţia autohtonă romanică, ulterior şi alte elemente etnice[7]. Fibula „digitată” de la Socu este până acum o apariţie singulară pe teritoriul judeţului Gorj.

ONE RADIATE-HEADED FIBULA DISCOVERED AT SOCU, GORJ COUNTY

ABSTRACT

The authors publish one bronze radiate-headed fibula discovered near Socu village, in Gorj county. This is the first of this type found until now in the county. Typologically, this fibula belongs to the second variant of the Bucureşti-Tei – Suceava – Piatra Frecăţei type (I.5) and was used from the beginning until the third quarter of the 7th century.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. Socu. Radiate-headed fibula.

[7] *Ibidem*, p. 130.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XVIII, 1998)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Deşi unele din publicaţiile arheologice ale anului 1998 au apărut iarăşi cu întârziere, ele ne-au adus multe noutăţi privitoare la istoria provinciilor existente în antichitate pe teritoriul României. Din acelaşi motiv, abia acum prezentăm şi unele publicaţii din anii anteriori.

DACIA

Bibliografie – Generalităţi

759. R. Ardevan, *Curator civitatis Romulensium,* Specimina Nova 12, 1996 (apariţie: 1998), p. 77–82: discuţie pe marginea inscripţiei de la Sevilla privind cariera lui Sextus Iulius Possessor (CIL II, 1180 = ILS, 1403 = AnnÉp, 1965, 237 = IDRE I, 179).

760. Idem, *Viaţa municipală în Dacia romană,* Timişoara, 1998 (624 p.).

761. Doina Benea, *Colegiul utricularilor din Dacia,* AnB 4, 1995, p. 302–307.

762–764. Universitatea de Vest, Timişoara. Facultatea de litere, filozofie şi istorie – Secţia Istorie: Arhe. Buletin de studii şi cercetări studenţeşti de istorie veche, arheologie şi epigrafie (coordonator prof. univ. dr. Doina Benea) 1, 1996; 2, 1997. Titlul pretenţios al acestei publicaţii, sugerat de un termen grecesc, este transcris incorect (vezi ἀρχή, *arché;* cf. seria enciclopedică franceză: *Archéo*).

Pentru cronica noastră reţinem:

762. Simona Regep, *Tesserae militares cu inscripţie din Dacia,* Arhe 1, p. 47–50 (două plăcuţe de bronz cu litere realizate prin punctare). Prima piesă (= IDR III/1, 110) era probabil o plăcuţă fixată pe o centură; lectura corectă este *coh(ortis) I Vindelico(rum) Iuli Martialis (centuria) Clemen(tis).* Cea de-a doua (publicată de Doina Benea, StComCaransebeş 6, 1979, p. 145): *(centuria) Claudi Silo(nis).*

763. Eadem, *Atacurile sarmaţilor iazigi asupra sud-vestului provinciei Dacia în timpul războaielor marcomanice,* Arhe 2, 1997, p. 36–41.

764. C. Timoc, *Notiţe epigrafice bănăţene (I),* Arhe 2, 1997, p. 50–57.

Autorul reia câteva piese epigrafice, cu unele observaţii corecte (de respins însă utilizarea verbului *a inscripţiona,* utilizat abuziv de unii „epigrafişti"):

– (1) fragmente dintr-o inscripţie funerară de la Tibiscum (vezi CEpR II, 126–127), la care autorul adaugă alte două mici fragmente inedite (nimic esenţial);

– (2) fragment de diplomă militară de la Tibiscum (= CEpR II, 121 = VI, 366); autorul ignoră comentariul nostru din Dacia, N. S. 27, 1983, p. 193–194 (= Sargetia 16–17, 1982–1983, p. 233–236; preluat în AnnÉp, 1984, 735; vezi şi Margaret M. Roxan, RMD, 122), unde se propune o datare *post* 144.

– (3) (= IDR III/I, 83): inscripţie probabil funerară (nu votivă), *SILVAN* (în ultimul rând) fiind mai degrabă un antroponim;

– (6) (= CEpR II, 135) (Berzovia): inscripţie trasată cu un obiect ascuţit pe un fragment de cărămidă; probabil un număr de ordine *CXV* (= 115), nu *c(ohors) XV*.

765. I. Glodariu, EphemNap 7, 1997, p. 65–87 (autorul ajunge la concluzia că literele greceşti de pe blocurile de construcţie din fortificaţiile dace sunt mărci de pietrar).

766. Irina Ghinescu, *Cultul nimfelor în Dacia romană*, EphemNap 8, 1998, p. 123–143.

767. V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Castrul roman de la Apulum*, Cluj, 1998. De reţinut îndeosebi p. 86–94, unde se prezintă prosopografia legiunii XIII Gemina.

768. Ed. Németh, *Despre originea etnică a soldaţilor şi veteranilor din Dacia Porolissensis*, AnB 2, 1993, p. 195–205.

769. Idem, *Despre identitatea unei unităţi militare romane. Ala I Britannica c. R.*, AnB 4, 1995, p. 311–313.

770. Idem, *Die Romanisierung in den Auxiliartruppen aus dem Südwesten Dakiens*, AnB 5, 1997, p. 75–78.

771. Idem, *Die Numeri im römischen Heer Dakiens*, EphemNap 7, 1997, p. 101–116.

772. S. Nemeti, *Cultul lui Sucellus – Dis Pater şi al Nantosveltei – Proserpina în Dacia romană*, EphemNap 8, 1998, p. 95–122.

773. C. Opreanu, *Castrul legiunii I Adiutrix de la Apulum în timpul lui Traian. Consecinţe asupra urbanismului roman la Apulum*, Apulum 35, 1998, p. 123–134 (vezi *Dovezile epigrafice ale staţionării legiunii I Adiutrix la Apulum*, p. 121–122).

774. Adela Paki, *Onomasticon Daciae (I). Die Patronimika der Provinz Dacia Porolissensis*, ActaMN 35 (I), 1998, p. 119–146.

775. C. C. Petolescu, *Municipium Romulensium*, AO 13, 1998, p. 23–26 (probabil încă din timpul lui Hadrian).

776. Idem, *Varia Daco-Romana* XIX. *Dacii în diplomele militare romane*, Thraco-Dacica 19, 1998, p. 157.

Informaţiile se completează acum cu o nouă diplomă militară publicată de W. Eck, E. Paunov, Chiron 27, 1997, p. 335–354: *tabella I*, aproape completă, descoperită la Kozovskoto (teritoriul Montanei, Moesia Inferior), copie după o *constitutio* imperială din 20 august 127 privitoare la trupele auxiliare din provincia Germania Inferior; diploma a fost eliberată unui *ex equite [...]sae Natusis f(ilio) Daco* din *cohors IIII Thracum pia fidelis*. Pentru numele călăreţului dac, editorii au în vedere mai multe nume (p. 352/353, nota 95: „Aus Platz gründen wären Bisa, Blasa, Sassa, Tarsa möglich", dar şi altele; vezi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957).

777. D. Protase, *Consideraţii privind antroponimia traco-dacică şi originea etnică a purtătorilor din inscripţiile Daciei romane*, Revista Bistriţei 8, 1994, p. 35–39.

778. Ligia Ruscu, *Die griechischen Namen in der Provinz Dakien*, ActaMN 35 (I), 1998, p. 147–186.

779. I. Stângă, *Viaţa economică la Drobeta în secolele II–VI p.Ch.*, Bucureşti, 1998 (Bibliotheca Thracologica XXVI) (270 p. + 112 pl. cu fotografii şi desene) (utilizarea surselor arheologice, numismatice şi epigrafice) (vezi şi mai departe, nr. 780).

Inscripţii inedite

780. Gârla Mare (jud. Mehedinţi). Fragmente ceramice cu inscripţii zgâriate în pasta arsă: pe un fragment numele *Iulianu[s]*, pe altul *Iul. Antoni*, pe alte două literele *A* şi *M* (?).

I. Stângă, Drobeta 8, 1998, p. 33–40, fig. 9; idem, *Viaţa economică...*, pl. XLI/1–4.

781–791. I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa (II)*, ZPE 120, 1998, p. 253–271 (prima serie a fost publicată în ZPE 50, 1983, p. 233–251; vezi cronica noastră din SCIVA 36, 1985, 4, p. 359–363, nr. 273–291). Autorul publică alte 20 de inscripţii, multe din ele fragmentare; reţinem pe cele care prezintă noutăţi:

781 (= IDR III/2, 227). P. 255–257, nr. 1, fig. 2–3 (foto, desen). I. Piso adaugă două noi fragmente dintr-o inscripţie mai veche (publicată de I. I. Russu, SCIVA 30, 1979, p. 437–438), din partea stângă şi centrală a inscripţiei; în forma actuală, inscripţia măsoară: 0,28 x 0,96 x 0,11 m. Litere înalte între 2,2–5 cm.

[Invicto Deo Sera]pidi
et Is[idi frugi]ferae pro salute
atque incolumitate Imp(eratoris) Caes(aris)
M(arci) [A]urel(ii) Antonini [P]ii Felicis
[Aug(usti)] Part(hici) max(imi)] Britt(anici) max(imi)
[...........A]ug(?usti) [...]s
....

782. P. 257–258, nr. 2: şapte fragmente (unele rataşabile) dintr-o placă de marmură (fragmentul din stânga prezintă o *tabula ansata*, jos este profilat); două dintre ele prezentate în IDR III/2, 68. Litere înalte de 5,5–6 cm.

Ζηνὶ ϑ[?εῶ]ν π[?άντων κρατοῦ]ντι Σαράπι[?δι]
Κάσ[σ]ιος Α?λ[...?κατασκευ]ασϑέν[τα ?ἐπὶ]
ΑΙ[..]?ΛΑΣ[........] ἐπιτ[?ρόπου]

După reconstituirea propusă de I. Piso, inscripţia este dedicată lui Zeus Sarapis, care domneşte peste toţi zeii (vezi astfel şi inscripţia de la Drobeta IDR II, 19: *Iovi deor[um principi]*); dedicantul, un *Cassius*, consemnează se pare împodobirea sanctuarului zeului. În ultimul rând, editorul are în vedere şi formula κατ' ἐπιταγήν sau κατ' ἐπίταγμα: vezi CIL III, 7766 (= I. I. Russu, StComSibiu 12, 1965, p. 62, nr. 20) (Apulum): 'Εξ ἐπιταγῆς Μητρὸς Τροκλιμήνης („din porunca...").

783. P. 259–260, nr. 4 (fotografii, desen–reconstituire): şase fragmente dintr-o placă de marmură (fragm. *d* = IDR III/2, 145). Reconstituirea propusă de editor:

[?Pro salute Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli]
[Severi [[Alexandri]] Pii Fel(icis) Aug(usti) et]
[[[Iul]iae M[ameae]] sanctissi]mae Aug(ustae)
[[[m]atr[is]] Aug(usti) n(ostri)] et cas[tro]rum
M(arcus) Luccei[us] Fe[li]x, [pro]c(urator) Aug(usti) n(ostri)
[...]?imu[...]
[...]
[...]mus [...]

784 (= AnnÉp, 1983, 834). P. 260–261, nr. 5.

[...]
[[[Iuliae Mameae]] sanctissimae Aug(ustae)]
[[m[atris]] Aug(usti) n(ostri) et castrorum]
M(arcus) Lu(cceius Felix, proc(urator) Aug(usti) n(ostri)]
P(ublius) Ael(ius) H[---]

785. P. 261–262, nr. 6 (foto, desen–reconstituire). Patru fragmente (care se îmbină) dintr-o placă de marmură. Dimensiuni: 0,47 x 0,31 x 0,03 m; litere înalte între 2–4 cm.

Pro salute ae[terna]
Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aurelli Se[veri [[Alexandri]] Aug(usti) et]
[[Iuliae Mameae]] s[anctissimae Augustae]
[[ma[tris]] Aug(usti) n(ostri) et castrorum]
templi si[...]
....

786. P. 262–263, nr. 7 (fotografii, desene). Două fragmente publicate de G. Téglás (AEM 8, 1884, p. 53, nr. 6 = CIL, III, 7970); la acestea I. Piso adaugă alte trei fragmente inedite, propunând următoarea reconstituire:

[?Pro salute] aet[erna]
[Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aurelli] Sever[i Alexandri Pii Felicis Aug(usti) et]
[Iuliae Mameae matris Aug(usti) n(ostri) ca]str(orum) [...et universi huma]ni gener[is]
nymph[aeum...M(arcus) Lucceius] Felix, p[roc(urator) Aug(usti) n(ostri)
....

787. P. 263, nr. 9 (foto). Altar (bază) de marmură (spart în trei bucăți, dar care se îmbină); fața înscrisă profilată sus și jos. Dimensiuni: 0,80 x 0,41 x 0,34 m. Litere înalte de 2–5 cm; în r. 4, ligatura E+I.

Invicto
deo
Serapidi
M(arcus) Lucceius
Felix,
proc(urator) Aug(usti)
n(ostri)

788. P. 264, nr. 10. Bază de statuie de marmură. Dimensiuni: 0,29 x 0,21 x 0,27 m. Litere înalte de 2 cm.

Lucc(eius) Felix,
proc(urator) Aug(usti) [n(ostri)]

789. P. 264, nr. 11 (foto, desen). Fragment de placă de marmură. Dimensiuni: 0,15 x 0,095 x 0,115 m. Litere înalte de 4,5 cm.

[M(arcus) Lucceius]
[Felix],
pro[c(urator) Aug(usti) n(ostri)],
conse[cra]-
vit

„Der Text und seine Verteilung sind auf einer schon publizierten und ebenfalls von M. Lucceius Felix errichteten Basis wiederzufinden" (I. Piso; cf. ZPE 50, 1983, p. 246, nr. 14 = AnnÉp, 1983, 839 = SCIVA 36, 1985, 4, p. 362, nr. 286).

790. P. 264–265, nr. 13 (foto). Altar (sau bază de statuie) de marmură, cu fața înscrisă profilată sus și jos; colțul drept inferior rupt. Dimensiuni: 1,41 x 0,43 x 0,37 m. Litere înalte de 3,5 cm; ultima literă din r. 8 (este vorba de *G*) a fost răzuită.

Invicto
Mithrae,
Marti Camulo,
Mercurio,
Rosmertae,
Q(uintus) Axius Aeli-
anus, v(ir) e(gregius),
proc(urator) Aug[[g(ustorum)]],
Ioni

Camulus era o divinitate celtică, la fel ca Mercurius și Rosmerta.

791. P. 266–267, nr. 14 (foto). Altar (sau bază de statuie), cu fața înscrisă profilată sus și jos; colțul drept inferior lipsă. Dimensiuni: 1,10 x 0,485 x 0,38 m. Litere înalte de 3–4 cm.

Aesculapio,
Saluti, Epionae,
Veneri ubique
Neptuno, Salaciae,
Cupidinibus,
fontibus, aquis,
Q(uintus) Axius Aelia-
nus, v(ir) e(gregius), proc(urator) Aug[[g(ustorum)]]
Ioni

792–793. I. Piso, *Zwei fragmentarische Laufbahnen aus dem Forum Vetus von Sarmizegetusa*, ZPE 120, 1998, p. 272–276.

792. P. 272–273, nr. 1 (foto, desen–reconstituire). Bază de statuie de marmură (fragment). Dimensiuni: 0,42 x 0,36 x 0,27 m. Litere înalte de 5–6 cm.

L(ucio) Cass[io ?L(ucii) f(ilio) ?Ter]-
[?t]ullo [.....]
[?s]evi[ro tur]-
[mae] I e[q(uitum) R(omanorum)...]

793. P. 273–276, nr. 2 (fotografii, desen–reconstituire). Douăsprezece fragmente dintr-o bază de marmură vineţie, grupate în patru fragmente; faţa cu inscripţie profilată sus şi jos. Dimensiuni: a) (cinci bucăţi) 0,79 x 0,07 x 0,075 m; b) (două bucăţi) 0,82 x 0,10 x 0,12; c) (trei bucăţi) 0,56 x 0,12 x 0,12 m; d) (trei bucăţi) 0,64 x 0,07 x 0,05 m. Litere înalte de 4,5–5,5 cm; fragm. b, r. 6, ligatura N+E. Textul inscripţiei este astfel reconstituit de editor:

[..]el[...] P(ublii) f[il(io)...]
[..T]er[t]ull[o.....]-
[...]R?O[..]LCO[.....]
[pr]oc(uratori) p[ro]vin[c(iae)...]D[.]
[pr]oc(uratori) [pr]ov(inciae) [?Daciae] A[?pul(ensis)]
[pr]oc(uratori] ?M[.]NE[... ?adl]e[ct(o)]
[Aug]g[[(ustorum)]] [..]?OC[.....]L?V
[...]IV[...]A[....]?CI[..]
[...]DO[..?p]r[aef(ecto) c]oh(ortis) [..]
[...]VR[.....]?CR[..]
[...]RI[...]C?R[...]?O[.]?O[..]
[....]?I[....]R [pat]ron[o]
[l(oco)] d(ato) [d(ecurionum)] d(ecreto)

794. ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA. Patru fragmente dintr-o bază de statuie de marmură descoperite în 1993–1994 în timpul săpăturilor în forul lui Traian de la Ulpia Traiana.

I. Piso, *Die Legio XV Apollinaris in den Markomannischen Kriegen*, ActaMN 35 (I), 1998, p. 97–104, fig. 2 (foto) – 2 (reconstituire).

[........................]
[.]X[.....]
FRO [...trib(unus) mil(itum)]
le[g(ionis)] XV A[pollinaris]
[de]duct(ae) in [exped(itionem) ?prim(am)]
[Ge]rman(icam) d[ec(urio) col(oniae) Sarm(izegetusae)]
IIvir p[raef(ectus)]
cr[e]atus [pro [[Com]]-
[[mo]]do [Imp[eratore]
....

Legiunea XV Apollinaris îşi avea sediul la Satala (în Cappadocia).
Pentru *praefecti pro imperatore*, vezi: R. Ardevan, ActaMN 18, 1981, p. 437–442.

795. ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA. Stelă de marmură, descoperită în 1996, în timpul lucrărilor agricole; dimensiuni: 1,45 × 0,58 × 0,145 m. Înălţimea literelor: 3,1–4, cm.

Carmen Ciongradi, ActaMN 35 (I), 1998, p. 87–94.

D(is) M(anibus)
P(ublio) Ael(io) Marti-
ali; vixit
ann(is) XLV;
col(legium) fabr(um)

796. APVLVM. În 1986, în cursul săpăturilor, V. Moga a găsit dubla intrare a castrului blocată de diferite monumente; între acestea, un altar de calcar. Câmpul este cuprins de un cadru, la fel părţile laterale; pe partea dreaptă este reprezentată o divinitate feminină, purtând *cornu copiae* (?) (Fortuna?), pe cea stângă altă divinitate (Mercur ?). Dimensiuni: 1,16 × 0,54 × 0,56 m. Înălţimea literelor: 3–7 cm.

I. Piso, V. Moga, *Un bureau du Publicum Portorii Illyrici à Apulum,* ActaMN 35 (I), 1998, p. 105–108.

[Ge]nio p(ublici) p(ortorii)
[e]t T(iti) Iul(ii) Sa-
[t]urnini
conduc(toris)
5 *p(ublici) p(ortorii) Illyr(ici),*
Maximianus,
[se]r(vus) vilic(us) ex pri(vatis)
[pr]o s[al(ute) s]ua [suorumq(ue)]

Între altele, T. Iulius Saturninus apare într-o tăbliţă cerată de la Alburnus Maior (CIL III, p. 958; IDR I, 54 = tabl. cer. XXIV) şi într-o inscripţie de la Băile Herculane (CIL III, 1568 = IDR III/1, 60).

"Pour *ex pri(vatis)*, nous suivons l'explication de de Laet [*Portorium*, p. 394–397], notamment que le *conductor* confiait la fonction de *villicus* à l'un de ses propres esclaves, non racheté à son devancier" (p. 108).

797–800. V. Moga, I. Piso, M. Drâmbărean, *Quatre monuments épigraphiques d'Apulum découverts dans le lit de Mureş,* ActaMN 35 (I), 1998, p. 109–118.

Între 5–8 februarie 1998, firma MOVA, care extrăgea balast din patul Mureşului, a scos la suprafaţă mai multe blocuri fasonate din calcar, fragmente arhitectonice, precum şi patru monumente epigrafice:

797. P. 109–111, fig. 1 (foto, desen).

Πτολεμαῖ-
ος ε. .xçn
Διὶ
Συπγάστῳ

Această divinitate, Ζεὺς Συϱγαστης sau Ζεὺς Συϱγαστειος apare pe monedele oraşului Tios din Bithynia. De la Brixia se cunoaşte o inscripţie dedicată *Dis paternis Sargasteo magno Pat(a)ro* de un oarecare Tryphon; acest *Pateros* era un erou trac, stabilit în Bithynia, unde a fundat Tios.

798. *Ibidem*, p. 111–113, fig. 2 (foto, desen). Bază de calcar; 0,49 × 0,27 × 0,27 m. Litere înalte de 5 cm; în r. 2, ligatura A+N.

Farna-
c(?)n(e)s Ga[i]
Mart[i]
d(ono) d(edit) [d(edicavitque)]

799. *Ibidem*, p. 115–117, fig. 3 (foto, desen). Altar de gresie calcaroasă; dimensiuni: 1,25 × 0,62 × 0,62 m. Înălţimea literelor: 3–6,5 cm.

[D]eo Invicto
[Mi]t(h)rae sac(rum)
[.] Statorius
[...]anus, dec(urio)
[et] flamen m-
[uni]c(ipii) Sep(timii) Ap[ul(ensis)],
[In]vict(i) templum pr[o] [sal]utem sua suorum-
[que p]ecunia mea feci

De remarcat că literele *NI* lipsesc în r. 9, fiind gravate în r. 10 (sub *VA*).

800. *Ibidem*, p. 117–118. Altar de calcar; marginea dreaptă deteriorată. Dimensiuni: 0,60 × 0,20 × 0,22. Litere înalte de 2,5 cm.

Silvan-
o Val(erius)
Mart[i-]
alis pr[o]
f(ilio?) v(otum) l(ibens) [s(olvit)]

801. V. Moga, *Monumente romane inedite din Apulum*, Apulum 35, 1998, p.135–142. Materiale rezultate din săpăturile din castrul legiunii XIII Gemina (1997), la *porta principalis dextra*. Dintre materialele epigrafice, se menţionează:

– p. 135: ştampile tegulare – *LEG XIII G; LEG XIII GEM / AVR TERTIVS* (Moga: *Testius*); *LEG XIII [ ] / IVLI SER[eni]; LEG XIII G / AVR MENANDER* (litere pozitive, dar lectura sinistrogradă);

– *Ibidem*: fragment de placă de marmură, păstrând doar câteva litere (nesemnificative; probabil dintr-o listă de nume) (fig. 2; foto şi desen);

– p. 136: „Lespede de formă patrulateră, de mari dimensiuni" (probabil un altar; nu se indică piatră). Dimensiuni: 1,25 x 0,75 x 0,60 m; câmpul epigrafic: 1,00 x 0,50 m:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
sacrum

802. APVLVM. Altar (sau bază de statuie?) din conglomerat calcaros; lipsă: coronamentul, partea superioară a câmpului inscripţiei şi colţul inferior stâng. Dimensiuni: 0,54 x 0,35 x 0,35 m. Litere înalte de 5 cm.

I. Piso – Cl. Băluţă, Apulum 35, 1998, p. 147–150 (fig. 1–2; foto, desen).

[........]
[......-]
us Ar-
chela-
us, >(centurio) leg(ionis)
XIII Gem(inae),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Editorii arată că în rândurile lipsă, primul conţine numele divinităţii, celălalt *praenomen*-ul şi începutul *nomen*-ului. Deşi cu rezonanţă istorică (în lumea greacă), numele *Archelaus* nu pare a fi cunoscut până acum în onomastica romană.

Autorii citaţi mai observă că, din cei 290 de militari cunoscuţi la Apulum, 242 poartă *cognomina* romane şi doar 23 de origine grecească. P. 148: listă a centurionilor legiunii XIII Gemina.

803–804. APVLVM. V. Moga, în Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 1, 1997, p. 9–12. Două piese epigrafice descoperite în 1995, cu ocazia unor lucrări de canalizare (bulevardul I. C. Brătianu):

803. P. 9–11, nr. 1 (foto) (= AnnÉp, 1997, 1288: cu unele mici rectificări de lectură propuse de I. Piso). Placă de calcar; dimensiuni: 1,61 x 1,05 x 0,42 m. Litere înalte de 7–7,5 cm.

D(is) M(anibus)
P. Ael(io) Malcho, vet(erano),
vixit ann(is) XXXXII,
vivo se fecit sibi
et coniug[i c]aris-
simae et filio pi-
entissimo

Cognomenul defunctului este palmirenian (vezi IDR III/1, 167; Tibiscum); numele trupei nu este menţionat.

804. P. 11–12, nr. 2 (= AnnÉp, 1997, 1289: cu unele mici rectificări de lectură propuse de I. Piso). Fragment de lespede de calcar. Dimensiuni: 1,43 x 0,40 x 0,49 m. Litere înalte de 4,5–7 cm; ligaturi: r. 3 A + P şi V + L; r. 4 A + E.

[D(is)] M(anibus)
[...] Iusti
[...c]ol(oniae) Apul(ensis)
[...An]toniae
[...Ag]rippi[nus...] col(oniae) s(upra) s(criptae)
[...p]aren-
[tibus pii]ssimis
....

805. Ciugud (jud. Alba). Altar de calcar, profilat în partea superioară şi la bază; descoperit în albia Mureşului (1998); provine probabil de la Apulum. Dimensiuni: 0,45 x 0,44 x 0,31 m. Înălţimea literelor: 4,2–6 cm.

N. Rodean, M. Ciută, Apulum 35, 1998, p. 151–154, fig. 2 (foto, desen).

Mercurio
Hilari,
M(arcus) Herennius
Faustus,
leg(atus) Aug(usti)

Dedicantul a fost legat al legiunii XIII Gemina, probabil pe timpul lui Traian (I. Piso, *Fasti provinciae Daciae,* I. *Die senatorischen Amtsträger,* Bonn, 1993, p. 214–217, nr. 51).

MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

Bibliografie – Generalități

806. Amfore ştampilate.

Livia Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Noi ştampile amforice de la Callatis,* Pontica 31, 1998, p. 49–98 (173 piese; proveniență: Heracleea Pontică, Thasos, Sinope, Rhodos, Cnidos, Cos, Chersonesul Tauric). Alte 5 ştampile rhodiene, descoperite în cursul unor săpături de salvare la Constanța (str. Sulmona, nr. 7), publică M. Bucovală, *ibidem,* p. 186.

807. Al. Suceveanu, Πρῶτος καὶ μέγιστος (βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θρᾴκης βασιλέων: IGB I^2, 13, Z. 22–23, Tyche 13, 1998, p. 229–247.

808. Alexandru Avram, *P. Vinicius und Kallatis. Zum Beginn der römischen Kontrolle der griechischen Städte an der Westküste des Pontos Euxeinos,* în *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology* (ed. Gocha R. Tsetskhladze), Stuttgart, 1998, p. 115–129. Discuție pe baza a opt inscripții (reluate acum în ISM, III, nr. 29–30, 40–42, 44–45, 57).

809. Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, *Drumurile din Dobrogea romană, pe baza stâlpilor miliari din sec. II–III p.Chr.,* Pontica 31, 1998, p. 120–127.

810. C. Chiriac, C. Nicolae, G. Talmațchi, *Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium (Hârşova, jud. Constanța),* Pontica 31, 1998, p. 139–162.

811 (= IGLR, 206; AnnÉp, 1976, 631). Discuții privind inscripția de la Ulmetum: M. P. Speidel, Chiron 25, 1995, p. 83–87 (Valerius Valerianus, *biarcus,* a căzut în anul 324 în bătălia de la Chrysopolis, luptând alături de Licinius); D. Woods, Chiron 27, 1997, p. 85–93 (după acest autor, nu este sigur că personajul menționat ar fi luptat alături de Licinius contra lui Constantin).

812 (= XVI, 720). M. Zahariade, ZPE 119, 1997, p. 228–236 (= AnnÉp 1979, 1318).

813. R. M. Feraru, *Câteva considerații în legătură cu educația tineretului la Tomis,* Arhe 2, 1997, p. 22–23 (v. nr. 762–764).

Inscripții inedite

814–815. HISTRIA. Al. Suceveanu, *Două inscripții inedite de la Histria,* Pontica 31, 1998, p. 108–117.

814. P. 109–114. Altar de calcar, cu profile în partea superioară şi inferioară a feței cu inscripție. Descoperit în cursul săpăturilor de la *basilica* creştină (sec. VI), în *atrium,* unde a fost reutilizat ca pilastru (bază de coloană). Dimensiuni: 1,00 x 0,58 x 0,64 m. Câmpul inscripției: 0,60 x 0,58 m; litere înalte de 4 cm, îngrijit gravate.

Pro sal(ute) [Imp(eratoris)] T(iti) A[e-]
li Antonini [P]ii e[t]
Aureli Veri [C]a[e]s(aris)
posuerun[t] T(itus) Ae-
5 *lius Mucatral(is) vet(eranus)*
alae I Fl(aviae) Gaetulorum et [S]eut(es)
Mucatr[al(is) ma]g(ister) de s(uo),
Glabrione et Ho-
mullo co(n)s(ulibus)

Graţie numelui consulilor (Manius Acilius Glabrio Cnaeus Cornelius Severus şi Marcus Valerius Homullus), inscripţia datează din anul 152 (A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano,* Roma, 1952, p. 43; G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter der Antoninen,* Bonn, 1977, p. 162).

Primul dintre dedicanţi (cu cognomen tracic) era veteran al alei *I Flavia Gaetulorum*; această trupă este atestată în Moesia Inferior de diplomele militare din anii 99 (CIL XVI, 45), 110–113 (CIL XVI, 58), 125 (W. Eck – M. M. Roxan, ZPE 116, 1997, p. 193–203) şi 127 (M. M. Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–289), precum şi de unele epigrafe ulterioare: inscripţiile privitoare la carierele lui T. Antonius Cl. Alfenus Arignotus (Thyateira, în Galatia: CIG, 3497; ILS, 8853; TAM V/2, 935) şi P. Aelius Hammonius (Tomis: ISM II, 106). Această *ala* este totuşi diferită de *ala* de getuli din Arabia (CIL XVI, 33 din anul 86: *veterana*; ISM II, 127), precum şi de omonima din Pannonia Inferior (menţionată în diplomele din 114 şi din timpul lui Antoninus Pius: CIL XVI, 61, 112–113).

815. P. 114–116. Lespede de calcar, descoperită în cursul săpăturilor de la *basilica* creştină, unde a fost reutilizată ca treaptă de acces de la *atrium* la *narthex*; din acest motiv, suprafaţa scrisă este tocită. Câmpul inscripţiei: 0,60 x 0,375 m Litere înalte de 4–5 cm; în r. 7, ligatura M+N, fiecare literă fiind menită a reda, împreună cu E, silabele *neme* din *benemere[n]ti*. În r. 1, după siglele D M, pare gravată o cruce monogramatică; sub ultimul rând este redată o *hedera distinguens* (mai puţin probabil peştele, simbol creştin).

D(is) M(anibus)
Aur(elius) Exuperat(us),
decurio civit(atis)
Hist(riae), vix(it) ann(is) L,
5 *relictis filiis.*
Aure(lia) Iovina
coniux benemere[n]-
ti memoriam p-
osuit.
10 *Vale, viator.*

După scris, inscripţia pare târzie (sec. IV); editorul o consideră criptocreştină.

Defunctul era membru al sfatului cetăţii, *decurio civitatis,* ceea ce constituie o probă a dăinuirii acestei instituţii în epoca romană târzie.

816. TOMIS (?). Bază cilindrică de marmură, reutilizată ca placă arhitectonică (pe latura stângă a piesei se observă un chenar în relief). Dimensiuni: 1,17 x 0,18 x 0,50 m. Câmpul inscripţiei: 0,80 x 0,18 m; litere înalte de 3,2–5 cm; r. 4 pare martelat. Muzeul din Constanţa (inv. 35803; piesa a fost adusă în 1987 din localitatea Cuza-Vodă).

Maria Bărbulescu, Adrian Rădulescu, Pontica 31, 1998, p. 131–138.

['Α]γαθῇ [τύχῃ·]
['Υπὲρ 'Ερε]νν(ίας) C[εβ(αστῆς) σωτηρ(ίας)]
[καὶ Κ(οίντου) 'Ε]ρενν(ίου) ['Ετρούσ-]
[[κου Μεσσίου]]

[Δε]καίου [Καίσ(αρος) Σεβ(αστοῦ)]
[θειο]τάτου [α τ ο-]
[κρά]τορο[ς καὶ με-]
[γίστ]ου κυ[ρίου Κ· Μεσσ(ίου)]
[Κ· Τρα]ιανοῦ [Δεκίου]
[Ε σ(εβοῦς) Ε τ(υχοῦς)] Σεβ(αστοῦ) [υἱοῦ]
[βουλὴ δ]ῆμο[ς τῆς μητρο-]
[πόλεως Τόμεος]

R. 4 pare a fi martelat. Probabil numele împăratului (care nu a suferit o *damnatio memoriae*) a fost martelat, mai târziu, urmare a unei inițiative creștine; ulterior, cea mai mare parte a inscripției (inclusiv presupusele martelări) a dispărut, prin remodelarea blocului.

817 (= ISM II, 362; ISM III, 183; AnnÉp 1997, 1321). Mangalia *(Callatis).*

Al. Avram, *Un nouveau document sur le culte d'Isis à Callatis à l'époque impériale*, Revue Roumaine d'Égyptologie 1, 1997, p. 5–12.

[Π]απείας Μηνείου ἀνέθηκεν τὴν
[σ]τήλην τῇ ἰδίᾳ γυναικεὶ <Ει>σιακοῦ
[Ἑ]κατήου θυγατρεὶ ἐτῶν λ´·
[χ]αῖρε· χαῖρε καὶ σύ, παροδεῖτα.

R. 2/3: Σι[ψη(ι)] / [Ἑ]κατήου I. I. Russu (urmat de Iorgu Stoian).

Traducere: „Papeias, fiul lui Meneios, a consacrat stela soției sale, fiica lui Hekataios, preotul (adoratorul?) (zeiței) Isis, în vârstă de 30 de ani. Salutare. Salutare și ție, trecătorule".

818 (= AnnÉp, 1933, 106; A. Degrassi, ILLRP II, 516; CIL I^2 2, 4, 2676; ISM III,1). O nouă propunere de reconstituire a textului tratatului dintre Roma și Callatis, prin comparație cu versiunile grecești ale tratatelor dintre Roma și alte comunități (cetăți):

Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis (CIL I^2 2, 2676)*, în vol. *Hellenismus. Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters. Akten des Internationalen Hellenismus-Kolloquiums 9.–14. März 1994 in Berlin* (ed. B. Funck), Tübingen, 1996, p. 491–511 (AnnÉp 1997, 1319); o nouă ediție, cu fotografie, propunere de reconstituire și amplu comentariu: idem, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis. Ein Beitrag zur römischen Volkerrecht*, Amsterdam, 1999.

....

[Poplus Callatinus hostes inimicosue popli Romani per suos fines]
[quibusue inperat poplus Callatinus ne transire sinito poplico]
[consilio sc. dolo malo quo poplo Romano queiue sub inperio eius]
[erunt bellum facerent neue eos armis neque nauibus neque pequnia]
[adiouanto poplico consilio sc. dolo malo popli Callatini quo poplo]
[Romano bellum facerent. Poplus Romanus hostes inimicosue popli]
[Callatini per suos fines quibusue inper]at [poplus Romanus]
[ne transire sinito poplico consilio sc. dolo m]alo quo po[plo Cal-]
[latino queiue sub inperio eius erun]t b[e]llum face[rent ne-]
[ue eos armis neque nauibus neque p]equ[n]ia adiouanto [popli-]
co consilio sc. dolo malo p. R. quo po]plo Callatino bellu[m fa-]
[cerent. Sei quis prior faxit poplo Rom]ano queiue sub inperio
[eius erunt poplus Callatinus po]plo Romano utei e t[em-]
[pore dato? adioutanto. Sei quis bellum] prio[r] faxit [p]oplo [Calla-]
[tino queiue sub inperio eius erunt po]plus Romanus popl[o Cal-]

[latino utei e tempore dato? adioutant]o. Sei quid ad hance [socie-]
[tatem poplus Romanus ac poplus Call]at[inu]s adere exime[reu]e [ue-]
[lint communi poplico consilio utriusque] uoluntate liceto
[quodque adiderint in inesto quodque e]xe[mer]int id societat[i]
s[ne inesto. Haec societas in tabolam ahe]nam utei scriberetur ac [fi]-
[geretur? Romae in Capitolio, Callati loc]o optumo in faano Concor[d(iae)].

Pentru traducere, vezi Al. Avram, ISM III, nr. 1, p. 210–211.

Analiza contextului istoric şi particularităţile ortografice ale textului determină pe Al. Avram să dateze acest tratat aproximativ între anii 106–101 a.Chr.

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1998 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN" DIN BUCUREŞTI

ALEXANDRU BARNEA

1. **Adamclisi,** cetatea ***Tropaeum Traiani***, jud.Constanţa (**V–VII, IX, XII**). Colectiv: Ion Barnea, consultant ştiinţific; Alexandru Barnea, responsabil; arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Liana Oţa, IAB; Ioana Bogdan Cătăniciu, IAIAC; Gheorghe Papuc, MINAC; Nelu Zugravu şi studenţi FII; Mihai Ionescu, MCM; Margareta Arsenescu, Carol Căpiţă, FIB; studenţii: Robert Constantin, Severus Ionescu, Adriana Panaite, Alexandra Zbuchea, Anca Răceanu ş.a., FIB. Fonduri, IAB şi celelalte instituţii susnumite.

Basilica D. (A.B., R.C., studenţi FIB). Reluarea porţiunii de S a S I prin răzuire şi apoi degajare atentă a urmelor de gropi apărute, cu observarea unor resturi de înmormântări foarte deranjate; craniu uman în poziţie secundară, în marginea de V a S.1 (A.B.).

Sector A, cartierul de la N de poarta de E (L.O., A.B., studenţi FIB). Deschiderea S.XII, jumătatea de E (14 x 2 m), corelată cu reluarea S.XI. Săpătura s-a pornit de la ultimul nivel de locuire antică reprezentat de o podea de lut şi zidul locuinţei A.2, care îl continuă pe cel înregistrat în S.XI (1995); strada A.v.I şi zidurile de V şi E ale A.5 (1974) continuă spre N; podea de lut în A.5, mult adâncită cu 1,06 m faţă de nivelul locuinţelor dezvelite anterior(L.O.).

Turnul nr.4 (I.B.C.). Se confirmă pentru moment observaţiile din campaniile anterioare privind inexistenţa în epoca romană târzie a unei porţi în acest punct.

Anexa fortificată de la SE cetăţii (M.I., A.B., studenţi FIB). Reluarea săpăturilor în colţul de NE al anexei, cu scopul verificării relaţiei dintre turnul circular de NE şi latura de E a incintei anexei, unde pare să fi existat o intrare, prin secţiunile H, I, J şi K. Se înregistrează aici turnul D, pe latura de E, în formă de U, neidentificat până acum, şi el transformat în bastion în ultima fază. Se reconfirmă scoaterea masivă de piatră de talie din paramente în epoca medievală timpurie şi folosirea unei părţi din blocuri la construirea pe loc, imediat la E de fortificaţie, a unei construcţii fără mortar, de formă aproximativ ovală (M.I., A.B.).

Basilica coemeterialis (N.Z., A.B., studenţi FII şi FIB). Continuare a cercetărilor, în proximitatea bazilicii, la S şi SV, prin desfiinţarea martorului dintre S.II şi S.VI şi respectiv prin S.VIII, C.XV şi C.XVI. S-au degajat camerele hipogeului identificat anterior, cea de S integral şi cea de N parţial, în prima descoperindu-se un schelet parţial deranjat şi multe oase ale altor schelete (total, şase sau şapte indivizi), împrăştiate pe podeaua de mortar. Cele două camere erau legate printr-o intrare blocată în antichitate, intrarea în hipogeu făcându-se pe latura de E a camerei de S. Construcţia este anterioară bazilicii (N.Z., A.B.).

Platou E de cetate (M.A., C.C., A.B., studenţi FIB). Continuare a cercetării sistematice a aşezării preromane de pe platou, prin secţiunea S.4, care a oferit la început fragmente ceramice romane timpurii şi getice, amestecate şi, în straturile inferioare mai puţin deranjate, urmele unei locuiri situate cronologic între Hallstatt şi Latène, cu importuri ceramice greceşti, fragmente (M.A., A.B.).

Basilica extra muros, V. (Gh.P.). Completarea înregistrării planimetrice a bazilicii cu anexele dinspre V.

Cercetări de teren în zonă (M.I., A.B., R.C., S.I., studenţi FIB). Înregistrări topo- şi planimetrice la zidul de incintă al cetăţii şi la turnuri, la apeducte; cercetare de teren la Abrud (A.B.).

2. **Bâzdâna,** com. Calopăr, jud. Dolj (**II, III, IV, V**). Vlad Vintilă Zirra, Radu Băjenaru, IAB; Dorel Petruş Bondoc, MOC; Olimpia Bratu, MJG; Alexandru Bratu, prof. Tg. Jiu, studenţii Cătălin Drăgan şi Ionuţ Sima, FIB. Fonduri IAB.

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembie 1999, p. 203–210

Cercetarea unei suprafeţe de 50 mp, între S I/ 1993 şi S III/ 1994–1995, care a interceptat depunerea arheologică din zonă. În afară de materialele aparţinând epocii timpurii a bronzului (cultura Coţofeni) s-au observat două niveluri aparţinând culturii Latène autohtone. S-au recuperat două vetre fragmentare *in situ* şi resturile pereţilor unei locuinţe prăbuşite. De remarcat pentru nivelul inferior ca elemente de datare două fragmente de ceramică greacă cu figuri roşii, iar pentru cel superior, fragmente de imitaţii de boluri deliene cu decor în relief, de *terra sigillata* timpurie, de ceramică pictată dacică şi un fragment dintr-o pafta cu decor cu cerculeţe. Mărturia ceramicii arată datarea nivelului inferior în sec. IV–III, iar a celui superior în sec. I a.Chr. – I p.Chr. (V.V.Z.).

3. **Borduşani–Popina,** jud. Ialomiţa (**II, V**). Silvia Marinescu-Bîlcu, IAB; Dragomir Popovici, George Trohani, MNIR, Florin Vlad, MIS. Fonduri MNIR, IAB, MIS.

Obiectivele cercetării au fost:

– continuarea în suprafaţa B, în vederea epuizării complexelor Latène existente;

– cercetarea nivelului „de abandon" al aşezării în perioada eneolitică;

– determinarea caracteristicilor locuirii aşezării în ultimele sale secvenţe de către comunitatea gumelniţeană.

Au continuat, de asemenea, studiile pluridisciplinare orientate în special spre reconstituirea paleomediului şi paleoeconomiei comunităţilor gumelniţene. În cursul cercetărilor au fost surprinse resturi ale unor locuinţe distruse şi abandonate şi un bogat material arheologic(ceramică, unelte ş.a.) aparţinând epocii Latène şi eneolitice (cultura Gumelniţa).Totodată, Constantin Haită de la MNIR a efectuat un studiu sedimentologic preliminar asupra unor sondaje executate în situl neoeneolitic (colectiv).

4. **Câmpulung – Pescăreasa** („Jidova"), jud. Argeş, castrul roman (**VII**). Constantin C. Petolescu, IAB; Teodor Cioflan, MJAP. Fonduri IAB, MJAP. Săpături în *retentura dextra*, zona dintre *horreum* şi latura de N a incintei. S-a trasat o suprafaţă măsurând 12 x 6m, în vederea identificării capătului de E al barăcii care flanchează *horreum – principia*. S-au identificat urmele a două rânduri de stâlpi în argila galbenă, la –0,60–0,70m şi două mici porţiuni din pavajul barăcii, din fragmente de cărămizi aşezate pe un strat de pietre mici, direct pe solul vegetal antic. Urme de arsură, semn al distrugerii violente a barăcii (C.C.P.).

5. **Feldioara– Marienburg**, jud. Braşov, biserica evanghelică, sector B (**XII–XIII**). Adrian Ioniţă, IAB. Fond salvări şi IAB. Cercetare prilejuită de lucrările pentru înlăturarea unei ciuperci care afecta podeaua de lemn şi zidăria bisericii, efectuată între 5 august şi 7 septembrie. Zona aparţine sectorului B, unde au fost iniţiate cercetări în 1990–1991, sub conducerea regretatului Radu Popa (v. cronicile corespunzătoare), întrerupte atunci din motive care nu au ţinut de voinţa grupului de cercetare.

Obiective urmărite în 1998: 1. Investigarea colateralei de N, unde avea să fie depus pietrişul tratat împotriva ciupercii; 2. Urmărirea zidului apărut în partea de S a bisericii; 3. Dezvelirea mormintelor cu nişă pentru cap în SE bisericii (sec. XII, de întindere mai largă, aici suprapusă de biserică).

Cercetare şi rezultate: 1. Prin patru secţiuni de câte 3,10 x 2 m, s-au descoperit morminte fără inventar şi foarte multe oase umane (reînhumări), ceramică din sec. XV–XVIII, cuie din fier de la sicrie. Rest de paviment din cărămizi de câte 23 x 25 x 4,5 cm; detalii constructive; 2. Două secţiuni în partea de S a bisericii, de câte 3,20 x 1,50 m, în interiorul capelei în capătul de E al colateralei de S şi una de 3 x 1,50 m în capătul ei de E. Zidul gros de cca 70 cm reperat în S. 2/1991 a fost surprins în capelă pe cca 4 m lungime (total, cca 7m); el nu continuă şi în colaterala de S şi nu reprezintă faza I, cum se credea în 1991; 3. Două secţiuni în partea de SE a bisericii, de câte 4 x 2 şi 8 x 3 m; au apărut nouă complexe funerare din sec. XII, din cele cu nişă pentru cap; dintre ele, doar M. 113 a avut inventar (două inele de buclă din bronz, cu capătul în formă de S); total, până în prezent, 118 morminte; necropola continuă spre V (A.I.).

6. **Garvăn – *Dinogetia***, com. Jijila, jud. Tulcea (**V–VI, VII, IX, XII**). Alexandru Barnea, IAB, responsabil; Mihai Ionescu, MCM; În lipsa fondurilor de cercetare, lucrări sumare de întreţinere şi contacte cu autorităţile locale comunale şi judeţene pentru supravegherea zonei de rezervaţie şi pentru eventuale reparaţii, consolidări şi îmbunătăţiri, inclusiv accesul către monument şi pentru închiderea căii rutiere de utilaj greu, dăunător amplasate, a fermei de stat din apropiere (A.B.).

7. **Giurgiu – „Malu Roşu"**, jud. Giurgiu (**I, II, III, V, XII**). Emilian Alexandrescu, IAB; Traian Popa, MJGR. Cercetare spre a se determina latura de N a aşezării aurignaciene prin săparea suprafeţei IV, precum şi realizarea unui profil director, transversal pe terasă, alcătuit din profilul stratigrafic al pereţilor de E din SII/1994, SIII/1995, M/SIII/Cas A/1998, Cas A/1996, SIV/1998. Au fost determinate două straturi culturale aurignaciene (AII şi AI), dintre care ultimul are trei niveluri. Situaţia stratigrafică este similară cu aceea din campaniile anterioare, cu diferenţa că, aici, densitatea este mult mai redusă. Inventarul litic cuprinde peste 400 de piese care păstrează caracteristicile tehnico-tipologice stabilite în campaniile trecute. Dimensiunile pieselor litice sunt majoritar mijlocii şi mari (între 4 şi 8 cm). Există şi un număr important de piese microlitice. Materia primă folosită este de predilecţie silexul albăstrui-cenuşiu cu intruziuni alburii, de proastă calitate, care împiedică un debitaj normal. Secvenţa stratigrafică stabilită la Malu Roşu are valoare de etalon pentru tot complexul aurignacian din Câmpia Română. Este datată pentru cel mai vechi nivel de locuire, la aproximativ 22 000 BP. Au fost stabilite similitudini culturale cu aşezări aurignaciene din Banat (Coşava, Tincova, Româneşti–Dumbrăviţa) sau chiar cu zone mai îndepărtate din Europa centrală (Moravia). Descoperirile postpaleolitice sunt sărace şi nederminate stratigrafic, ele aparţin eneoliticului, bronzului timpuriu, epocii Latène, culturii „Dridu". Face excepţie de la această situaţie complexul G1/M/Cas A/SIII/1998, unde s-au găsit numeroase fragmente getice, dintre care două vase întregibile (E.A.).

8. **Histria**, com. Istria, jud.Constanţa (**VI, VII, IX**). Petre Alexandrescu, Alexandru Suceveanu, responsabili ştiinţifici, Catrinel Domăneanţu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Alexandru Avram, Mircea Angelescu, Emilian Teleagă, IAB; Konrad Zimmermann, URG; Octavian Bounegru, FII; Adela Bâltâc, MNIR; Costin Băjenaru, MINAC; Iulian Bârzescu, absolvent FIB; Diana Gherasimiuc, studentă FIB. Fonduri IAB, URG, MINAC, FII, MNIR.

Zona sacră (A.A., K.Z., E.T., I.B.,). 3–27 august; obiective: 1. Atingerea primului nivel roman al insulei constituite în sec. I p.Chr., pe locul unde în epoca greacă se afla zona sacră distrusă probabil la mijlocul sec. I a.Chr.; 2. Continuarea degajării unui tronson din incinta romană târzie pe latura de E a cetăţii; 3. Continuarea săpăturii întrerupte în 1974 în locul numit „Marea depresiune", interpretată recent drept „groapă sacră", la E de templul Afroditei; 4. Extinderea săpăturii spre S, cu atingerea nivelului din a doua jumătate a sec. VI p.Chr., în scopul de a vedea modul în care se închide în această zonă insula târzie. Rezultate: 1. În partea de V a insulei romane timpurii, pavaj foarte bine conservat din dale de şist şi calcar, sec. I p.Chr., străbătut de un canal de scurgere acoperit cu plăci mici, care dirija apele pluviale într-un puţ circular. Lângă puţ, un *inpluuium* din blocuri dispuse vertical. Sub nivelul dalajului, la V de acesta, nivel anterior pus în evidenţă de un cuptor conservat parţial. Un fragment de kantharos augusteic datează această fază la sfârşitul sec. I a.Chr. – începutul sec. I p.Chr. În sec. I p.Chr zona începe să fie organizată urbanistic prin constituirea unei insule (trei faze între sec. I şi prima jumătate a sec. III p.Chr.) , care a fost cercetată şi anterior. 2. După degajarea din 1997 a unei părţi din paramentul interior şi emplectonul zidului de incintă post-gotic, s-a constatat că incinta îşi schimbă traseul SE–NV, cu cca 30° spre N. Aici incinta este mai bine conservată decât în restul segmentului degajat anterior. Cu cât continuă spre N ea este tot mai distrusă, mai întâi dispărând orice urmă din elevaţie, apoi chiar din fundaţie, rămânând mai apoi vizibile doar nivelarea stâncii de şist pe traseul incintei şi urmele de mortar. 3. Săpăturile executate în albierea naturală foarte

pronunțată a stâncii de șist de la E de templul Afroditei nu au putut fi duse la bun sfârșit, întrucât groapa era foarte adâncă și s-a ajuns la nivelul pânzei freatice. Au fost recoltate de aici un material ceramic foarte bogat și fragmente arhitectonice și sculpturale. Din analiza profilului și a materialului arheologic rezultă o anumită stratificare, greu de precizat de la pânza freatică în jos. De menționat că spre limita de V, în dreptul templului Afroditei, stânca coboară abrupt, cu pereți aproape verticali, fără urme de intervenție umană, iar spre E, în dreptul unui alt monument (bază?) de pe aliniamentul „căii sacre", panta este tot abruptă, cu stânca netezită artificial pe alocuri, iar la un nivel intermediar apare un fel de platformă din pietre, probabil o amenajare care permitea accesul spre groapă. Sub nivelul apei freatice s-a observat un aliniament din trei blocuri de calcar fasonate, făcând parte dintr-un monument aparținând zonei sacre, cu o semnificație foarte probabil cultuală. Numai cu o pompă hidraulică se va putea observa ce se întâmplă de la acest nivel mai jos. 4. Prin extinderea suprafeței cu 6 m spre S s-a dezvelit strada care delimitează insula din prima jumătate a sec. VI p.Chr. În dărâmătura târzie, fragmente sculpturale și arhitectonice și un relief anepigraf bine păstrat cu imaginea cavalerului trac din epoca antonină. S-au epuizat cu acest prilej sarcinile legate de cercetarea topografiei insulei târzii (A.A.).

Sectorul central: bazilica episcopală. (A.S. ,O.B., A.B., C.B.). Au fost epuizate ultimele casete (J–K, 11–13) destinate punerii în evidență a bazilicii, foarte probabil episcopale, din sec. VI p.Chr., cercetându-se *atrium*-ul acesteia și strada de la V. Aceasta este probabil anterioară bazilicii (se vede orientarea diferită, iar spațiul dintre ele este reprezentat de o tasare de cioburi și mortar); era flancată de un portic delimitat de stradă printr-o serie de pilaștri din care s-au păstrat doar doi. Din portic se coboară în *atrium* prin trei uși monumentale (prefigurare a trinavării *naos*-ului), ale căror praguri s-au păstrat integral. În centrul *atrium*-ului, al cărui nivel de călcare era reprezentat de două podele de lut, corespunzând celor două momente de existență ale acesteia (prima și respectiv a doua jumătate a sec. VI p.Chr.), se află un spațiu pavat cu dale de calcar utilizat ca atare în ambele momente de funcționare a bazilicii. Nici în primul și cu atât mai puțin în al doilea moment, când va fi fost în întregime înconjurat de ziduri, acest spațiu nu poate fi interpretat ca un portic clasic, descoperit. Tot *atrium*-ul, ca și *narthex*-ul și doar două încăperi din anexa din NE bazilicii, continuă a fi locuit și în al treilea moment (sfârșitul sec. VI – începutul sec. VII), atunci când centrul bazilicii se afla în ruină. În cele șase casete săpate în 1997–1998 a fost identificat ultimul nivel de locuire de la Histria, până către jumătatea sec. VII p.Chr., când se afla în plin proces de ruralizare. Una dintre treptele pe care se urca din *atrium* în *narthex* conține textul unei interesante inscripții paleocreștine (A.S.).

Sector X (C.D., D.G.). Continuarea cercetărilor în casetele U, V și Z. În V și parțial în U s-a demontat dărâmătura masivă identificată anterior, după care în V au apărut o temelie olbiană (fundație din straturi alternative de lut și pământ cu cenușă) orientată E–V și un pavaj de pietre din calcar cretos, iar în U o altă temelie, orientată N–S. Datare probabilă, prima jumătate a sec. II a. Chr. În Z, sondaj în stradă, a doua jumătate a sec. II a.Chr., putându-se astfel identifica un nivel din prima jumătate a aceluiași secol, căruia îi corespunde un canal pavat cu dale de șist verde, identificat încă din 1968 de Suzana Dimitriu (C.D.).

Sector SG, „Zidul Arhaic" (M.A.). A continuat săpătura în secțiunea începută în 1996 și s-a coborât la V de linia de blocuri de calcar galben sfărâmate pentru a putea lămuri situația șanțului cu nisip prezent și în secțiunile din anii precedenți. Complexele descoperite au contribuit la lămurirea succesiunii din zonă: morminte romane, nivel stradă sec. II–I a.Chr., nivel stradă sec. III a.Chr., în paralel cu șanțul umplut cu lut și sfărâmătură de piatră (calcar și șist), nivelare, casă din sec. IV a.Chr. cu pereți și podea din chirpic, contemporană cu zidul elenistic (blocuri de calcar galben), zidul arhaic împreună cu nivelul lui de distrugere marcat de o masă de chirpic, parțial ars, scursă pe panta dinspre V (M.A.).

9. **Jurilovca, Cap Dolojman, *Orgame/Argamum***, jud. Tulcea (**VI**). Mihaela Mănucu-Adameşteanu, responsabil, IAB, Vasilica Lungu ICEMT. Fonduri IAB.

Necropola Tumulară, (V.L.). Concentrare în aria tumulului TA/1995 pentru a epuiza cercetarea şanţului de ofrandă. Material arheologic bogat: amfore (Thasos, Chios, Mende, Sinope), sec. IV–III a.Chr. , ţigle colorate cu vopsea brună sau roşcată, resturi osteologice incinerate; mai rar veselă de turnat sau de consum pentru lichide. S-a continuat investigaţia în aria TD/1997 în a cărui parte de SE au fost deschise patru casete de câte 4 x 4 m, săpate până la –0,50m, adică până la stânca naturală. S-a recuperat astfel traseul ringului de piatră al unui mormânt din prima jumătate a sec. III a.Chr., de unde s-au recuperat puţine fragmente ceramice (V.L.).

10. **Lapoş–Poiana Roman**, jud. Prahova (**I**). Marin Cârciumaru, Mircea Anghelinu, studenţi UVT; Roxana Dobrescu, IAB; Ovidiu Cârstina, CNMCDT. Fonduri, UVT şi IAB. Continuare a cercetărilor în aşezarea atelier atribuită paleoliticului superior târziu. Între altele s-a recuperat un lot de 2388 piese litice diverse din opal (78,18% din total). S-a emis ipoteza existenţei unui epigravetian şi nicidecum a unui strat aurignacian (colectiv).

11. **Nandru,** com. Peştişu Mic, jud. Hunedoara (**I, II, III, XII**). Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Reluarea cercetărilor în Peştera Curată a avut un scop dublu: 1. Prelevarea de probe de oase, cărbuni şi sol pentru obţinerea de date radiocarbon, pentru o încadrare cronologică cât mai exactă a celor şapte niveluri musteriene; 2. Prin spălarea şi cernerea întregului sediment săpat din 10 în 10 cm, recoltarea resturilor osoase de micromamifere. S-au identificat următoarele depuneri de locuire: A. Strat postpaleolitic (neolitic, tranziţie neolitic-bronz, medieval), gros de cca 0,40 m. B. Strat steril arheologic, gros de cca 1,50 m cu bucăţi de calcar; fragment lamelă silex între 1,20–1,30 m indicând o probabilă locuire temporară a unor vânători gravetieni. C. Strat musterian II cu patru niveluri, gros de cca 1,30 m. D. Strat steril arheologic cu bucăţi de calcar gros de cca 0,30 m. E. Strat musterian I cu trei niveluri, gros de cca 1,70 m, cu urme de vetre de formă ovală (A.P.).

12. **Peştera**, com. Moieciu, jud. Braşov (**I, II, IV, XII, XIII**). Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri, IAB.

Peştera Mică. Mic sondaj pe latura de N de cca 2 mp; sediment gros de 0,50 până la 0,70 spre intrare; resturile de locuire musteriene nu depăşesc 0,30 m şi sunt foarte sărace.

Peştera Mare sau *Peştera Liliecilor*. Mic sondaj adâncit până la patul de calcar al peşterii, cu identificarea a patru niveluri de locuire: A. Nivel I postpaleolitic, gros de cca 0,10 m (neolitic, Hallstatt, medieval timpuriu şi târziu). B. Nivel II gravettian, gros de 0,04–0,09 m. C. Steril arheologic de 0,05–0,10 m. D. Nivel III aurignacian de 0,10–0,20 m. E. Steril arheologic, de 0,30–0,40 m. F. Nivel IV musterian de 0,35–0,40 m, care se aşterne pe patul de calcar al peşterii sau pe o depunere sterilă de 0,05 până la 0,25 m. Scopurile sondajului au fost aceleaşi ca la Nandru (A.P.)

13. **Piatra Neamţ, „Poiana Cireşului"**, jud. Neamţ (**I**). Marin Cârciumaru, Mircea Anghelinu, studenţi UVT; Roxana Dobrescu, IAB, Ovidiu Cârstina CNMCDT, M. Tănase, MNIR. Fonduri UVT, IAB, CNMCDT. Reluarea cercetărilor începute în 1963 de C. Scorpan, în partea de N a poienii, prin decaparea exhaustivă a nivelurilor de locuire şi prelevarea de eşantioane pentru analize pluridisciplinare şi obţinerea de date stratigrafice noi. S-au înregistrat şapte straturi şi s-au recuperat 1564 piese litice diverse. Cele mai expresive descoperiri aparţin gravetianului şi aurignacianului. S-au efectuat sondaje în împrejurimi pentru identificarea unor alte eventuale urme de locuire paleolitică (colectiv).

14. **Poieneşti,** jud. Vaslui (**II, III, V, VIII, X, XII**). Mircea Babeş (responsabil) şi Daniel Spânu (IAB); studentele Nicoleta Nafomiţă, Laura Voinescu şi studenţii E. Gall, P. G. Matei, D. Măndescu, Fl. Moţei de la Universitatea Bucureşti. Fonduri IAB şi MJI Vaslui.

Situl „Măgură” de la Poieneşti cuprinde opt ansambluri, şi anume patru aşezări – neolitică (Cucuteni A3), din epoca bronzului (Noua), carpică (a doua jumătate a sec. III p.Chr), Sântana de Mureş – Cerneahov (sec. IV p.Chr), precum şi patru necropole – getică timpurie (sec. V–IV a.Chr.), Poieneşti–Lukaşevka (bastarnă, sec. II–I a. Chr.), Poieneşti–Vârtişcoiu (carpică, prima jumătate a sec. III p.Chr.) şi medievală (sec. XIV–XV). În campania din acest an s-a urmărit continuarea cercetării nivelurilor de locuire pre- şi protoistorice de pe latura de est a platoului de pe „Măgură” şi în special surprinderea limitei de est a necropolei P–L.

În campania 1998 au fost trasate patru şanţuri paralele orientate nord–sud: S. 95 (72 mp), S. 96 (72 mp), S. 97 (69 mp), S. 98 (27 mp), suprafeţe ce însumează un total de 240 mp. Astfel, totalul suprafeţei cercetate în situl „Măgură” de la Poieneşti până în prezent este de 9 375 mp. În suprafeţele cercetate au fost identificate 54 noi complexe (nr. 1700–1753) şi au fost întregite alte 3 complexe identificate şi parţial cercetate în campaniile precedente (1613, 1618, 1666). Au fost recoltate şi inventariate 157 obiecte şi loturi noi de obiecte (nr. inv. 3898–4055). Din totalul de 57 complexe cercetate, 7 sunt aglomerări de fragmente ceramice şi chirpic aparţinând cu certitudine aşezării Cucuteni A, 3 complexe aparţin locuirii Noua, 18 sunt morminte Poieneşti–Lukaşevka, iar 12 complexe aparţin nivelurilor de locuire din sec. III–IV. În 13 cazuri, nici materialele şi nici relaţiile stratigrafice nu au permis o încadrare culturală sigură a complexelor. În S. 98 nu a fost identificat nici un complex, iar în profilele aceluiaşi şanţ nu s-au mai observat straturile de cultură, stratul vegetal-arabil suprapunând direct solul viu. Astfel, se poate concluziona că în acest an a fost identificată o limită a sitului, dincolo de care stratul de cultură a fost spălat. Aceasta este şi limita de est a necropolei bastarne. Mai departe, către est, se află principala zonă de înmormântări medievale şi pot încă să mai apară complexe de locuire din sec. III–IV p.Chr.

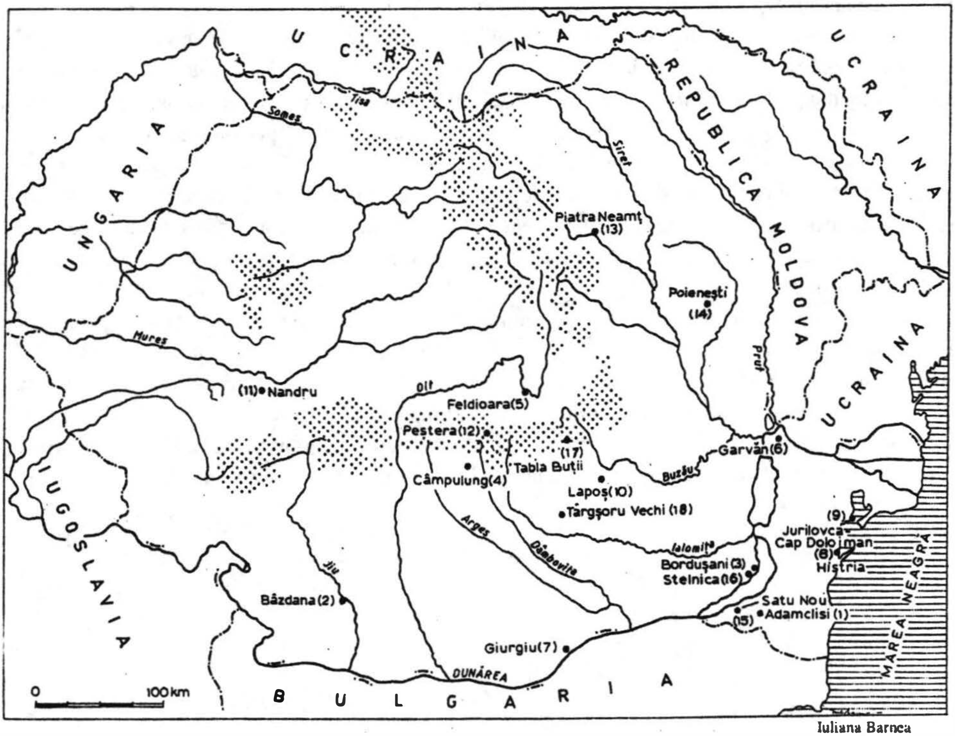
După cum era de aşteptat, suprafaţa cercetată în 1998 se află în afara zonelor ocupate de necropolele getică timpurie şi carpică, care se situează către nord, nord-vest şi vest şi care nu au mai furnizat nici un mormânt în această campanie (M.B, D.S.).

15. **Satu Nou, „Valea lui Voicu”** , com. Oltina, jud. Constanţa **(V, VI)**. Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC/UOC; Ionuţ Cătălin Dobrinescu, MINAC. Fonduri IAB, MINAC. Au continuat cercetările în prelungirea SI (de fapt suprafaţă cu patru tronsoane paralele), prin investigarea nivelurilor IV–VII. S-au identificat şi studiat mai multe complexe din aşezarea getică, sec. III a.Chr.: şase cuptoare gospodăreşti, cu postament din pietre sau pietre şi fragmente ceramice; două clădiri cu amenajări de cult (altare patrulatere, al doilea decorat), aparţinând nivelurilor VI şi VII; două gropi gospodăreşti aparţinând nivelului III; dărâmături de locuinţe, fără delimitarea vreunui contur; o zonă cu depuneri succesive de arsură provenite de la locuinţe incendiate, cărbuni, cenuşă, lut galben, a cărei origine nu a putut fi stabilită. Fiind descoperită în apropierea unei suprafeţe cu mai multe cuptoare alăturate (nivelurile IV şi V), este posibil ca această din urmă zonă de depunere să aparţină unor ateliere. Construcţiile cu altare au fost protejate spre a se continua cercetarea lor în 1999. Din materialul arheologic recoltat se menţionează ceramică locală şi elenistică, câteva fragmente de vase celtice, resturi de obiecte metalice foarte corodate, un fragment de lupă de fier şi bucăţi de zgură de fier, câteva oase umane izolate apărute în nivelurile V şi VI, 20 de ştampile amforice (10 Sinope, 6 Heraclea Pontica, 3 Rhodos, 1 nederminată) (N.C.)

16. **Stelnica**, jud. Ialomiţa, „Grădiştea Mare” (**II, V, XII, XIII**). Niculae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MIS. Fonduri IAB, MIS. În perimetrul necropolei getice s-au descoperit încă opt morminte: patru de înhumaţie şi patru de incineraţie (unul cu osemintele depuse direct pe sol) şi o groapă getică. Toate mormintele au fost deranjate fie de galerii de animale, fie de construcţii medievale târzii care le suprapuneau. Două dintre scheletele înhumate aveau câte o piatră de râşniţă la cap. Inventarul mormintelor era foarte sărac sau inexistent. Au mai fost descoperite resturile unor construcţii medievale târzii (locuinţe, coteţ, pari din garduri, gropi), o parte din cenuşarul Coslogeni şi două gropi aparţinând aceleiaşi culturi, fragmente ceramice neolitice izolate (N.C.).

17. **Tabla Buţii**, com. Ceraşu, jud. Prahova (**V,XIII**). Dan Căpăţână, MMN; Adrian Ioniţă, Daniel Spânu, IAB; Bogdan Ciupercă, MPP; Marius Dincă şi Irina Costea, studenţi FIB. Fonduri MMN, IAB, MPP. Obiective: precizarea etapelor şi detaliilor constructive, protejarea zidurilor decopertate cu un strat de mortar. S-au trasat nouă secţiuni (S.14–22). În interiorul cetăţii au apărut foarte puţine fragmente ceramice târzii şi urmele unei gropi de var. În zona porţii de S s-a găsit o mare cantitate de ceramică şi cahle din sec. XV–XVII; poarta era largă de 3,50 m. Pe curtina estică au apărut materiale ceramice medievale târzii, oase de animale, cuie din fier şi tuburi de cartuşe din primul război mondial. Pe curtina de N, s-a găsit şi ceramică Latène reprezentând, probabil, un nivel de locuire sezonieră. În apropierea intrării dinspre N s-au găsit: ceramică medievală târzie, Latène şi un dinar de la Ferdinand al II–lea din 1638. După analogiile de plan şi câteva fragmente ceramice, prima fază a cetăţii pare să dateze din a doua jumătate a sec. XVI. Fortificaţia îşi pierde funcţionalitatea la sfârşitul sec. al XVII-lea, printr-un incendiu ale cărui urme s-au înregistrat în toate secţiunile (D.C., A.I.).

18. **Târgşoru Vechi**, jud. Prahova (**V, VII, X, XIII**). Gheorghe Diaconu, responsabil, IAB; Dan Lichiardopol, Nina Grigore, MPP. Fonduri IAB, MPP. Cercetările au continuat prin investigarea monumentelor din sectorul IA , zona termelor romane şi a Bisericii Albe. Secţiune în pridvorul acesteia, care suprapune parţial colţul de NNE al termelor castrului din sec. II p.Chr., construit de unităţi ale legiunii *XI CPF* şi *coh. I Commagenorum*. S-au găsit şapte morminte de înhumaţie, două din sec. XVI–XVII şi alte cinci (probabil sec. XV) anterioare construirii bisericii, deranjate de trasarea fundaţiei, ca şi de cele două morminte plasate în pridvorul bisericii. Monumentele medievale perforează nivelul roman; unele materiale de construcţie romane au fost utilizate la fundaţia bisericii (Gh. D., D.L.)

Iuliana Barnea

INDICE CRONOLOGIC

Notă. Ca şi în cazurile precedente, cronica de faţă se bazează pe rapoartele predate de autorii cercetărilor, cuprinzând în continuare şi participările membrilor Institutului nostru la cercetări finanţate de alte instituţii sau/şi în colaborare. Am rezumat şi refăcut textele potrivit normelor revistei, ţinând cont şi de faptul că forme ceva mai extinse ale rapoartelor se regăsesc în *Cronica cercetărilor arheologice, campania 1998*, editată de Comisia Naţională de Arheologie, în îngrijirea dnei Cornelia Stoica, sub forma unui caiet bine prezentat grafic şi difuzat în tiraj restrâns la Sesiunea Naţională de Rapoarte de la Călăraşi (a XXXII-a), 20–24 mai 1998.

În altă ordine de idei, ne exprimăm regretul pentru scăderea masivă de la an la an a cercetărilor efectuate de Institutul de Arheologie (spre exemplu, 17 în 1998 faţă de 27 în 1996), urmare directă a scăderii dramatice a fondurilor acordate cercetării (dar şi a lipsei de ordine în predarea unor rapoarte pentru cercetările efectuate; am obţinut unele dintre acestea insistând personal şi cunoscând direct efectuarea unor cercetări; multe dintre acestea nu au fost predate, precum am remarcat, nici Comisiei Naţionale de Arheologie, lucru de care conducerea acesteia nu pare să se fi interesat). Soluţia pentru Institut şi pentru cercetarea academică în general va fi, pentru propria supravieţuire şi relansare, identificarea, posibilă chiar şi în condiţiile de astăzi, a unor alte resurse pe lângă cele bugetare atât de diminuate.

Pe de altă parte, se observă, cu aceeaşi motivaţie primară a fondurilor, o migrare a unor puncte de cercetare, toate importante, către alte instituţii, împreună cu responsabilii lor, fapt anormal din punctul nostru de vedere, pentru că nici un sit sau punct arheologic nu poate fi considerat o moştenire personală. Vina este atât a responsabililor cercetărilor respective, cât şi, desigur, a conducerii Institutului de Arheologie, care nu ar fi trebuit să admită asemenea transfer de investiţie materială şi ştiinţifică, indiferent de transferul parţial sau integral al unor cercetători la alte instituţii.

A. B.

NIȚĂ ANGHELESCU

1903–1999

La 30 martie 1999 a trecut în lumea de dincolo de hotarul anilor Niță Anghelescu, întemeietorul şi – multă vreme – directorul Muzeului de Istorie şi Arheologie din oraşul Călăraşi (actualul Muzeu al Dunării de Jos).

Niță Anghelescu s-a născut la 3 iulie 1903 în comuna Cuza Vodă, de lângă Călăraşi, din părinți plugari. A făcut şcoala primară în satul copilăriei sale, iar studiile secundare la un liceu particular din Bucureşti. În 1929 a intrat, prin examen de admitere, la Academia de Arte Frumoase, ale cărei cursuri le-a terminat în 1934. Diploma de absolvent al Secțiunii de Pictură, Diviziunea artistică a Academiei de Arte Frumoase, este semnată de renumitul pictor Camil Ressu. Începând din anul 1934, Niță Anghelescu meşteşugeşte pictura de şevalet, dar şi pictura murală. În această din urmă ipostază înfrumusețează un număr de vreo 15 biserici, între care cele de la Stanoieni, Jegălia şi Perişoru (jud. Călăraşi). Totodată el reînnoieşte pictura din alte 10 biserici şi capele.

Între anii 1934 şi 1944 Niță Anghelescu expune tablouri în Saloanele oficiale de pictură din Bucureşti; apoi organizează expoziții personale în oraşele: Călăraşi, Bucureşti, Slobozia şi chiar la Cuza-Vodă, satul său natal.

În 1952 intervine un moment de cotitură în viața pictorului. Atunci, în acel an, i se încredințează, pe neaşteptate, postul de director al Muzeului de Istorie din Călăraşi, muzeu care nu exista însă. L-a creat el, Niță Anghelescu, după ce a obținut un spațiu, pe cât de restrâns pe atât de mizer, undeva în centrul oraşului.

Primele exponate din nou-născuta instituție se reduceau la 4–5 vase ceramice şi tot atâtea cioburi, de epocă romană, recoltate de pe „plaja” dunăreană a Durostorum-ului, de bunul său prieten juristul, poetul şi numismatul Vasile Culică.

În 1956 obține pentru instituția lui un alt spațiu, mai încăpător şi mai bine plasat topografic: clădirea fostei judecătorii de pe strada Spitalului (astăzi strada Progresului). Pentru adecvarea încăperilor la necesitățile muzeale, Niță Anghelescu a muncit multă vreme singur-singurel, uneori obturând intrări vechi, alteori

străpungând pereţi, pentru amenajarea de intrări noi, ca să nu mai vorbim de migăloasa operaţie de preparare a exponatelor. Acestea se înmulţiseră între timp, ca urmare a excursiilor perieghetice în zonele arheologice adiacente Dunării călărăşene, excursii întreprinse de el şi de Vasile Culică. Echipei Niţă Anghelescu – Vasile Culică i se datorează şi redescoperirea cetăţii bizantine din insula dunăreană Păcuiul lui Soare. Cât timp a fost director al muzeului din Călăraşi, Niţă Anghelescu a adunat cu migală tot ceea ce prezenta interes pentru disciplina arheologică. Obiectele erau restaurate cu grijă chiar de el însuşi şi tot cu grijă aranjate în vitrine după ce, în prealabil, fuseseră inventariate în evidenţele instituţiei.

Niţă Anghelescu a luat parte la cercetările arheologice de la Dinogetia, Garvăn şi Isaccea (jud. Tulcea), Păcuiul lui Soare şi Satu Nou (jud. Constanţa), ca şi în locuri din judeţul Călăraşi. A avut şi o frumoasă activitate publicistică. A scris singur sau în colaborare note, studii şi rapoarte arheologice. A publicat, de asemenea, articole de popularizare în diferite jurnale şi reviste săptămânale.

Niţă Anghelescu a obârşit şi un muzeu de etnografie, cel de la Slobozia, care astăzi constituie fala oraşului de pe malul Ialomiţei.

Rar mi-a fost dat să văd un om de felul lui Niţă Anghelescu. Era într-o perpetuă mişcare. Aici bătea cu ciocanul un cui în perete, dincolo curăţa cu o cârpă praful de pe o vitrină, ca – mai departe – să aşeze în poziţie cuminte un preş ieşit, nu se ştie cum, din perimetrul geometriei lui.

Niţă Anghelescu era prieten cu toată lumea. Nu avea neprieteni. Îi stima pe toţi, pe cei de pe lângă el şi pe cei mai de departe, după cum, la rându-i, era stimat şi el. Devenise proverbial ataşamentul lui pentru cei din preajmă-i, ca să nu vorbesc de dragostea-i revărsată asupra familiei. Şi-a respectat şi şi-a iubit soţia şi copiii din străfundul inimii lui.

Niţă Anghelescu era un povestitor încântător. Relata cu mare talent întâmplări din viaţa lui. Şi avea ce povesti pentru că „a trăit îndelungat în ani”. Faptele erau relatate printr-o elocinţă colorată cu cele mai variate tonuri, pe deasupra însoţite şi de mimarea întâmplărilor printr-o neîntreruptă gestică.

Pe scurt, acesta a fost pictorul şi arheologul Niţă Anghelescu căruia noi, cei care l-am cunoscut, îi vom păstra mereu o pioasă aducere aminte.

Petre Diaconu

LISTĂ SELECTIVĂ DE LUCRĂRI

1. *Cercetări şi descoperiri arheologice în raioanele Călăraşi şi Slobozia*, SCIV 6, 1955, 1–2, p. 311-330.
2. *Săpăturile de la Satu Nou*, Materiale 5, 1959, p. 535–542 (în colaborare cu B. Mitrea).
3. *Săpăturile de salvare de la Satu Nou, Cimitirul geto-dacic I*, Materiale 7, 1961, p. 283–289 (în colaborare cu B. Mitrea şi C. Preda).
4. *Săpăturile de salvare de la Independenţa (r. Călăraşi)*, Materiale 7, 1961, p. 495-501 (în colaborare cu B. Mitrea).
5. *Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei*, SCIV 11, 1960, I, p. 155-158 (în colaborare cu B. Mitrea).

6. *Un mormânt din secolul IV descoperit la Andolina (r. Călăraşi)*, SCIV 13, 1962, 2, p. 417–440.
7. *Şantierul Independenţa*, Materiale 8, 1962, p. 609–614 (în colaborare cu B. Mitrea).
8. *Şantierul Satu Nou. Necropola geto-dacă*, Materiale 8, 1962, p. 369–372 (în colaborare cu B. Mitrea şi C. Preda).
9. *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare (r. Adamclisi)*, Materiale 8, 1962, p. 713-722 (în colaborare cu P. Diaconu şi R. Popa).
10. *Despre necropola din sec. IV e.n. de la Radu Negru (r. Călăraşi)*, SCIV 14, 1963, 2, p. 167– 174 (în colaborare cu P. Diaconu).
11. *Un mormânt de incineraţie din epoca feudală timpurie descoperit la Dorobanţu*, SCIV 14, 1963, 2, p. 137–140.
12. *O nouă necropolă din secolul IV e.n. descoperită în raionul Călăraşi*, RevMuz 3, 1966, 2, p. 161–163
13. *Urme vechi de locuire în colţul de sud-vest al Dobrogei*, RevMuz 5, 1968, 4, p. 348–351 (în colaborare cu P. Diaconu).
14. *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV 21, 1970, 3, p. 373–496.
15. *Figurine romane din lut ars de la Durostorum*, Pontica 4, 1971, p. 289-296.
16. *Le trésor de monnaies romaines républicaines découvert à Jegălia (dép. de Ialomiţa)*, Dacia, N.S. 16, 1972, p. 303–316 (în colaborare cu Maria Chiţescu).
17. *Morminte din secolul IV descoperite la Călăraşi*, în *Ialomiţa – Studii şi comunicări*, Slobozia, 1977, p. 75–79 (în colaborare cu C. Muşeţeanu).

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ȘI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor I**, 1984, 544 p.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana–Suceava**, 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.

C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor II**, 1987, 436 p.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.

MIRCEA D. MATEI, **Civilizația urbană românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.

D. M. PIPPIDI, **Studii de istorie și epigrafie**, 1990, 278 p.

GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)**, 1991, 128 p.

ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic și mezolitic**, 1993, 228 p.

M. MACREA, N. GUDEA, I. MOȚU, **Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.

EUGEN COMȘA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MARILENA FLORESCU, ADRIAN C. FLORESCU, **Trușești. Monografie arheologică**, 1999, 812 p.

ISSN 1220 - 4781

S C I V A, tomul 50, nr. 3–4, București, iulie–decembrie 1999, p. 111–218

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5, P.O.Box 5–42, Bucureşti, România, RO-76 117, Tel. 401-411 90 08, 401-410 34 48; Fax 401-410 39 83; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere 1, Sector 1, P.O.Box 33–57, Bucureşti, România, Fax: 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401–222 41 26, ORION PRESS IMPEX 2000, P.O.Box 77-19, Bucureşti 3 – România, Tel 653 79 85, Fax: 401-324 06 38.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employées dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3–4, p. 343–370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-71 119 Bucarest, Roumanie. Tel.: 401- 659 71 52, Fax: 401- 650 34 10.